

Hovory s T. G. Masarykem

Karel Čapek

1

VĚK MLADOSTI

Dětství

DOMOV

Mé nejstarší vzpomínky... To jsou jen takové nesouvislé obrazy. Jednou - to mi byly asi tři roky - viděl jsem v Hodoníně splašeného koně; hnál se po ulici, všechno se rozutíkalo, jen nějaké dítě mu upadlo pod nohy; ale kůň je přeskočil a dítěti se nic nestalo; to mně tak utkvělo v hlavě. Potom si z té doby pamatuju, jak můj otec v Mutěnicích chytal do želez v rány, a ledacos takového. Vím, že jsem chodil (v Mutěnicích) k panu rectorovi vyprosit si papír a kousky plavajzu a tím jsem čmáral, ještě než jsem se učil psát.

Můj domov, to byl ten kraj kolem Hodonína; tam všude byly císařské statky, a tož kam otce, který byl v počátku své služební dráhy na těch statečích kočím, poslali, tam jsme se stěhovali s ním. Hned v mém druhém roce jsme došli z Hodonína do Mutěnic, tam jsme byli do jara roku 1853; pak jsme se vrátili do Hodonína a bydleli v chalupě "na plese". Tu dalekou rovínu, tu vidím i dnes před sebou, a myslím, že ten dětský dojem mně zůstal; proto mám rád roviny; hory mám rád z dálky, ale nežiju v nich rád, údolí mě tísní, a nevidět dost slunka.

V roce 1850 jsme přišli do Čejkovic do dvora; po dvou letech jsme museli na rok do Čejče, pak zase do Čejkovic, a tam jsme bydleli do roku 1862. Roku 1861 jsem se dostal na reálku do Hustopečí, a naši zatím zas přišli do Hodonína, ale už v roce 1863 byli znova posláni do Čejče, a odtud se za tři roky, to bylo v roce 1867, stěhovali pryč z císařských statků do soukromé služby v Miroslavi a na dvoře Suchohrdly - Socherle se říkalo německy; nejdéle byli v Kloboukách, od roku 1870 do 1882, a tam jsem za nimi jezdíval na prázdniny. Ale můj vlastní dětský domov, to byly Čejkovice.

Matka měla na mne větší vliv než otec; otec byl nadaný, ale prostý, kápo v domě byla maminka. Byla Hanačka rodem, ale vyrostla mezi Němci v Hustopečích; a tož jí čeština dělala ze začátku potíže. Nás tři děti hasačerty měla ohromně ráda; snad jsem byl jejím miláčkem, ale spíš by toho byl zasluhoval bratr Martin, z nás tří nejhodnější, nejčistší, anima candida, jak se říká.

Matka byla chytrá a moudrá, znala kus světa, žila déle v "nejlepší společnosti", třebaže jen ve službě - bývala kuchařkou u pánů v Hodoníně; ale měli ji rádi, i později se k ní utíkali o radu a pomoc v těžkých okolnostech. Z té panské společnosti jí zůstala touha, abychom se my děti dostaly trochu výš na té společenské stupnici; k tomu ještě dobře znala tu bídu, v které tenkrát žil služební a pracovní lid. Tož chtěla mít z nás dětí pány - to byla její zásluha, že jsem se dostal na školy.

Matka byla zbožná. Ráda chodila do kostela, ale neměla k tomu mnoho kdy, musela se dřít na rodinu. Slýchal jsem od ní: Herrendienst geht vor Gottesdienst. Na to jsem vzpomínal později, když jsem chápal politickou roli církve a Feuerbachovu teorii, jak náboženství slouží politice. Místo kostela odříkávala si matka modlitby podle modlitební knížky; ta knížka byla plna obrázků - pamatuju se na obrázek umučeného Krista krví se potícího, ten měla nejraději. Aji já jsem se na něj rád zadíval.

Otec byl Slovák z Kopčan, narodil se jako nevolník a nevolníkem zůstal. Vedle matky měl na mne málo pozitivního vlivu. Byl nadaný od přírody, ale do škol nechodil; v Kopčanech se naučil jen taktak číst, a to se učil u staré ženy, vdovy po vojákově, které obec dala tu funkci - škola tam totiž nebyla; za trochu toho čtení jí děti musely kopat brambory. Byl to tak docela venkovský, neměstský, přírodní člověk; žil stále v přírodě, zvláště když se dostal k hospodářství; přírodu znal, pozoroval a dobře pozoroval - měl takový zvláštní smysl pro jednotliviny přírody a života. Dosud si pamatuju, jak jednou v březnu nám přinesl za řadry domů mladého zajíčka březňáčka, kterého našel schouleného v koňské šlépěji; tehdy nám tak podrobně, živě a zajímavě vyprávěl celý průběh zaječího života.

Sám byl neučený, ale schvaloval, abych se učil, a nestyděl se učit se se mnou; to se rozumí, i to učení, jako všechno, bral utilitaristicky : co to člověku vyneslo. Zbožný nebyl, ale pekla se bál a občas chodil v neděli do kostela. Ve všech věcech rozhodovala matka, on se podroboval, i když jí odporoval.

Když nás mnohem později navštěvoval v Praze, zajímalo ho jen to, jak jsou okutí koně, jaké oje, nápravy a kola mají v Praze vozy a kočáry; malostranské paláce ho zajímaly jen svými portýry - za pár dní se seznámil se všemi a chodil za nimi na besedu. Za dva, tři dni měl Prahu dost, a nemohli jsme ho už udržet - jen domů, na ves a do přírody!

Já jsem tak na otci vychoval a vyzoroval účinky roboty, poroby; sloužil a pracoval s nechutí, z mulu, před svými pány smekal, ale rád jich neměl. Na císařských statcích se de facto nevolnictví udrželo i po devětačtyřicátém roce; vemte si, že můj otec musel žádat panstvo o dovolení, abych směl jít na reálku. To byly tak mé první sociální dojmy, když jsem vídal, jak byli někteří panští úředníci na mého otce hrubí. kasto jsem špekuloval, jak jim to oplatit a jak to udělat, abych jim za to natloukl. Když páni přijížděli na hony, nechávali si u nás kožichy; a já jsem měl takovou chuť nějak si na těch kožichách vylít svou zlostičku. Po Lovu jedli páni v lese v myslivně a sluhové házeli lidem zbytky, a ti se o ně prali. Jednou jim cosi hodili, byly to nejspíš makaróny; lidé to neznali a říkali tomu hlísty, ale to jim bylo jedno, rvali se o to jako zvěř.

Tož takové věci mně utkvěly.

DĚTI MEZI SEBOU

My tři bratři jsme se měli velmi rádi; ale můj poměr ke každému byl jiný. Martina, stářím prostředního - byli jsme všichni od sebe dvěma roky - jsem neměl jenom rád, ale ctil jsem ho jaksi; byl milý, důvěřivý, bez falše, nenáročný. Nejmladšího Ludvíka jsem dost komandoval a užíval jako poslíčka a tak. Na Martina dosud vzpomínám jako na ideálního hochu.

Bratři mně nebyli kamarády - šli jsme každý po svém. Kamarády jsem měl z hochů starších; býval jsem rád ve společnosti starších a poslouchal je. I s jedním, dvěma pacholky ze dvora jsem měl kamarádský poměr.

Ja, tož do školy jsem začal chodit v Hodoníně, to byla německá škola, a pak v Čejkovicích. Ze svého prvního kantora v Čejkovicích vidím posud ty jeho ruce: takové chlupaté a kostnaté ruce, kterými nás tloukl. Doma se ode mne učil psát otec; dokud byl kočím, neuměl psát, ale potom, když se stal drábem a později hospodářem, potřeboval zapisovat práce a dělníky, co a jak dlouho pracovali. Ty občasně výkazy jsem mu psával já; zlinkoval jsem mu notes a udělal ty potřebné rubriky. To už víte, otec pracoval nerad, jen když musel, tak jako každý nevolník. To máte to nevolnictví, nechťit a muset.

Vesnický učitel za mých mladých let byl chudák; platu mnoho neměl, tož si vydělával všelijakým písařením a kostelní službou, zpíval na pohřbech a chodil koledou. O vinobraní jsme my kluci chodili od jednoho vinného presu k druhému a sbírali pro učitele do soudku víno, kolik mu který sedlák odlil; ten soudek pak měl po celou zimu ve škole za kamny, protože sklepa neměl, a tam mu ten burčák kvasil. Taková žebrota to byla; to víte, sedlák, zvláště když to byl radní nebo starosta, nejednal s učitelem jinak než jako s nuzákem. To se rozumí, ten zotročený učitel neměl u dětí mnoho autority; tož je řezal a řezal - to byl jeho hlavní výchovný prostředek. Otrok má vždycky metody otrokáře a mstí se, kde může. Ted si vezměte, jaký pokrok už je dnešní škola; ale ještě mnoho se dá na ní reformovat, aby vy chovávala samostatné a sebevědomé lidi, lidi s kuráží do života. Reforma školy je právě také reformou učitele, učitelů; to znamená zvyšovat jejich sociální úroveň i vzdělání. Dnes už se učitelé sami domáhají toho, aby měli vzdělání vysokoškolské; tož to by se mělo vyzkoušet, jaký poměr by měl takový učitel akademik k dětem. Hlavní věc je: mít děti rád, umět se vmyslit a vcítit do jejich duševního života, který je spíš konkrétní a obrazný než abstraktně vědecký; vyučovat názorně, připínat poučování k tomu, co děti konkrétně vidí ve svém okolí; a vyučování co možná individualizovat. Vůbec na školu, na výchovu a na vyučování by se mělo mnohem víc myslet... a taky dávat mnohem víc prostředků než dosud. Vývoj školy, v tom je vývoj demokracie.

Takový kluk na venkově má mnoho práce, jejej ! Tož si to spočítejte: musí umět hvízdát na pysky, mezi zuby, na jeden prst, na dva a na pěstě; potom na dvojí způsob luskat prsty; musí umět všelijak zápasit, stát na hlavě, chodit po rukách a lámat koleša; a dobře utíkat, to hlavně. Oblíbená hra-dřina bylo "glckání": to se musí skákat na jedné noze, ruce založeny křížem, a ramenem se drcá do ramene, aby sok musel napadnout na skrčenou nohu; obyčejně jsou dva proti sobě, ale i tři, čtyři a celý chumáč kluků. Potom musí umět střílet z praku a z luku, trefovat kamenem, jezdit na koni, práskat bičem a kocarem, vylézt na každý strom, chytat raky a škrobáky (brouky), plavat, ohníčky dělat, klouzat, sáňkovat, kulovat se, po chůdách chodit, a co já vím, co všechno. Jednou jsme začali vyhrabávat tunel, že v něm budeme jezdit vlakem sem a tam, ale kde vzít vlak, tím jsme si zatím hlavu nelámali. Jen si spočtete všechna klukovská řemesla: dělat bezové a brkové pukače; vyřezávat píšťalky z vrbového proutí nebo z husích kostí a klarinety z třešňového dříví; dělat trubky z obilních a dyňových stonků; vyrobit jednoduchý luk nebo kuši s šindelovou pažbou a k tomu šípy; potom pušky, šavle a čáky; zhotovit si míče, pěčky nebo jak vy tomu říkáte, špačky, potom blechy a palestry; vyřezávat mlýnky vodní i větrníčky nebo dokonce velkonoční klapačku; uvázat jakýsi gordický uzel a splést z koňských vláší prstýnky a celé řetězy - tomu nás učil německý chlapec na vexlu. A na to všechno má kluk jen za groš kudlu kapesní nůž, my jsme říkali "fedrmesl", byl ideál všech ideálů; kdo mohl, vypůjčil si doma pilku, dláto nebo sekyrku, a už něco řezal a tesařil. Každý hoch je kus inženýra.

Jednou jsem si o život přál mít "grumle"; to je takový cikánský hudební nástroj, trochu ve formě malé lyry, s kovovým jazýčkem, na který se fouká a prstem brnká. Tož takovou grumli jsem chtěl mít a poprosil jednoho Cikána, aby mně ji udělal. Nu dobrá, řekl ten tikán, ale to mně musíš donést železo. - Já mu donesl železa, co jsem ve dvoře našel. A teď mi musíš přinést chleba. - Tož jsem mu dal chleba, pak zase máslo a vejce - já už nevím, co všechno jsem tomu Cikánovi musel donést, ale grumlí jsem nakonec neviděl.

Dětských her bylo mnoho, všechny venku na vzduchu; docela nepacifisticky jsme si hrávali na vojáky, vlastně na vojnu. Anebo na raubíře; já jsem býval náčelníkem raubířů a syn ředitele panství náčelníkem šandárů; to se rozumí, když to šlo, nařezal jsem mu.

Takový kluk má svou klenotnici a v ní: barevné fazole, knoflíky, pěkné kamínky, paví a sojčí pírkó, kostky z broušených kousků cihly, barevné sklíčko, hranol nebo čočku z nějakého lustru, třeba kostelního, a jiné poklady. Aji svůj obchod mají kluci; půjčují na vysoký úrok fazole, vyměňují si a někdy i prodají za krejcar.

Tož to se rozumí, vedle této klukovské organizace musí venkovský kluk pomáhat nejdřív mamince v domácnosti a potom otci na poli. Jak žijí děvčata, to z vlastní zkušenosti nevím, my kluci jsme neměli s děvčaty nic společného, žili jsme úplně odděleně. Jednou, to mně bylo asi osm let, vzala mě matka s sebou do Šaštína na pout. Spali jsme tam u našich známých fořtů, ti měli dcerku asi mého věku; dva dny jsme tam pobýli, a my děcka jsme si spolu hrály od rána do večera. Když jsme se vrátili domů, strašně se mi po ní stý-skalo.

Kluci ve městě už tolik těch her neuzijí; snad jim to teď nahradí skauting. Děti se mají nechat trochu řádit; dítě vyrostlé venku je vynalézavější, samostatnější a praktičtější - dítě městské si často neumí ořezat ani tužku a vůbec nemůže vypěstit svou manuální dovednost. Tož celkem se mnoho neštěstí venku nestane; někdy se obrazí palec u nohy, někdy se dostane i kamenem do hlavy, to je pravda. Pamatuju se na troje vážné nehody : jeden kluk spadl z topolu, dost z vysoka, a říkalo se, že mu to škodilo na prsou. Jeden se otrávil blínem, když dělal koně a kluci ho krmili "maketu"; a jeden se při koupání v rybníku utopil. Když ho donesli domů, byl jsem při tom, jak matka k němu přiklekla a začala takovým táhlým a plačtivým hlasem vyzpěvovat Jozífkovi pěkné vlastnosti: Ty můj pěkný Jozítku, jak jsi byl hodný, už >za nebudu kárat, a tak. Později jsem se dočetl, že takové oplakávání a chválení mrtvých je zvykem všech primitivů.

Dítě docela dobře cítí, jsou-li dorostlí svobodní a jaký k sobě mají poměr. Takové dítě v Americe je volnější než v Ev ropě, je naivnější a prostší ve styku s dětmi i dospělými; nebojí se dorostlých, vidí, že i oni jsou mezi sebou upřímní. To je vliv republiky a svobody; lidé nelžou a nebojí se pořád, že je chce ten druhý napálit nebo jim něco udělat; tam nemá člověk z člověka strach. Rád se teď dívám na děti a mluvívám s nimi; tak se mi zdá, že už dnes jsou kurážnější a přímější, a říkám si, že z nich vyrostou volní lidé. Republika, pane, to je ohromná věc!

A zas mě napadá otázka školy a učitele. Učitel na škole má dětem vštěpovat republikánství, demokratickou svobodu a rovnost; má se stát dítěti kamarádem. Jeho autorita má spočívat na rozdílu věku, na jeho převaze ve všech věcech vědění, praxe a charakteru. Já jsem vyzozoroval, že americké děti mívají k učitelům a učitelkám daleko kamarádštější poměr než u nás - a že Američané po celý život rádi vzpomínají na své učitele a na školy. U nás si děti oddychnou, když vyhodí školu; a přece poznávat, zvídat je pro zdravé děti radostí. Americký učitel hraje s kluky v kopanou a nebojí se, že si při tom zadá. Učitel byrokrat by nešel s dětmi

sáňkovat nebo na led - měl by strach, že by se třeba svalil a ztratil svou důstojnost nebo autoritu. Mezi učitelem a žákem, stejně jako mezi úředníkem a občanem, bývá taková umělá vzdálenost - cizota. Jen víc živosti, víc srdečnosti, a máte pravou demokracii. Škola Komenskému byla officina humanitatis; škola nepěstí člověka jen individuálně, ale i kolektivně, vychovává ho pro společnost, pro demokracii. Já bych místo té minulostní písničky "Bývali Čechové, bývalí rekové" slyšel raději písničku novou: "Kantoři, kantoři, buďme demokraty." Tím lépe, že už takové máme!

To se rozumí, to platí i o rodině. Ne slepá autorita rodičů, ne pasivní poslušnost dítěte, vymáhaná věčným okřikováním a hubováním, ale výchova příkladem.

DÍTĚ A JEHO SVĚT

Po mamince jsem byl silně pobožný. Býval jsem (v Čejkovicích) ministrantem u našeho kaplana, pátera France, Satora se jmenoval, a toho jsem přímo miloval; mně se vám tak líbil, jak měl bílý kolárek a tu přiléhající černou, jak se tomu říká? kleriku s takový mi kulatými knoflíčky od krku až k nohám. Když jsem mu ministroval, zdálo se mi, že páter František je jako Pánbůh a já jsem mu anděl; to bylo mé největší štěstí. Mnohem větší, než když jsem zpíval na kruchtě. Nu, to víte, byl jsem také pyšný na svou ministrantskou komži. Ten páter Satora byl zvláštní člověk, takový rozpolcený; typický Slovák, z Boršic u Uherského Hradiště. Někdy byl zrovna fanatik, a jindy se zdálo, že se trápí pochybnostmi; u církevní vrchnosti, ani u světské, nebyl dobře zapsán. Jednu dobu jsem slyšel ženy šuškat o páteru Francovi a paní rectorové, když se dostala do kouta; nerozuměl jsem tomu a lámal jsem si hlavu, co to může znamenat. A páter Franc měl jednu nedělní kázání, že i kněz je hříchu podroben, a že si lidé nemají brát příklad z jeho života, ale z Krista a jeho slov, kterým je učí. Byla to jakási veřejná zpověď; já jsem tomu tenkrát nerozuměl, ale moc mě to kázání zarazilo, proč že si lidé nemají brát příklad z jeho života. Teprve když jsem dozrával a díval se zpět na sebe v dětství, porozuměl jsem tomu i jiným věcem.

Postupem času, čtením a zkušenostmi jsem se počal na kněze dívat kritičtěji a rozednívalo se mi, že mezi náboženstvím a církví je rozdíl; katechetové sami na střední škole připouštějí, že církev je sice instituce Boží, ale že má některé stránky lidské, nepodstatné, změnitelné a proto podle národů a zemí různé. Ovšem, že těch stránek lidských mně stále přibývalo; ale nikdy jsem o Bohu a teleologii nepochyboval, vždycky jsem byl optimistou.

Nedovedl jsem si v té době ani představit, že může být nějaká jiná víra. V Čejkovicích jsem našel v nějakém starém kalendáři článek o Rusku: bylo v něm o pravoslavné církvi, a nemůžete si představit, jak jsem byl zneklidněn zprávou, že také jiná víra než naše má poutě, poustevníky, svatě a zázraky. Imponoval mně tenkrát argument, že katolíků je víc než protestantů a pravoslavných; ale znepokojovalo mě srovnání, že mohamedánů a pohanů je ještě víc.

Slyšel jsem také, že v nedalekých Kloboukách jsou protestanti, helvíti; zašel jsem tam na výzvědy na pout a vloudil se do evangelické modlitebny; měl jsem hrozný strach, že se propadnu nebo že mne za trest zabije hrom - a nic. Ty holé stěny, pult místo oltáře, ta vážnost a prostota, to všechno na mne udělalo takový dojem, že jsem sotva dechu popadal. Slyšel jsem tenkrát, jak evangelíkům vyčítali, že nevěří ve zvony; tehdy ještě protestanti nesměli zvonit, teprve sto let od tolerančního patentu dostali právo na zvony. Zaráželo mě, že katolíci protestanty uznávali jako vzdělanější, pořádnější a hospodárnější; vrtalo mně mozkiem, odkud

to? Nebo jsem špekuloval, proč se říká: drží to jako helvítská víra. Těch záhad jsem si tenkrát nerozřešil, ale protestantism mě znepokojoval dál a jaksi dráždil.

Židů, těch jsem se bál; věřil jsem, že potřebují křesťanské krve, a proto jsem si raději zašel o pár ulic, než abych šel podle jejich stavení; jejich děti si chtěly se mnou hrát, protože jsem trochu uměl německy, ale já ne. Teprve později jsem se se Židy jaktak smířil; to bylo na reálce v Hustopečích. Jednou jsme měli školní výlet do Pálavských kopců. Když jsme po obědě v hospodě skotačili a dělali hlouposti, ztratil se nám spolužák Žid na dvůr. Já ze zvědavosti za ním, on se postavil za rozevřené křídlo vrat a tam se tváří ke zdi ukláněl a modlil. Tu jsem se nějak zastyděl, že se Žid modlí, zatímco my si hrajem. To mi tak nešlo do hlavy, že se modlí stejně vroucně jako my a že nezapomíná na modlitbu ani za hry...

A vidíte, po celý život jsem se snažil dávat pozor, abych nebyl k Židům nespravedlivý; proto se říkalo, že s nimi držím. Kdyže jsem v sobě překonal ten lidový antisemitism? Panáčku, citem snad nikdy, jen rozumem; vždyť vlastní matka mě udržovala v krevní pověře.

To se rozumí, jako dítě jsem nevěřil jen v to, čemu nás učili ve škole a v kostele; můj katolicism byl takový pověřivý, prostoupený slováckou mytologií. Věřil jsem ve všechny možné a nemožné duchy a snad nejvíc v polednici a klekánici, to proto, že jsem při hrách zapomínal na čas a vracel se pozdě domů k obědu a k večeři. Hastrman byl mezi kluky zvlášť populární, kdekerý prý ho viděl, ale byly veliké spory o jeho podobě a barvě vlasů, vousů a šatů; také čarodějnice hrály velikou roli, potom smrt a čert; toho jsme jednou všichni slyšeli v kostele, když za mše zalomcovala jedním člověkem padoucnice. Také černokněžník mě znepokojoval, když jsem se o něm dočetl. Tak jsem žil v takovém dvojím, dvojakém duchovním světě, řeknu ortodoxním a neortodoxním. V tom neortodoxním, v těch pověrách a rozmanitých antropomorfismech (vlastně pedomorfismech!), nebylo soustavy; ta klekánice, ten hastrman a ostatní bytosti a příšery byli každý jaksi pro sebe, bez souvislosti mezi sebou - divně jsem to pocíťoval. Věděl jsem dokonce, že je to pověra, ale hranice mezi pověrou a vírou jsem jasně neviděl a nedovedl jsem se těm pověrám jaksi ubránit; tak byly zakořeněny a obecně přijímány. Pan kaplan nás sic ve škole učil katechismu, ale sám také těm pověrám neodporoval. Byl bych snad mohl říci, že polednici je vlastně příšerné ticho pravého poledne, klekánici soumrak s klekáním, ale dětský rozum lpí na těch pedomorfismech, dítěti se líbí poezie mýtů. Ovšem od té poezie bývá brzy odtrhován: včera, když jsem přišel po klekání, matka hrozila, že ta klekánice mě přece jednou vezme; dnes jsem musel na poli hlídat brambory až do tmy a bál jsem se klekánice - ale dyť, chlapče, víš, že klekánice není...

Ani ve škole, ani doma jsem neslyšel hlubšího slova o duchovní podstatě náboženství; neslyšel jsem, že se o náboženství může a má přemýšlet. Náboženství lidové bylo, jako ty symboly a celý kult, hodně hmotné, docela objektivní, objektivistické. Že by náboženství nějak mělo prvky subjektivní, subjektivistické, to nám nikomu nepřišlo na um; náboženství nám bylo zjevenou pravdou boží, bylo příkázáními božími a církevními, a bylo, co Vincenc z Lerina klasicky formuloval: quod semper, quod ubique, quod ab omnibus creditum est. Sám jsem tenkrát špekuloval o takových zevních věcech, jako například kdo je větší pán, císař nebo papež? Když jsem zavadil o svatou Trojici, o vtělení Boha v lidské tělo a jiné nauky, kterým jsem nerozuměl, ptával jsem se na to a ono pátera I France, ale musil jsem se spokojit stereotypní odpovědí: že to je tajemství. To slovo zabránilo diskusi, ale neuspokojilo. Náboženství se prostě žilo a praktikovalo, učení církevní se prostě akceptovalo. 2 bible jsme se dovídali, jen co bylo ve školních knížkách a co jsme slyšeli v kostele; doma se bible nečtla, jen někdy modlitební knihy.

Před časem se ve stáji na zámku oběsil pacholek. Mně pak ukazovali branku, na které visel, a já jsem se vám té branky zrovna bál, s takovou hrůzou jsem se na ni díval a nikdy jsem prahu do té maštale nepřekročil. Mně připadalo strašné a nepochopitelné, jak si někdo může vzít život. Jen si to doopravdy představte, vzít si život! To je něco tak nepřirozeného, tak zvráceného! To mně pořád leželo v hlavě, zvláště když jsem později našel knížku o lidech, kteří snášeli život v nejhroznějších situacích; tak například jeden bratr klášterník prý byl pochován v kryptě, ale byl mrtvý jen zdánlivě: probudil se a musil pak buď čekat, až ho vysvobodí nový pohřeb, nebo se usmrtit - žil dvacet let v podzemí, živil se hmyzem, který padal okénkem do krypty, a lízal vlhkost na zdi a rakvích - - já jsem si namítl sic, co bylo v zimě, když toho hmyzu není, ale kasuistika toho případu a podobných jiných přece mě držela a vstřípala mně ten problém samovolně smrti. Můj spis o sebevraždě je odpovědí k těm dětským a pozdějším zkušenostem.

Kdežpak, o Praze a o Čechách jsem tehdy nevěděl. Pro Slováky v tom mém kraji bylo tenkrát jen jedno město, Vídeň. Do Vídně od nás chodili na učení a do práce, občas přicházeli nastrojení z Vídně na návštěvu. Jednou tak přišel řeznický tovaryš z Pešti, v maďarském kroji, na botách ostruhy, v ruce čagan - jen škoda, že byl jednooký, jaksi se to k tomu mundúru nehodilo. Přišel do kostela, kdekdo se na něho díval, jak mu ostruhy na dláždění řinčely. O Vídní nám jeden takový slovenský Vídeňák pečtil, že je tam most z gumilastiky, tak prý se prohýbá, když po něm jdou a jedou. Čechům se říkalo "zlatí páni"; říkají prý stále "můj zlatej". O Praze jsem se poprvé dověděl v knížce z Dědictví maličkových, kde se líčilo, jak nějaká potulná rodina jede s vozíkem do Prahy a jak ta Praha je krásná. Já jsem se cítil Slovákem. Babička z Kopčan mi, vždycky darem přinesla bílé slovenské gatě; ale já chodit cblečen po městsku. Když jsem šel na studie na reálku, dali mně ušít šaty z otcovy kočovské uniformy; byly modré s mosaznými knoflíky - v Hustopečích se mně kluci moc smáli.

Hodonín, to bylo pro mne už velké město; zvláště že měli věž, kdežto v Čejkovicích byla jen zvonice, kostel bez věže. Hustopeče jsem také brzy poznal, měli jsme tam matčinu rodinu. Jednou jsem tam byl na jarmaku a dostal jsem od strýce celý šesták, i koupit jsem si barvičky; byly to takové barevná koláčky i se štětičkou ve dřevěné škatulce, nesl jsem si to domů, tenkrát na Čejč, jako poklad. Cestou přišla bouře a liják; strčil jsem si barvičky pod paži, pod kabát a pod košili, aby nezmokly. Když jsem došel domů, měl jsem všechny barvy na košili a na těle. A tak se ze mne malíř nestal. Na reálce mně malování jaksi nešlo, kreslení lépe; později jsem na gymnasiu měl rád deskriptivu, té nás mimořádně učil profesor matematiky Adam. Byl jsem slušný matematik, hájil mě na konferencích v těch mých potyčkách s jeho kolegy.

ROK NA VSI

Když si na všechno vzpomenu: co dojmů má dítě na takové vesnici! Zima: to chodí Mikuláš s čertem - čert je velice vlivná osobnost; ještě jako profesor jsem dělal svým dětem Mikuláše. Pak máte vánoce a koledy; k nám jezdil, bůhvíodkud, člověk s Betlémem, to byla podívaná pro celou vesnici. Potom Tři králové a o masopustě maškary... pořád se má dítě nač těšit. Nejvíce na draní peří; tehdy se sešlo a sesedlo až dvacet lidí - to bylo povídaček! My děcka jsme se štípali a žduchali, abychom neusnuli a nepřišli o nějakou tu strašidelnou historku, a pak se rozdávaly koláče nebo placky.

Sotva přijde jaro, první věc je shodit boty; ještě býval led, a už jsme běhali bosky. Jak uschne země, začne se vysoká sezóna her s fazolemi nebo s palestrou; míč, my jsme říkali habán, byl velká vzácnost, když měl v sobě trochu gumilastiky, aby odskakoval od země nebo od zdi; gumilastika, to byla pro nás drahá mast, a tož kde jsme na nějakou káplí, uřízli jsme ji a dělali z ní habán. A už zas byly velikonoce, to jsme běhali s klapačkami; o velkonočním pondělí, na mrskut, chodili jsme s pletenou žilou šlehat děvčata a koledovat o vajíčka. I Vzkříšení je veliký svátek, největší ovšem v Hodoníně, protože tam stávali u božího hrobu dva dragouni s tasenými šavlemi. Na těch jsem mohl oči nechat.

Pak je v máji procesí a litanie po polích, aby byla úroda, jsou vizitace, kdy se sjedou faráři z okolí i s děkanem na trachtaci - celý týden kuchařky napřed pekly a smažily, a my kluci ministranti jsme jim nosili na stůl. Nebo oheň na vsi, to je také pro kluky svátek; když jsme seděli ve škole, sotva jsme zaslechli zvonění a troubení, vyskákali jsme okny, děvčata vyběhla dveřmi; ve školní jízdě byla kachlová kamna, z nich jsme vytáhli pár kachlíků, a tou dírou jsme utíkali ven. Někdy si kluk udělá svátek sám - jde za školu. Zvlášť můj bratr Martin rád chodil za školu - pak jsme ho hledali po celých Čejkovicích. Když jde kluk za školu, zažije takový zvláštní, skoro stísnující pocit toho ticha v obci, protože ostatní chasa sedí ve škole ve škamnech.

Přijdou vojáci do dědiny - zase událost. Veliký svátek je stavění máje o hodech - my kluci jsme pak na ni zkoušeli vylézt. O hodech si dorostlí chlupci volili svého starostu, stárka a stárku, a pak chodili po vsi vybírat, co kde dostali, kuřata, koláče nebo víno... Někdy přijeli komedianti a napjali si na návsi provaz pro své kumšty; my kluci jsme to pak dělali po nich, chodili jsme po zahradní zdi nebo po kalenici domů, třeba i na kostelní střeše. Tak spadnout, bylo na věky amen, ale nespádli jsme.

Zvláštní svátek na vsi je pohřeb, zvlášť když je s muzikou; v té veliké účasti spoluobčanů a hlavně spoluobčanek je pěkný cit, ale ovšem také vítaná příležitost nechat práce a něco si popovídat. K nám byla přifařena obec Podvorov; když odtamtud přišel pohřeb, položili nebožtíka před křížem u kostela a šli se do protější hospody "ohřát", dokud se pan děkan nebo kaplan neoblékl - jeden musel venku číhat, až se velebný pán objeví, aby honem dopili a zvedli rakev. My kluci ministranti jsme zatím venku mrzli a počítali, co na hřbitově dostaneme - v nejlepším případě to byl čtyrák; když to byl jen krejcar, byli jsme, to se rozumí, nespokojeni a dovedli jsme si ulevit špičatým slovem.

Podzim, to jsou ohníčky a vinobraní; vaří se povidla - den a noc aji déle se míchají trnky nad ohněm; při tom se moc nevypravuje, ale tím víc kluci olizují vařečku. Při kopání brambor jsem musel někdy až do tmy hlídat - a já se tak bál klekánice! Ovoce se nehlídalo, nebylo proč; ještě bylo zelené, a už jsme je otrhali. Tehdy byl ovocný strom hospodáři leda přítěží; ovoce se ani nepovažovalo za potravu - na to museli přijít teprve učenci s těmi vitamíny. Zato vinohrady se hlídaly přísně, hlídač měl pušku; snad právě to nás ponoukalo, abychom chodili na hrozny - to se nás srotilo až dvacet a hleděli jsme, jak hlídače přelstít. Výpravu vedli hoši, kteří sami doma u rodičů měli vinice - jak se říká, kradené ovoce nejlíp chutná. To se rozumí, jen jsem došel domů, a naši už věděli, kde jsem byl; otec namočit provaz do vody, aby lip při výplatě přilehl, ale matka trest zažehnala. Jenže den potom přišel hlídač žalovat do školy a ukazoval, ten, ten a ten tam byli, a žádná výmluva nepomohla; museli jsme na lavici a učitel nebo kaplan nám odměřili' pětadvacet - nu ano, i pan kaplan.

Jak je ten rok na vsi krásně a bohatě rozčleněn, přírodně i nábožensky! Celý život na vsi je obřadnější než ve městě, je jako zasazen do náboženského rámu; nevdá, že jsou to namnoze

pozůstatky ještě z pohanství. Ty všechny zvyky mají ráz institucí; život je jimi regulován, stává se řádem. Kdo v něčem poruší panující řád, toho se lidé téměř štítí. Například byl takový nepsaný předpis, že si každá rodina sama -dělá chleba; to se už ve tři hodiny ráno vstávalo, mouka podvečer zadělaná se kopistí mísila v díži - co práce s tím bylo! musela se vytopit pec a pohrablem vyčistit - pak se s chlebem nebo po něm napekly placky z chlebového těsta, pekanče, nebo jak vy říkáte, poplamenice - panečku, to byla s oškvarky dobrota! Tož která hospodyně chleba nepekla, ale kupovala, ta byla přímo v opovržení u ostatních. Myslím, že u nás na venkově se teď už chléb skoro obecně kupuje; i na vsi se ten starý řád mění. Neděle, ta udává také takový obřadný rytmus života; podnes neděli světím.

Když jsem dospíval, študoval jsem vědomě ten život na vsi; býval jsem na prázdninách v Kloboukách u Brna, a tehdy to jsem byl universitánem ve Vídni - chtěl jsem napsat román o životě dědiny. Tamní doktor, zajímavý člověk, měl být hrdinou a osou románu, a kolem něho se měla rozvíjet kronika vsi. Ještě nedávno jsem našel několik listů z toho svého pokusu. Později, když jsem býval na Bystričce na prázdninách, také jsem rok za rokem pozoroval, jak a čím taková ves žije. Kdyby naši doktoři, kněží a učitelé chtěli a dovedli pozorovat ten život na vsi, co by tu bylo zajímavého materiálu! Pastoři v Německu již vydali takové publikace; nám to chybí. Aspoň že máme pozorování romanopisců: Holečka, Baara, Herbena, Mrštíků, Terézy Novákové, Šoltésové. Dnes se ten život na vsi zgruntu mění; ale na to naši spisovatelé jaksi neberou - Bože, co je to u nás, v dědinách i městech, ještě nepoznaného života !

Nejen práce rolníková, ale celý život je regulován podnebí, měnou zimy a tepla, koneckonců slunkem, poměrem země ke slunku; a přece o slunko lidé méně přemýšlejí než o měsíc; třeba si měsíc svítí jen světlem od slunka vypůjčeným. Ale na slunko se nemůžeš dívat jak na měsíc, nevábí tě tolik, protože svítí pořád a je stejné, kdežto měsíc v úplňku je jen chvíli a stále mění svou formu - jsme to my lidé divní, divní povrchníci. Ale ovšem, noc má pro člověka jiný význam než den, a tak i měsíc požívá zvláštního renomé - myslím, že se v našich národních písních měsíc častěji opěvuje než slunko; pravda, my mluvíme o měsíčku a sluníčku, to Němci a jiní tak nedovedou.

O DĚTSTVÍ A VÝCHOVĚ

Já bych to shrnul tak: dítěti je první a hlavní školou rodina; a rodina, to se rozumí, ta mívá vychová a vyučí dítě tím, co mu přikazuje nebo zapovídá - u nás je ve všem, i v rodině, příliš mnoho kázání - jako spíš tím, co dítě doma vidí. Tedy jací jsou rodiče, matka i otec, jaký mají poměr k sobě a k okolí, to má největší vliv na dítě. Prosím vás, když takové děcko doma pozoruje nesoulad a hádky rodičů, hrubost, neúctu, nepravdivost, jalo může z něho, nepřemůže-li to v sobě úsilím, být slušný člověk? Ono se říká: čím hrneček naore, tím páchne. To platí i o rodině.

Stejně důležitý je poměr dětí mezi sebou, starších k mladším. Myslím, že není dobře být jedináčkem. Mezi sourozenci platí přirozené právo starešinství: starší vede, mladší ho poslouchají nebo aspoň napodobují. A zas máte poměr sester a bratří: starší bratr své sestry chrání, starší sestra je menším sourozencům skoro maminkou. Tak máte už mezi dětmi předobrazení dospělého života.

Potom tu máte příbuzné, kmotry, sousedy a jejich vliv - to všecko ve své plnosti a konkrétnosti představuje výchovný vliv rodu. Staré řády - organizovaný rod neb záduha - zanikly, ale jejich pořádky' trvají v jiné, volnější formě a působí na utváření dítěte. Ten bližší kruh příbuzných, to jsou první lidé, se kterými dítě přijde do styku a které pozoruje - někdy až

příliš dobře pozoruje. Mně se nejvíc líbil můj strýc, pekař v Hustopečích; byl sice dost hrubý, bil ženu i děti, ale jinak takový pevný, rozšafný, pracovitý člověk, Slovák z Cáhnova, tehdy poněmčovaného; mne již tenkrát v Hustopečích zajímalo, jakže se mohl ze Slováka stát Němec, hustopečský občan když jsem byl později na gymnasiu, zašel jsem jednou o prázdninách k těm svým příbuzným v Cáhnově, abych to přenárodňování pozoroval.

Vliv školy není jenom didaktický, ale i mravní. Dítě prokoukne svého učitele, je-li hrubý, nespravedlivý, ledabylý; vidí, jak se chová k svým představeným, například k inspektorovi při inspekci, k panu starostovi, k panu děkanovi - to všechno má pak vliv na povahu i mravní přesvědčení dítěte. Pak máte vliv spolužáků a spolužaček, co se tu zas kříží rodinných a sociálních momentů! U nás byla koedukace z nouze - byla jedna světnice pro všechny, na jedné straně hoši, na druhé děvčata, ale přitom dva světy pro sebe.

Potom si hoch najde kamaráda; s tím je pořád pohromadě, tomu se svěřuje, z toho si i bere příklad; ty své kamarády během let mění, jako by doplňoval a korigoval svou prvotní volbu.

Hotovým zjevením pro dítě jsou školní sbírky a knihy. V Čejkovicích jsem dostával knihy od pátera Satory, hlavně překlady z Nieritze a knížky z Dědictví. O školních sbírkách u nás nebylo zdání; až na reálce jsem poznal malý fyzikální kabinet, sbíral jsem brouky a dělal si herbář. Co to pro dítě znamená, může-li vlastní kraj poznat podle sbírek nerostů, rostlin a vycpaných zvířat! Arciže takové vyučování je také otázkou peněz - mít ve vesnici dostatečnou školu, mít dost učitelů (v mé době jsem o učitelkách ani neslyšel) a k tomu rozličné sbírky a knížky - dnes už by každá škola mohla mít tolik takových pomůcek; jen mít na to dost peněz, jen umět ty peníze na to věnovat!

Ad vocem knížek pro děti: my si říkáme národ Komenského a máme tak málo literatury pro děti, a ještě míň té dobré! Moc jsem se o tom nauvažoval, jalo to, odkud ten nedostatek. A to je nedostatek i mra~mí. Většina naší dětské literatury, to je fádní moralizování - spisovatelé a spisovatelky se nutí do takzvané popularizace a jakéhosi žvatlání, ale nemají dost té psychologie, aby pochopili dětskou duši, její opravdovost a rozumovost při vši naivitě, její zájmy a horizont. Bývá mi trapné, když někam přijedu a tam mě osloví dítě, ne svými slovy, ale velkými patetickými slovy, která mu vkládají do úst dorostlí; dítě by takových slov jakživo neužilo. Naše společnost, to je právě vidět na té její dětské literatuře, děti ještě dost nemiluje, i když se s nimi mazlí.

Ja, tož ty všechny vlivy - od rodiny až po školu a četbu působí na výchovu dítěte; co tu je složek! Reformovat výchovu dětí, to neznamená jen zdokonalovat tu didaktiku ve škole; to znamená reformovat i život nás dospělých; my jsme půda, ze které rostou nové generace - záleží hodně na nás, budou-li lepší nebo šťastnější. Ten saský ministr měl pravdu, když řekl deputaci, která k němu přišla s návrhy o výchově dětí, že mu výchova dětí starostí nedělá, jen výchova dospělých. A zase a stále ta otázka peněz. Vemte si výchovu ze stránky zdravotní, výchovu dětí úchylných nebo méně nadaných, výchovu dětí zpustlých; řihá se, že dobrá škola ušetří peníze za kriminál, špitál a chudobinec. Dobrá výchova a dobré učení má být co nejindividuálnější; v tom děláme u nás řadu pokusů, ale já bych jich dělal ještě víc, ale právě individualizace školy vyžaduje - těch peněz!

Vemte si také sociální problém ve výchově - děti jsou nejstrašnější memento pauperismu. Bída a nouze, to není jen to nedostatečné stravování a šacení, ale to hrozné bydlení! V létě je hej, ale v zimě! Celá, a četná, rodina pohromadě v jedné světnici - jaké v ní má dítě intimní a často hrozné zkušenosti, a jak ty zkušenosti jsou hlubší, osudovější než to abstraktní

kantorování ve škole a kázání jednou za týden v kostele! Sociální otázka je zvláště otázkou výchovy.

Otázka dětského zdraví! Já ani nechápu, že dosud nepamatujeme dost na hřiště, koupaliště a parky pro děti - čím chudší čtvrť, tím víc jich má být, protože tam je dětí víc. Říkáte, že při správném klopení můžeme mít stejná travnatá hřiště jako v Anglii; zas jde o to, mít na to peníze, to jest ukládat peníze do dětí - to je ta neúčelnější investice. Rozumí se, že je rozdíl venkova a města; na vsi je celá obec a okolí klukovi hřištěm.

To jsou problémy výchovy, vedle nich máte problémy didaktiky, jak čemu vyučovat; dobře, že se o nich hodně uvažuje. Hned na prvním~místě - náboženství. Mně už jako chlapci bývalo směšné, když na vysvědčení dávali známku z "náboženství" - co je to? Zámka z toho, jak kluk odříkává katechism - ale to přece není náboženství! To, čemu se říká náboženská otázka, to je také a ve velké míře otázka školy, ale zas ne jenom školy; je to otázka celého života. Bijeme v době rozhodně přechodné; prožíváme hlubokou náboženskou krizi. Skepse a náboženský indiferentismus - vlastní nevěrectví není skepse, ale lhostejnost! - dotýká se přirozeně i dítěte. Krize je právě všeobecná, je i v rodinách; obyčejně vidíte, že se otcové chovají nábožensky vlažněji než matky - dítě má dojem, že náboženství je jaksi pro ženy a děti; proto je shazuje, jak začne dospívat. A pokud běží o vliv školy, i když učitel nevystupuje proticírkevně, dostává dítě už od první třídy nepoměrně víc poučení a dojmů vědeckých než náboženských. A ty dojmy, to vědecké vědění, důsledně domyšlené, vede dítě a školáka k náboženským pochybnostem. Ve školách, v duších naší mládeže se odehrává právě ten historický proces, nazývaný konflikt vědy a víry, boj vědy a náboženství. To všechno jsem prožíval intenzívně, třeba bez otřesů; ale pro mnohé a mnohé bývala škola místem nejtěžší krize. Škola laická, kde je zavedena, nechává náboženství stranou; ale nedovedu si představit našeho člověka, který by rostl bez poznání Ježíše a jeho učení; vždyť i obsah Starého zákona patří k základnímu kulturnímu majetku evropského člověka. Kdo by neznal obsahu křesťanství, byl by vlastně cizincem na naší kulturní půdě; a jak by kdo mohl pochopit evropské dějiny a řády, kdyby nebyl poučen o podstatě a vývoji církvi? Ale tady je potíže, jak tomu učit, z jakého hlediska hodnotit historické fakty - těžké problémy pro školu. Já sám stále opakuju a zdůrazňuju, že náboženství je podstatným prvkem duchovního života a kultury, a proto mně je nejenom vyučování náboženství a o náboženství, ale i náboženská praxe velkou a nerozřešenou otázkou školské politiky.

Vidím a slyším, že slušný pokrok se udělal v umělecké výchově na národních školách. Jaké jen teď máme pěkné slabikáře s obrázky, dobré čítanky - jen mít ještě dobrou literaturu pro děti, obrazy a sošky v učebnách, aby si dítě ze školy odneslo živou potřebu umění. V mé době nás učitel učil hrát na housle a cvičili jsme se ve zpěvu hlavně církevním - to bylo něco; dnes se žaluje na nedostatek času, učební Látky je víc než bývalo, a proto se na výchovu uměleckou zapomíná - tož, myslím, zdokonalit metody vyučovací, a času bude víc.

Na venkově, jako jsem rostl já, byla celá výchova jednodušší a primitivnější; venkovské dítě nepodléhalo, ani dnes ještě nepodléhá tolika dojmům jako ve městě. Ale dnes se venkov rychle mění a změšťuje - ne všude stejně; Slovensko a Podkarpatská Rus zůstávají podnes daleko venkovštější než Čechy - na tyto rozdíly musí prozíravá kulturní politika dávat pozor. Už v dětství jsem slyšel, že venkov je zdravější než město, zdravější fyzicky i mravně; v pozdějších letech jsem poznal názory socialistů proti městu. Moje zkušenost je, že město, ani velkoměsto, není mravně horší a nemá na děti špatnější mravní vliv než venkov. Ani hygienicky není město horší než vesnice, spíš naopak - všimněte si malých dětí ve městě a na vsi 1 Městský člověk má poměrně lepší lékařskou pomoc a hlavně sportem a sokolováním

větší kulturu těla. Při tom rychlém změšťování venkova je moderní výchova, hlavně moderní péče o tělo na venkově stejně potřebná jako ve městech - to je , zavítý problém a vláda i veřejní pracovníci by to měli dobře pozorovat. Pokud se jedná o mravnost vesnice a města, řekl bych, že nemravnost na vesnici je jiná než ve městě. Vesnice je ve všem prostější než město, tedy také v mravech a nemravech; vesnice je morálně hlubší, město rafinovanější. Pochybuju, že venkov je speciálně pohlavně mravnější než město. Co se o tom psává v povídkách, svědčí leda o špatném a povrchním pozorování i venkova i města. Ostatně o tom už je odborná literatura, která potvrzuje můj názor. Tedy - zas otázka výchovy.

A ještě bych řekl: nevychovávat jen rodičové a učitelé dětí, navzájem se rodičové i učitelé vychovávají dětmi - víc než se myslivá. Pozorovat dítě s láskou a zájmem, z toho se dospělý mnohému naučí; a kdybychom ve škole všípili dětem svobodnější, demokratičtější zvyky - řekněme v pozdravování a styku, naučili bychom se tomu od nich.

Jak říkám, dnes je situace jiná, než byla v mém dětství. Naše společnost se víc diferencovala; vedle zemědělců, mezi kterými jsem žil, máme průmyslové dělníky a průmyslníky, přibývá studovaných lidí, přibývá i boháčů, co dřív nebylo. Vedle teorií socialistických vidíte pokusy zbudovat filosofii zemědělskou, průmysl a technika s sebou nesou ideály amerikanismu - pane, to jsou veliké problémy, které mají také vztah k výchově a škole.

Už se hodně pracuje v psychologii konkrétní a pedagogické, v pedopsychologii; máme spisy o schopnostech dítěte a mládeže, o testech a psychometrii, o dětské úchylnosti a zločinnosti - to všechno je sice teprve v začátcích, ale je to pokrok, že se o tom všem víc přemýšlí. Nejvíc je třeba, abychom své děti víc milovali, ne ústy, ale činy, abychom se o ně víc starali a víc s nimi žili. To platí zvláště o pánech otcích. Tak často vidět, jak takový člověk shrabuje peníze, aby prý se jeho děti měly lépe; ale v druhé, třetí generaci jsou peníze rozházeny a rodina vymírá - je nápadné, jak je u nás málo starých zámožných rodin. Tož raději se starat o rodinu tak, aby v ní rostli zdraví, slušní, samostatní lidé...

Často o tom uvažuju, jaký je rozdíl mezi vesnicí, a ovšem i městem, v době mého dětství a dnes! Dnes dítě je pod vlivem rádia a gramofonu, novin a popřípadě dětských časopisů, pod vlivem nejrozmanitějších ilustrací, dnes se více a snadněji cestuje - - o tom všem jsme my děti neměly potuchy. Neměl jsem co číst, slychat jsem málo, cestovat jsem nemohl; proto tenkrát kostel byl nám důležitější, než je dětem dnes, byla to jediná význačná budova vedle zámku, jenže do zámku jsme se nedostali, kdežto do kostela jsme chodili a viděli takto jednou za týden budovu vzdušnější, větší, vyzdobenou, kde jsme slyšeli kázání a hudbu, kde jsme se celá ves sešli - jak by dnes to kázání a celé ovzduší kostelní musilo být jiné, aby dorostlé a děti připoutalo tak, jako před sedmdesáti lety - zase jsme při dnešní náboženské krizi a vlivné její příčině!

Na školách

NA UČENÍ

To matka vymohla, že jsem šel na školy, abych se prý nemusil tak dřít jako oni (rodiče); když mě na vizitaci pochválil sám pan děkan, dali mě studovat. Matka byla z Hustopečí, tož mě tam poslali na německou reálku; byl jsem tam na handl u tety, sestřenice šla za to k nám. Já na to nemyslel, čím bych chtěl být; líbila se mi jeden čas, když u nás v domě nám šil krejčí, krejčovina, líbilo se mi kovářství, to jsem nejčastěji ze všech řemesel mohl v práci sledovat; je zvláštní, já byl tak pobožný, ale nikdy mě nenapadlo být panáčkem. Hoch v zapadlé vesnici

nemá mnoho živých vzorů, kteří by mu ukazovali ven, nad ten okruh zemědělský a řemeslný - učitel, kaplan a děkan, doktor, páni na statku a jejich služebnictvo, nebo ještě kupec. Čím kluk bude, o tom nerozhodují tak vlohy, jako spíš ta nejbližší příležitost.

Reálku v Hustopečích vedli otcové puristi; vzpomínám si na rektora, to byl takový tělnatý, hezký, starší muž, a na profesora Vašatého - to byl bratr mladočeského poslance Vašatého, pěkný mladý člověk, pyšný na ten řeholní hábit s černým pásem - i děvčata ho ráda viděla. Toho Vašatého jsem tuze miloval; byl to první dech z království, kterého jsem poznal, a tož mě zajímal; o ledačems se mnou hovořil. Zvlášť jeho chůzi mám dosud živě v paměti.

Učil jsem se dobře; velmi mě poutala fyzika, totiž mechanika. Ještě dnes si vzpomínám, jak jsem užasl, když nám profesor vykládal, že obyčejný trakař je jednoramenná páka a kolo a že odpovídá těm teoretickým mechanickým formulím. To mně zrovna otevřelo nový pohled na praktický život - já měl vždycky zálibu vidět teorii v přírodním i společenském dění a v denní práci a najít v nich obecné pravidlo; tehdy to bylo pro mne jako prvé zjevení.

Po dvou třídách reálky jsem měl jít na učitelskou preparandu; ale tam přijímali hochy teprve od šestnácti let, a proto vznikl problém, co se mnou zatím? Potloukal jsem se a lajdákova) nějaký čas - to bylo v Hodoníně; proto mě rodiče dali na radu mých bývalých pánů na řemeslo, do Vídně na Kunstschlosserei, protože jsem uměl trochu kreslit. Tam mě mistr postavil k stroji na děláni podkůvek k botám; to se dal do strojku železný proutek, zatáhlo se za páku a vypadla ohnutá podkova. Když jsem to dělal den, dva dny, nu dobrá; ale když jsem to dělal týden, dva týdny, tři týdny - za tři týdny jsem utekl domů. Vždycky jsem rád pracoval, ale ta pořád stejná práce v továrně, pořád ten jeden nebo dva pohyby, to jsem nevydržel. Snad bych i byl ještě vydržel, ale jeden spoluúčedník mi ukradl mé knížky z reálky; vždycky po práci jsem ty knížky popadl a čtl v nich. Když jsem o ně přišel, bylo mně tak teskno, že jsem utekl domů na Čejč. Zvlášť mně bylo těžko bez atlasu; na něm jsem každý večer cestoval po celém světě.

Na Čejči mě dal otec na učení k panskému kováři, našemu sousedu. Což o to, kovářství se mi líbilo! To je práce, na kterou je třeba síly a rychlosti a při které se nenadělá mnoho řečí; železo nesmí vychladnout. Tehdy byly ještě takové kasty; mistr byl v každé dílně velikou autoritou, po něm tovaryši podle stáří nebo podle toho, jak dlouho byli u mistra; tovaryš, ten už měl nějaká práva, a kdyby se učeň opovážil dělat něco, nač ještě práva neměl, třeba fajčit nebo chodit s děvčaty, dostal pohlavek, o jej ! V létě se pracovalo v kovárně často od tří ráno do desíti nebo jedenácti v noci, když se spravovaly pluhy a kovali koně. Ale práce je to pěkná; kovář u ohně a u kovadliny je pánem tvrdé hmoty. Ještě jako gymnasista jsem na cestě z Brna překvapil kováře ve vsi, že jsem dovedl ukout hřebík na jedno zahřátí želízka. Tož to nevím, mám-li tyto prsty na pravé ruce tak nakřivo od práce s kladivem. Ještě v roce 1887, když jsem byl v Jasně Poljaně, zadíval se Tolstoj na mé ruce a optal se mě, byl-li jsem dělníkem.

Snad bych byl u tohoto kovářství zůstal; ale do toho mně přišla taková náhoda. Jednou jsem tam na Čejči nesl v putvnkách vodu ze studny do kovárny, když šel cestou jeden pán a tak se na mne pozorně zadíval. Já ho poznal - byl to profesor (de facto učitel) Ludwig, který mě učil v Hustopečích na klavír - ale ani jsem se k němu nehlásil; zastyděl jsem se, že jsem tak ukoptěný, a na něm jsem viděl, že ze mne nečekal kovářského učně. Když jsem přišel domů, povídá maminka: "Byl tu profesor Ludvík a vzkazuje ti, abys šel l: jeho otcí, rectorovi, do Čejkovic za učitelského praktikanta." Tož tak se to rozhodlo. Mně bylo čtrnáct let, do preparandy jsem mohl jít teprve za dvě léta; proto jsem měl zatím pomáhat ve škole, to se rozumí bez platu, jenom mě rektor za to učil hrát na piano.

Nu dobrá, učil jsem kluky a děvčata, jak jsem dovedl, hrál po nějakém čase ve všední dny v kostele na varhany a chodil zpívat na pohřby, jak to tehdy kantoři museli dělat. A když jsem tak na pohřbech odříkával latinu, vytykal mi kaplan Satora, že ji vyslovuju špatně. Chtěl jsem taky rozumět tomu, co odříkávám. Tehdy jsem měl také první konflikt s církevní vrchností. Vykládal jsem dětem ve škole podle toho, jak jsem se tomu naučil na reálce, že slunce stojí a že se země točí kolem slunce. Děti to řekly doma, a matky si šly stěžovat k panu děkanovi, že jim kazím děti, že učím věci neslýchané proti Písmu svatému. Páter Franc to nějak urovnal; pár dní nato byl jarmak, sedláci dali hlavy dohromady a šli za mnou do školy. Ve mně hrklo, že bude zle, ale že se nedám. Tu jeden z nich vystoupil a povídá: "Pane učitel, dobře to těm dětem vykládáte; jen na ty naše baby nic nedejte a uče tak dál." Pak jeden po druhém sáhl do kapsy a nechal mě na planě po čtyráku - nebo aspoň po krejcaru. Musím ovšem připomenout, že jsem jako dítě chodil do školy konkordátní, jejíž vlivy na venkově v letech šedesátých ještě nevymizely.

Rád jsem ležel v knihách. V Čejkovicích na zámku zůstaly po jezuitěch staré knihy, ze sedmnáctého a osmnáctého století, samá polemika proti protestantům; jedna z nich je dost známá, jmenuje se "Vogel, friss oder stirb" a ukrutně popírá Luthera. Já jsem ty knihy zrovna hltal a byl jsem z toho tak zuřivý katolík, že jsem obrátil ženu kováře, u kterého jsem se učil, na katolictví. Byla to Němka - muž si ji přivedl až z Německa - a já do ní mluvil tak dlouho, až přestoupila. Byl mně to také první případ nábožensky smíšeného manželství - tehdy jsem to ovšem chápal čistě katolicky. V těch německých knihách byly latinské citáty, kterým jsem chtěl rozumět. To byl další důvod učit se latině. Začal jsem se učit sám. Memoroval jsem po pořádku podle starého slovníku slova od a až do zet; měl jsem a posud mám značnou kopii verborum, ale s gramatikou to šlo bledě. Páter Satora mně pak dával pravidelné hodiny z latiny.

Na jeho radu jsem složil ve Strážnici zkoušku z primy gymnasia. Tož tak jsem se dostal na (německé) gymnasium v Brně, roku 1865.

V BRNĚ

Ja, tož v Brně... Když jsem tam přišel do sekundy gymnasia, musel jsem se už sám živit; naši mi nemohli dávat pravidelné příspěvky, jen matka, bůhvíodkud, vždycky mně něco seškrabala. Bydlel jsem nejdřív u ševce v Nové ulici - bylo nás tam asi šest kluků; za dva zlaté měsíčně jsem měl byt, snídání aji prádlo; jaké to kafe bylo, to si můžete představit, ale bylo to aspoň teplé. Tož jsem si musel sehnat nějaké kondice. Učil jsem kluka jednoho nádražního úředníka, tam mi dávali dvě zlatky měsíčně a v neděli oběd - já bych byl snědl takové obědy tři. Potom jsem pekařovi učil dcerku; neplatil mi, ale zato jsem si mohl vzít chleba, co jsem snědl. Ale byli to moc hodní lidé, spřátelili jsme se. Já jsem byl ve třídě primus, a proto jsem dostal doporučení za preceptora do rodiny policejního direktora Le Monniera, to byl skoro ten největší pán v Brně. Tam jsem později dostával jídlo denně, a tož jsem uživil i svého bratra na studiích; ale tomu nešlo učení do hlavy. Veselo nám hochům na bytě bylo až dost; večer po práci jsme dělali všelijaké špásy, v létě jsme se chodili někam do Zábrdovic koupat a večerívali za šest nových v pivovaře, chleba, tvarůžek a židlík piva. Pane, to byly časy!

V Brně se mi líbilo, protože jsem se dostal ke knížkám. To se rozumí, na německém gymnasiu mně padly do rukou knížky německé a katolické; ale to mně nevadilo, naopak, já jsem tehdy, jako předtím v Čejkovicích, katolickou literaturu zrovna hltal. Na některé ty romány se dosud pamatuju; jeden se jmenoval "Fabiola" a byl od Wisemana; ta Fabiola byla krásná Římanka, zemřela mučednickou smrtí. Druhý román byl také překlad z anglického a

jmenoval se, tuším, "Die Märtyrer von Tilbury"; ti mučedníci, to byli katolíci utracení za anglické reformace. Třetí kniha se jmenovala "Glaubenskraft und Liebesglut" od nějaké paní Polko; jednalo se tam o mladém katolickém misionáři, který šel do Indie; tam se do něho zamiluje krásná Hindka, princezna Damajanti nebo co, ale jeho víra přemůže vášeň, a končí se to zas nějakou mučednickou smrtí. To se mi tehdy tak líbilo, to misionářství, ta propaganda víry a hlavně ta stálost ve víře a mučednictví; byl jsem toho plný.

Nu dobrá, kdybych vám měl přesně říci, co na mne v mládí z katolicismu nejvíc působilo, tož jsou to tyto věci: předně živější transcendentismus; pak katolický universalismus, ta mezinárodnost a světovost. Potom ten energický duch propagandy a misionářství. Pak máte to úsilí o jednotný názor na svět a na život. A konečně na katolicismu imponuje jeho církevní organizace a její autorita. To se rozumí, staršímu hochovi se dostanou do ruky protikatolické spisy, které ukazují na církevní absolutistu, výlučnost a násilnictví; sami katechetové ve škole na ty proticírkevní a protináboženské autory upozorňovali tím, že s nimi polemizovali. Vyvíjel jsem se v době rostoucího liberalismu a jeho boje proti absolutismu politickému i církevnímu; to víte, nemohl jsem nemyslet o knihách jako Renanův Život Ježíšův a jiných...

Na gymnasiu v Brně jsme měli za katechetu pátera Procházku. Byl to jeden z tehdejších křesťanských socialistů; já jsem na schůze jeho a jiných chodil, a to mě seznamovalo se socialismem. Asi v kvintě jsem ohlásil páteru Procházkovi, že nemohu jít k zpovědi. Páter Procházka mne měl rád, byl to dobrý a opravdu náboženský člověk; domlouval mi tak, až plakal, ale já jsem si nedal říci. Mně se nelíbil ten formalista; hoši se chlubili, jak se kdo chytře zpovídal, a pak mě trýznila běžná praxe: dnes je mně vina odpuštěna a zítra začnu hřešit znova. Vyznat se z hříchů, proč ne; člověk se potřebuje vyzpovídat příteli a hodnému, lidskému člověku vůbec; ale víc nehřešit, o to jde. Jak říkám, mně se nelíbilo, že je to tak pohodlné; a tož jsem k zpovědi nešel. Ovšem, zrály ve mně už pochybnosti o některých učeních církevních.

Tehdy jsem taky měl první konflikty jako Čech. My jsme byli na škole Češi a Němci pohromadě, a to se ví, že jsme se hádali a přeli o výbornosti našich národů. My, Češi, jsme byli starší, protože jsme se rok - dva musili olámat v němčině, já jsem byl starší tím, že jsem byl na reálce a na řemesle. V pranicích - chlapeckých, neškodných - jsme Němcům obyčejně natloukli. Gymnasium bylo německé; ale za mých časů byl zástupcem ředitele Čech, nějaký Kocourek, autor latinského slovníku, zgruntu dobrák, ale nám klukům jen pro smích. Ten Kocourek se přižívoval výrobou barev; a jak měl bílé vlasy a licousy, otíral si o ně ruce od barev a pak přišel mezi nás modrý, zelený, červený. Učil nás češtině; ta byla nepovinná, a tož to bylo vždycky při jeho hodinách boží dopuštění. Kocourek nás proboha prosil, abychom byli tiše, aby aspoň nebylo slyšet náš křik v ostatních třídách; když nic nepomáhalo, řekl, že bude povídat anekdotu. Tož my jsme byli tiší jako pěny, a on začal vypravovat; znal, chudák, jen jednu anekdotu, takovou naivní, a tu protahoval, jak mohl, aby bylo dlouho ticho; ale jak řekl pointu, spustili jsme takový řehot, že se chytal za hlavu a bědoval, abychom přestali. No, kluci...

Po Kocourkovi přišel nový ředitel, takový ryšavý Germán, a s ním se začal ostře německý režim. Měli jsme učitele latiny a řečtiny, který se za Kocourkovy doby psal ještě Staněk, ale teď se začal podpisovat po německém způsobu Staniek. Tož to mě dopálilo; a jednou, když

mě zkoušel, jsem napsal plavajzem na okraj knihy: Staniek = Staněk. On mi vzal knihu z ruky a to se rozumí, bylo zle, o jej!

V kvintě jsme dostali na latinu a řečtinu profesora, jmenoval se Vendelín Förster, později slavený romanista, to byl teprve tvrdý Germán; tož ten vyslovoval řečtinu po německu a chtěl, abychom my to dělali také; tedy například Cojs místo Zeus, pajthajn místo pejtthejn, jak jsme to vyslovovali před ním. Jemu natruc jsem začal vyslovovat latinu po česku; ještě si vzpomínám, jak jsem četl v Liviovi "Haňibal eňim" a tak. To se rozumí, Förster se rozzuřil, ale já jsem mu řekl: "Pane profesore, vy jste Němec a vyslovujete latinu a řečtinu po německu; já jsem Čech a vyslovuju po česku." A na tom jsem zůstal, i když si mě zavolal ředitel ad audiendum verbum. Tož pak jsem dostal pro neposlušnost a vzdorovitost pětku z mravů, a nakonec přišlo i consilium abeundi a musel jsem z Brna odejít - to ještě povím, proč. Naštěstí byl tehdy policejní ředitel Le Monnier přeložen do Vídně a vzal mě s sebou; tam mě přijali do sexty, ale jen po jeho přímluvě a zatím na zkoušku.

Jako chlapec jsem neznal nacionalismus, leda čejkovský. K Čejkovicím byla přifařena obec Podvorov, ale to se rozumí, my jsme jí říkali Potvorou; zato podvorovští kluci zpívali o nás písničku: Čajkovjáci srnci drápali sa v hrnci a dál už nevím. Každou neděli jsme se s podvorovskou chasou seprali, kdo bude na zvonici zvonit. To máte nacionalistu v malém. V Brně jsem pochopil své češství; předtím, doma, jsem pocítoval primitivní socialistu. Poznáním historie jsem si vědomí národní vytříbil - a tu naši historii jsem poznával a hlтал v románech Herlošových.

Považte si, jak vzrušující jsou naše dějiny; vemte si Přemyslovce a jejich celou politiku k Německu, jak správně pochopili naši mezinárodní situaci; vemte si potom reformaci, protireformaci, obrození - jak je ten celý zápas neobyčejně dramatický; a pak si vemte mapu a naši polohu na ní a považte, že jsme se udrželil To samo už stojí za to. Jen si pořádně uvědomit naše dějiny: já nevím, které na světě jsou větší.

My vždycky budeme maličká minorita ve světě, ale když něco pořídí malý národ se svými malými prostředky, má to zvláštní a nesmírnou mravní cenu, jako ten vdoví groš. My nejsme horší než kterýkoli národ na světě, a v některých věcech jsme i lepší; i v cizině to už začínají vidět. To nevádí, že jsme národ malý; má to své přednosti, můžeme se líp znát a žít intimněji; můžeme se víc cítit doma. Ale je velká věc, když malý národ mezi velkými nezůstane pozadu a má podíl na práci k vyšší lidskosti. I my chceme zvonit na zvonici světa, jako ti podvorovští na té čejkovské. To je problém malého národa: my musíme dělat víc než jiní a být šikovní; ale kdyby na nás někdo šel s násilím, tož se nedat... Nedat se, to je všechno.

I když nebylo českých knížek, byly aspoň lidové písně. My, čeští chlupci na gymnasiu, jsme se scházeli, zpívali jsme písničky, kdo jich víc umí, a ty, co jsme neznali, jsme si zapisovali. I dnes si na leckterou vzpomenu. Z Brna jsem chodíval domů pěšky ještě s jinými hochy z našeho kraje, a to jsme po celou cestu zpívali. Jednou jsme se na cestě stavili ve známé hospodě, a jeden z nás, nejstarší, veselý oktáván - však byl pak knězem - laškoval s hostinskou, mladou ještě a pěknou; ale byla divně vážná. Když ji pak ten náš kamarád vzal kolem pasu, neřekla nic a jen otevřela dveře do vedlejší komory; tam ležel její muž na slámě mrtvý, v hlavách hořící svíčka...

Jednou zas jsem se vracel z domova do Brna a nesl jsem si od maminky koblihy na přilepšenou - snad nějakých dvacet koblih. A když jsem přišel do Brna na potravní čáru, zastavil mne financ, co to nesu. "Koblihy," povídám; a tu on, že z nich musím zaplatit potravní daň. Ja, co teď; peněz jsem neměl a koblih mně bylo líto - tož jsem si sedl tam u šraňků a všechny koblihy jsme smetli, kamarádi se mnou; aji ten přísný financ si na nich pochutnal.

VOJNY V LETECH PADESÁTÝCH A ŠEDESÁTÝCH

To se rozumí, jako hocha mě nesmírně zajímala vojna, to tenkrát tak patřilo k výchově. Bylo těch vojen v mém dětství a mládí několik.

V roce 1859 se nám vrátil pacholek z taliánské vojny, umrzla mu tam noha, a toho jsem poslouchal bez dechu, jak povídal o těch patáliích. Politicky to měl divně spletené, patrné nevěděl, s kým vlastně bojoval a proč.

V třiašedesátém zas byla ta rebelie Poláků proti Rusku. Tehdy jsem už četl noviny, když jsem na nějaké kápl; byl jsem zuřivě na straně Poláků. V Olomouci byli internováni nějací polští rebelanti, také ta polská adjutantka Pustowojtówna, a o těch se u nás povídaly celé legendy. Já jsem ještě potom sháněl romány a krváky o polském povstání, měl jsem toho plnou hlavu. Později jsem dával kondice jednomu spolužákovi, byl rodilý z Polska, a ten mi toho napovídal ještě víc; tehdy jsem se začal učit polsky.

Ve čtyřiašedesátém byla ta šlesvická vojna, a tu jsem fanaticky držel s Dány, že se, malí, nedali dvěma velikým.

Když přišla vojna v šestašedesátém roce, vzali jsme si, nás několik českých hochů na brněnském gymnasiu, do hlavy, že se dáme dobrovolné na vojnu proti Prušákům. Proti Prušákům to neznamenovalo přímo pro Rakousko. Tož jsme strkali hlavy dohromady a radili se, a jeden spolužák, nejstarší a nejsilnější, dal se opravdu ihned odvést. Potom zavřeli školy, a já jsem šel pěšky domů, do Čejče. Brzy Prušáci vyhráli u Hradce Králové, a rakouští vojáci ustupovali Moravou do Uher. Všude bylo plno strachu; říkalo se, že Prajzové chytají mladé hochy a odvádějí je s sebou jako vojáky. To mi leželo v hlavě, a tož jsem chodil za starším kamarádem v nedalekém Terezově a tlačil jsem na něho, abychom se podle slibu raději dali do rakouské armády. Frantík mi to rozmlouval, že raději utečeme a schováme se. To už rakouské regimenty utíkaly před Prušáky do Uher, a taky na Čejči táhla kolona furáže. Oficír, co ji vedl, ptal se, kudy je cesta na Hodonín; tož jsem se nabídl, že je dovedu. Šli jsme tedy, Frantík a já, s těmi vojáky; cestou jsem řekl oficirovi, že bych se chtěl dát na vojnu. On mi to rozmlouval, že jsem mladý a vychrtlý, že tu není doktor, aby mě odvedl, že už bude konec vojny, a tak ledacos. Když jsme vjížděli do Hodonína, chytl plamenem dům vedle cesty, a z toho byla panika, že to udělali Prušáci, že mají všude špióny. Z Hodonína vojáci táhli dál do Uher, a já jsem šel s sebou na Holič; ten celý kraj jsem dobře znal a byl jsem tam všude jalco doma.

U Holiče nás dohonily pruské hlídky; tož byl alarm, a trochu pěchoty a jízdy se obrátilo proti Prušákům. V polích snopy a kopy, rakouský velitel na koni za jednou kopou. Bylo už hodně k večeru, stmívalo se. Běžím s Frantíkem, nějakým Židem z Holiče a ještě jedním Holičanem na kopec ke hřbitovu, abych měl vyhlídku na tu srážku, a tam jsme se schovali za zdí. Frantík měl strach a lehl si do čerstvě vykopaného hrobu; Žid s ním. Ten Slovák a já jsme vykukovali přes zeď; viděli jsme táhnout a střílet kolonu pěchoty - ten Slovák říkal, že to jsou Taliáni, ti

že utekou. Potom se srazila jízda; vidíme, jak se šavlují a sekají do sebe, a vtom jede přímo k nám voják na koni. Když byl blíž, vidím, že to je ten oficír, co mě vzal s sebou, a že má rozseknutou tvář, takto, od skráně až po bradu. Já jsem na něho zavolal, on objel hřbitovni zeď k bráně. Ten Slovák, rozumný člověk, mně povídá: běžte do nejbližší chalupy, stáhněte s postele plachtu a namočte ji v studni. Tož jsem běžel, a zatím on s tím Židem - Frantík zůstal ležet v hrobě - vedl oficíra za mnou. Já vzal v chalupě plachtu, pověsil ji na hák a namočil ve studni; ale namočená plachta byla těžší, než jsem čekal, a tož jsem se pevně opřel kolenem o roubení studny, abych ji mohl vytáhnout. Přitom jsem si roztrhl maso nad kolenem o hřebík, ale v rozčilení jsem toho nepozoroval; omyli a ovázali jsme oficíra a svlékli mu šaty - ty si ten Žid odnesl; teprve pak jsem pocítil ránu. Chtěl jsem utíkat dál, ale už to dobře nešlo; dostal jsem se na jeden z odjíždějících vojenských vozů, a ve vojenském polním obvazišti, už u Prešpurku, mě řádně obvázali. Nato jsem s Frantíkem odešel do Kopčan k příbuzným. Tam jsem slyšel, že ten Žid se těmi oficírskými šaty prozradil, že byl od Průšáků zajat, a také ten raněný oficír. Ta srážka u Holiče, na Šibeničkách, byla tak kolem patnáctého července, tuším v pondělí; ale neručím za správnost data a také jsem už detaily zapomněl.

Toho šestašedesátého roku jsem měl ještě jedno dobrodružství. Chodíval jsem do Hovorán za páterem Satorou, který tam byl z Čejkovic přeložen. Jednou jsem se u něho zdržel až do tmy; měl slavnější pohřeb, byl jsem s ním. Šel jsem domů, v ruce svíci pohřební. Jak tak jdu, vidím, jako by se za škarpu za topolem schovával nějaký člověk. Měl jsem dost strachu, ale šel jsem dál; a jak jdu, člověk přeskočí škarpu a popadá mě za krk. To se semlelo tak rychle, že ani dobře nevím, jak to bylo; pamatuju se jenom, že jak mě chytal za krk, já do něho strčil, on se dostal jednou nohou do škarpy, já ho praštil tou svíci přes tvář; přitom mě bodl nožem nebo čím do boku. Já jsem se nato sebral a běžel jako šíp domů. Teprve doma při světle jsme viděli, že mi propíchl kabát i košili a udělal mi takový dlouhý škráb v boku; ale nic to nebylo. Myslím, ten člověk čekal na někoho jiného a spletl si mě s ním.

Když jsem později - to bylo už za prvých let v Praze - začal pracovat o svém románě (mělo to být Dichtung und Wahrheit), tož jsem tato dobrodružství v něm zachytil, jak mně utkvěla, romanticky vypestřená (můj hrdina byl voják a tak dále). To už víte, že jsem se toho románu dávno vzdal, a co bylo napsáno, spálil; ale i teď si jej někdy maluju, když tak ležím a nemohu usnout.

Nu dobrá, když už to chcete vědět, tož to nebyl můj první pokus o román; první jakýsi román jsem začal psát na gymnasiu v Brně. Tehdy jsem se už sám živil, svého bratra jsem držel na študiích; byl jsem nejstarší ve třídě, měl jsem konflikty s kantory a poznal jsem lásku... Zkrátka, myslel jsem, že už mám bůhvíjaké zkušenosti a tož jsem začal psát román svého života. Když jsem měl napsáno několik kapitol, předčítal jsem to kamarádům před koupáním u řeky; to se ví, kluci se chtěli raději koupat, byli netrpěliví, ale já jsem nepřestal, dokud jsem to nepřečetl celé. Pak mi jeden z nich, takový Hanák, řekl: "Tomášu, neco tak hlópyho sem jakživ neslyšel!" Tož jsem to spálil.

O verše jsem se pokoušel ještě dřív, když jsem byl po těch dvou třídách reálky nějaký čas v Hodoníně; tam jsem psal milostné básně na jedno děvče, s kterým jsem hrával divadlo muselo to být hrozně bez formy, já neměl ani ponětí o rytmu a o formě; hoši gymnasté se mi proto smáli - tehdy jsem poprvé chápal, co je to humanitní vzdělání. Rád bych tak ty své tehdejší básně viděl! Potom v Brně mně přišla do rukou Sušilova Poetika; tož podle ní jsem zkoušel

dělat básně na všechny možné formy, i na indické... Nu, pak jsem toho nechal; ale literatura mě držela po celý život.

Proč že jsem odešel z Brna? Nu, vlastně pro lásku. Když jsem byl v kvintě, chodila k mé bytné její švagrová, děvče asi mého věku; a my dva jsme se do sebe zamilovali - to byla má první a veliká láska. Já byl všecek chycen tou láskou, chtěl jsem si, to se rozumí, Antonii vzít a pořád jsem počítal, kdy to bude možné; tehdy jsem se už živil sám a byl jsem v třídě největší a nejstarší; krom toho jsem měl své potyčky s některými profesory - prostě jsem se cítil-jako dospělý a samostatný člověk. Její rodiče jí, to se rozumí, bránili; scházeli jsme se potají, na ulici a tak. To se dozvěděli i ve škole; a protože na mne jinak nemohli, zavolal si mě ředitel a mluvil ošklivě o té mé lásce, jako bych tropil nějakou nemravnost. Mne to tak urazilo a rozčílilo, že jsem o sobě nevěděl; když si na mne přivolal školníka, popadl jsem pohrabáč a křičel, že nenechám sobě ani tomu děvčeti tak křivdit. Tož proto jsem dostal to consilium abeundi pro vzpurnost; jinak mně nic neudělali, protože ten ředitel sám musel cítit, že nebyl v právu.

To byla má první láska; od té doby jsem o lásce mnoho přemýšlel - vedla mě k tomu vlastní zkušenost i to, co jsem pozoroval kolem sebe, hlavně literatura; ta se přece v tak velké míře obírá láskou. O věci jsem dost řekl podle svých pozdějších zkušeností a pod vlivem své ženy - jen opakuju: Láska, láska silná, láska pravá, láska muže a ženy pohlavně nezkažených je, jak stojí v Písni písní, silná jako smrt - je silnější než smrt, protože udržuje život a rodí životy nové. Právem k ní literatura obrací svou pozornost největší - jenže je literatura a "literatura" právě v tomto!

VÍDEŇ

Vídeň měla pro můj duchovní vývoj značný význam; strávil jsem v ní bezmála dvanáct let, od roku 1869 do 1882, mezitím tok (1876-77) jsem pobyl v Lipsku. Morava měla tenkrát spád do Vídně, a Brno bylo, jak se říkalo, předměstím Vídně. Poprvé jsem byl ve Vídni jako zámečnický učeďník; jednou o prázdninách jsem jako gymnasista šel do Vídně pěšky. Poobakrát jsem odtamtud vlastně utekl, tak mně tam bylo teskno; pobytem v letech zralejších jsem si na město zvykl, tím spíše, že jsem v něm našel možnost pro své vzdělání a obživu.

Na vídeňské akademické gymnasium jsem přišel v sextě, maturoval jsem 1872. Střední škola se mně brzy stala trapnou; měl jsem, jak se říká, mnohé životní zkušenosti, byl jsem poměrně starší a musil jsem se sám žít. V prvních letech v Brně jsem ještě stál o vyznamenání na vysvědčení, také jsem po několik semestrů byl primusem; ale brzy jsem si řekl, že stačí školu slušně absolvovat a raději se vedle ní zabývat jazyky básníky, uměním a čtením historiků, filosofů a tak. Já jsem byl vždycky náruživý čtenář.

Silný popud, abych četl a myslel, dával mně zájem o náboženství, o politiku a národnost. V Brně jsem se s páterem Procházkou dostal k teorii křesťanského socialismu, tam také jsem si mohl a musil uvědomit problémy národnostní, jak je podávola sama škola - tam se školáci a profesori roztříďovali podle národnosti - a jak je podávalo českoněmecké prostředí Brna a ovšem i politika česká a německo-rakouská, pokud jsem ji mohl sledovat. Když jsem došel do Vídně, vyhledával jsem české spolky, zejména spolek akademický. Jako gymnasista jsem nemohl být jeho členem; shodl jsem se s výbory, že se ohlásím jako filosof, protože poslední dva roky na gymnasiu se ještě donedávna nazývaly "filosofické klasy" nebo krátce "filosofie". ~a nějakou dobu jeden z těch výborů, který měl nápad o té filosofii, proti mně vystoupil, že

nemám práva být členem spolku; kluk měl pravdu a dostal jsem zase za vyučenou. Každá lež má krátké nohy, i fraus pia.

Na to, čím budu, jsem mnoho nemyslel. Jako gymnasista ve Vídni jsem chtěl být diplomatem, byl bych rád šel na orientální akademii; proto jsem chodil na praktické kursy arabštiny - když jsem pak viděl, že na orientální akademii přijímají jen šlechtice, nechal jsem toho. Myslím, že jsem si pod diplomacií příliš představoval cestování po dalekých zemích - já jsem vždycky rád cestoval, třeba jen po atlase - i dnes mám rád mapy vždycky mě zajímala statistika, jaké jsou kde poměry. Když jsem na gymnasiu dělal maturku, dal mi profesor zeměpisu otázku z národnostní a náboženské statistiky Uher; já toho věděl víc než on, a tak to jeho a inspektora zajímalo, že pak zamhouřili oči nad mými nevědomostmi v předmětech, které mne již nezajímaly.

Po maturitě (1872) šel jsem na vídeňskou universitu. To se rozumí, dávno mě zajímala filosofie; pamatuju se, že jsem šel k profesorovi Zimmermannovi - znáte ho snad, ten herbartovský estetik - aby mně poradil, jak se mám do filosofie pustit odborně. Radil mně, abych si přečetl celé dějiny filosofie, a který filosof se mi bude nejvíc zamlouvat, toho abych si vybral pro studium podrobnější.

Já jsem měl dějiny filosofie a některé filosofy přečtené už na gymnasiu a našel jsem už tehdy zálibu v Platónovi - tím platonikem jsem zůstal po celý život; tož jsem se dal zapsat na řečtinu a latinu, abych mohl číst svého Platóna, ale i ostatní spisovatele řecké a římské. Jeden profesor, Vahlen, nám vykládal čtyři hodiny týdně po celý semestr Catulla. Já měl celého Catulla přečteného na posedění, a teď ten člověk vykládá a vykládá, kolik je catullovských rukopisů, v kterém slovíčku se od sebe liší, co který jiný kantor o tom napsal, a že ten jiný kantor je ignorant. V té době mně zemřel bratr Martin - za~chladil se na vojně a dostal tyfus - a otvírala se světová výstava - - ty dojmy mně znechutily filologii. Nikoli řecké a latinské autory.

Pak jsem študoval vedle filosofie přírodní vědy (také anatomii). Mne zajímala módní tenkrát fyziologická psychologie. Jak říkám, profesorem jsem se vlastně stát nechtěl; mne zajímalo ne poučovat jiné, ale sám se dovídat a poučovat se. Jak to má Aristoteles na počátku své Metafyziky: Člověku je urozeno usilovat o poznání. Vždyť je to velice krásné, něco poznat, něčeho se dovědět a dovídat se stále něčeho nového! Nezájem, lhostejnost je horší než nevědomost.

Jak se ten zájem o fakta a stále o fakta rýmuje s tím mým platonismem? Panáčku, docela dobře. Já chci znát fakta, ale chci také vidět, jaký mají smysl, k čemu ukazují. A tím už jsme v metafyzice.

Jak jsem na universitě žil? Nu, dával jsem kondice; jeden Cech, Bílka se jmenoval - měl ve Vídni vychovatelský ústav - mě dostal za preceptora do rodiny bankéře Schlesingera, direktora Anglorakouské banky; tam jsem měl nakonec sto zlatých měsíčně krom celého zaopatření, tož to bylo víc než dost. V kruhu této rodiny a jejích známých jsem poznal, jak žijí bohatí; ti lidé nejsou šťastni, ty velké peníze je izolují od ostatních lidí jako zeď a často s sebou nesou všemožné nerozumnosti a zvrácenosti.

Přátelství, to je pro mladého člověka stejně silný cit jako láska. Měl jsem milého přítele, Herbert se jmenoval, spolužák z gymnasia, takový jemný a hodný hoch, historik a geograf nemocný člověk, na konci studií zemřel. Jeho nebožtík otec býval lékařem u nějakého sedmihradského hraběte. Tož k tomu Herbertovi jsem chodil do rodiny, měl matku a dvě sestry. Na něho posud vzpomínám; můj první syn pak dostal jméno Herbert na jeho památku.

Dalšími přáteli byli můj žák Schlesinger, brněnský kolega Vsetečka (později profesor v Jičíně) - já mu říkal Všeta - jeho přítel Weigner, později ředitel tkalcovské školy ve Varnsdorfu, a Šimon Hájek, později profesor na Moravě. Trochu nás pojila literatura, ale hlavně to bylo prostě kamarádství. V Lipsku jsem se spřátelil s pozdějším advokátem dr. Carlem Goeringem. S nimi jsem si přislíbil, že se, tuším, každých deset let sejdeme a povíme si o svém životě. Nu, nesešli jsme se všichni tak formálně ani jednou, ale byli jsme ve styku.

Herbert měl po otci velkou knihovnu, tož jsme spolu čítali německé klasiky z osmnáctého až do polovice devatenáctého století; já sám jsem tehdy ležel ve francouzské literatuře, v Chateaubriandovi, Mussetovi a jiných. Mládež ve Vídni se zabývala Hebblem - já jsem vždycky býval skeptický k takovým módním proudům. Tehdy takovým hnutím mezi německými studenty byl nacionalistu wagnerovský, totiž i hudba i ta germánská filosofie Richarda Wagnera a jeho vykladačů. Mně i ta hudba zůstala cizí. Nacionalisty byli tehdy také Viktor Adler a Pernerstorfer, pozdější socialističtí poslanci; tenkrát jsem se s nimi dostal do styku jen zdaleka. Když vyšlo druhé vydání Marxova Kapitálu, to bylo, tuším, v roce sedmdesát šest, prokousal jsem se jím podrobně; ten materialistu dějin a tu hegelovskou filosofii jsem nemohl už tenkrát přijmout. Pilně jsem se zabýval národním hospodářem Mengrem a chodil jsem na jeho přednášky. Později v Lipsku jsem poslouchal eklektického Roschra. Celkem jsem byl i ve svých zájmech dost izolovaný.

Já neměl kdy myslet na mnohé nezbednosti mládeže, protože jsem se musel od čtrnácti let sám žít; ani žádnou krizi puberty jsem neměl. První mladá láska není nezbedností; já věřím v čistotu mládí. Vůbec ta pohlavní otázka mládí se mně zdá hodně uměle a nepřirozeně vybičována literaturou, divadlem, novinami a vším možným.

Ještě když jsem chodil na gymnasium ve Vídni, byl jsem v Hustopečích na prázdninách. Tam jsem se stýkal s rodinou českého kapelníka, u něhož byla slečna z Cech. Mne zajímala proto, že to byla první Češka z království, kterou jsem poznal. Byla vzdělaná a národně uvědomělá. Dopisoval jsem si s ní, a pak se stalo, že přijela do Vídně. Měla tam bratra úředníka a u toho žila. Ten bratr byl divný člověk; vypůjčoval si ode mne peníze a za to mně jaksi chtěl nechávat svou sestru; pozoroval jsem, že vždycky odchází, když jsem k nim přišel na návštěvu, a aranžoval vycházky a výlety asi s tímž úmyslem. To se mi ošklivilo; já jsem věděl, že ona na tom nemá podílu, ale přestal jsem se s nimi stýkat.

Ještě na jednu zkušenost si vzpomínám; je to snad typické pro mládí. Býval jsem na prázdninách v Kloboukách a tam jsem při tanci poznal místní jednu dívku. Do té jsem se zamiloval na první pohled a hned jsem jí to napsal a vypočítal, kdy bychom se mohli vzít. Ale sotva jsem odeslal psaní po poselkyni, už jsem věděl, že jsem udělal ukrutnou hloupost. Nu tož, nic z toho ovšem nebylo.

Kdyby naše výchova dovolovala víc přátelství mezi hochy a děvčaty, nebylo by tolik těch mladických krizí, nešťastných lásek a zklamání. Jako mají rodiče žít tak, aby dali příklad dětem, tak má taky společenský život, tak řečená společnost, velkou povinnost k mladým

lidem. Kde je zdravý a pěkný společenský styk, tam je i mládí zdravé. Prosím vás, jaký je to ještě nepěkný, otrokářský poměr k ženám!

Když už o tom mluvíme: Představte si, že za mých časů mnozí doktoři tvrdili, že pohlavní zdrženlivost je pro mladého hochu nezdravá! Jednou jsem měl malou vyrážku na tváři; domácí doktor mi radil, abych šel k prodejním ženám, že tu vyrážku působí bujná krev... O věcech pohlavních vůbec měli tenkrát i rodičové divné názory - ovšem, když byli vedeni takovými lékaři. Mně jako dlouholetému privátnímu učiteli se brzy vnucoval problém onanie u hochů. Zvěděl jsem o této chlapecké neřesti na reálce a pak na gymnasiu a brzy jsem míval žáky, některé až chorobně oddané tomu zlu. Tím problémem a sexuologií vůbec jsem se zabýval všestranně, zvláště později, když jsem jako profesor přednášel etiku a studovat společenské poměry a literaturu. Odborníci říkají, že se zlo hygienicky nesprávně zveličuje; dajme tomu, ale je po mérn soudu velmi veliké mravně, protože vede k předčasnému a nemírnému žití pohlavnímu, a že zejména, domnívám se, svádí k perverzitě. Poučoval jsem se častěji o zkušenostech našich učitelů a učitelek - potvrzují mi moje mínění. Poučení o pohlavním životě se nemá žádat jenom od školy; v první řadě jsou k tomu povolání rodičové. Vzpomínám si na krásnou kapitolu v románě Canfieldové, kde matka v pravý čas poučuje o tělesné stránce lásky svou dceru, uraženou a pobouřenou hrubostí jejího snoubence. Víc taktu a ušlechtilé vážnosti jak v názorech na ty věci, tak v životě samotném - toho je třeba, a v tom je všechno.

Dnes už je v těch věcech aspoň víc rozumu. Aji sport má v tom mnoho dobrého; dnes takový hoch, když je sportovec, nekouří, nepije, neflámuje, aby se udržel ve formě. Jen když přitom hoši kulturně nezhrubnou; potom to bude největší pokrok a návrat ke kultuře antiky, jak to chtěl Tyrš. A ještě něco o tom sportu: i to je na něm dobré, že reguluje nebo nahrazuje vrozenou a vychovanou rvavost. Každý kluk je svou náturou, okolím i historií veden k jednostrannému kultu válečných heroů a panovníků-válečníků; ve sportu se učí přeštychovat toho druhého bez krve a ukrutnosti. Sport také vychovává k čestnosti. Já sám jsem ještě neměl příležitost ke sportu, jenom jsem sokoloval a podnes není dne, abych nesokoloval.

O ŠKOLÁCH

Výchově hochů u nás chybí pěstování samostatnosti, sebevědomí a čestnosti. Já jsem byl k samostatnosti nucen od dětství starostí o chléb i tím, že jsem se, vzdálen od rodiny, musil starat sám o sebe, a sám všechno rozhodovat; tož to je jiný případ; ale celá naše výchova nevede ke kuráži. Jen se brzo hmotně zajistit, nejraději v úřadě, aby byl člověk pod penzí... Já v tom vidím koneckonců strach před smrtí, strach ze života podnikavého, odpovědného, dobytelského. Pravda, nám chybí moře, nám chybí vědomí, že na druhé straně je také svět; sedíme jako žáby v rybníce a kuškáme na sebe. Já vždycky rád slyším, když se náš člověk pustí do světa a něčeho dosáhne: ne jako vystěhovalec - i vystěholectví je útěk - ale jako podnikatel, český dobyvatel. Rozumí se, i chudoba dělá mnoho; většina nás jsme v první, druhé generaci z malých lidí, ze sedláků, z chalupníků a řemeslníků; takový hoch se pak ohlíží, ne co by chtěl a dovedl dělat, ale kde je volné místo, aby se pohodlně užívil. Pak i ta študovanost je jenom lepší řemeslo a třeba se ani pořádnému řemeslu nevyrovná.

Já jsem vyzoroval, že nejlepšími učiteli - zvláště na středních školách - jsou dobří odborníci. Má-li takový profesor opravdu rád svůj předmět, vzbudí tu lásku i v chlapcích. Vždyť člověk zapomene skoro všechno, čemu se na školách učil, ale ten zájem jednou vzbuzený trvá a učí ho pozorovat a všimnout si věcí. Poznání bez zájmu je mrtvé. Neběží škole jen o to, aby poskytovala co nejvíc vědomostí, ale také a hlavně o to, aby navykala žáky přesnosti,

pozornosti a metodičnosti; učit je tak, aby uměli sami pozorovat přírodu a život a dovedli správně řešit úkoly a úkolky, kdy a kdekoli se k nim dostanou.

A když už chce kantor také vychovávat, tedy káže. U nás pse nekáže jenom v kostele, ale i ve škole, v novinách i v parlamentě. Pane, pedagogika dospívající mládeže je strašně těžká věc - střední škola většinou pěstuje jenom didaktiku; daleko víc vyučuje nežli vychovává. Hoch na střední škole podléhá vlivům, o kterých jeho profesor buď nemá tušení nebo které přehlídí. Řekněme v Anglii má student daleko míň povšechného vzdělání nežli u nás, ale zato anglická škola spíš formuje charakter. U nás si mladý chlapec musí osvojit aspoň dočasně spoustu znalostí, ať ho to zajímá nebo ne; ale jednat, obcovat s lidmi, reagovat na skutečné vlivy života, tomu se nenaučí. Z našich škol vycházejí příliš často hoši jaksi nemotorní, těžkopádní a zelení; ti čilejší a energičtější se utvrzují v negaci - škola je pro ně, jak říkají, otrava a učitelé tyrani. Nu ano, i mně se dlouho zdával těžký sen, že dělám znova maturitu; střední škola nemá být trpkou zkušeností a nemá člověka pronásledovat jako můra. Je-li škola břemenem, naučí se v ní ti slabší jen strachu a ti silnější revoltě; ti i oni si oddechnou, když mají za sebou těch sedm nebo osm let, kdy měli tělesně i duševně vyspět - prosím, sedm nebo osm tak důležitých let! I to se teď pomalu mění; stará střední škola příliš vychovávala budoucí úředníky, vlastně rakouské byrokraty; teď má a bude mít úkoly jiné. Ale chci říci to: mluvíme-li o krizi inteligence, musíme jí sáhnout na kořen a tudíž také na školu.

Já jsem vypíval dost izolovaně - na gymnasiu v Brně jsem byl starší než ti druzí a odkázán sám na sebe; ve Vídni mně prostředí bylo cizí a bylo mně již dvacet let, zatímco moji spolužáci byli ještě děti. Snad proto jsem se i později k dobovým proudům stavěl už napřed s nedůvěrou a kriticky. Ale u nás je vidět, jak mladí lidé se vrhají z extrému do extrému - každých pět let je nová generace, která popírá předchozí. Jedna příčina je ta, že jsme malý národ po staletí odříznutý od velikého světa kulturního - tož se pořád hledíme vyrovnávat se světem. Proto se chytáme každé nové myšlenky - jednou z východu, podruhé ze západu a potřetí nevím odkud; proto je náš kulturní vývoj tak nesouvislý. To je dobře, ohlížet se, co je jinde, ale ohlížet se široce a zkoušet všechno, co je. Říkáme, že musíme otvírat okna do ciziny; dobrá, ale pak otevřte okna všechna a všechny dveře! To se rozumí, malý národ je odkázán na kulturu národů větších, zejména národ náš, který byl osudem i násilím ve svém vývoji přerušován a zdržován. Ale máte dost příkladů malých národů, které kulturně vynikaly a lidstvu mnoho daly; v té příčině historikové a politikové ještě příliš podléhají vnějšímu názoru o hodnotě národů. Odtud nepochopení celé Evropy, složené z mnohých malých národů.

I to je chyba, že zas někdy podceňujeme, co jsme a co je u nás. To máte lidi, kteří pořád vzdychají, že Amerika je větší než my a Paříž živější než Praha - pro samou cizinu nevidíme, co máme doma. Já vím, člověk by například neukojil svůj čtenářský hlad, kdyby četl jen literaturu českou; ale má ji znát skrz naskrz, aby věděl, co tu už je. Kdo na malé poměry jen naříká, obviňuje tím sebe sama; sám je tím vinen, že žije male. To platí zvláště pro mladé lidi. Takový novopečený vzdělanec nechce jít na malé město nebo na venkov, že prý tam kulturně zapadne a zakrní. Ve skutečnosti je pohodlný; dovede být kulturně živ, jenom když má k tomu svou kavárnu a ty umělé stimulanty. Právem ukazujete na básníka Březinu; moudrost a vzdělání je věc ducha a ne věc nahodilého okolí. Lev je lvem i v kleci, nestane se oslem.

Na mladých lidech si tak nejvíc uvědomuju ten náš nedostatek tradice. Což o to, u nás se jezdí ve vyježděných kolejích ažaž, víc než sami víme; ale vyjeté koleje, to není ještě tradice; tradice je společné dílo generací, společná a samozřejmá kázeň. U nás se často začíná od začátku, místo aby se navázalo na dílo předchůdce; proto je u nás tolik programů a tolik ovčinců, které pak mohou mít na skutečný život a vývoj poměrně jen malý vliv. Pravda, jsme

mladý národ a k tomu společnost, která se pořád obnovuje zespoda. Protireformace docela vědomě vyhubila reformační tradice - to máte mezeru tří set let; a dnes si neumíme pomoci ani s protireformací, ani s reformací, ani s dobou předreformační. Největší příčinu naší beztradičnosti vidím v té náboženské lhostejnosti; proto si náš průměrný inteligent neví rady s naší minulostí, ve které náboženství hrálo tak důležitou roli. Místo takové veliké souvislosti má náš inteligent svůj kavárenský kroužek, hospodský stůl nebo nějakou místní nebo odborovou organizaci své politické strany. Ten uzavřený vzduch štamlokálu, to jsou ty právě malé poměry.

Nikde na světě neslyšíte lidi tolik reptat a stěžovat si jako u nás; to je ta nekuráž a ještě něco horšího. Já si myslím, že každý takový nespokojený člověk má nerad své povolání; proto nadává na politiku, na poměry a na celý svět. Člověk, který dělá svou práci bez zájmu a jenom z chlebařství, je nešťastný a otrávený člověk. Já rád poslouchám, když někdo mluví s láskou a chutí o svém povolání; co všechno se od něho dozvíte! Onehdy jste viděl tetu Esperanzu (učitelku zpěvu), když poslouchala mladou zpěvačku; všiml jste si, jak jí svítily oči? Mně se tak strašně líbilo, jak je celá při věci. Tož na to by měli rodiče a učitelé nejvíc dávat pozor, aby poznali, čím by se jejich chlapeč dovedli nadchnout. Máme už tak rozmanité školy praktické, hospodářské a odborné, že si každý může vybrat podle schopností a podle náklonnosti. V demokracii netřeba pořád myslet na to, aby byl z kluka pán - de facto nějaký písař v úřadě - sedlák, řemeslník, dělník jsou často větší páni než ten inteligent, jen a~ je každý pánem, každý mužem na svém místě, každý celým člověkem. A děvčata? Nejinak!

Mladý muž

ČTENÁŘŮV SVĚT

Mrs Browning řekla v Auroře Leigh, že básník dovede mít národnost dvojí - tož to nevím; ale často se říká, že poznat o jazyk víc znamená žít o jeden život víc. V tom mám některé zkušenosti.

Německy jsem znal už jako děcko, od matky; ale němčina mně přece nebyla druhým jazykem mateřským - to jsem až moc dobře poznal, když jsem přišel na německou reálku do Hustopečí. Kluci se mé němčině smáli, při německých školních úlohách jsem měl potíže; to pominulo teprve na gymnasiu, ale ne docela. Když jsem vydal svou Sebevraždu, známý německý spisovatel ji přečetl s pozorem na jazyk; našel v knize asi tucet slavismů. V německém okolí jsem mluvil skoro pořád česky, na bytě, s kamarády, v českých spolcích; německy jsem slyšel jen ve škole a kondice jsem dával po německu; ale hlavně jsem německy četl.

Brzo jsem se dostal ke Goethovi a Lessingovi - Goethe mě na počátku chytl víc svou lyrikou než Faustem, a Lessing mě připoutal k Řekům a Římanům. Krom toho mně otevřela němčina literaturu poučnou a hlavně v překladech světovou. Shakespeara a ty jiné velikány jsem poprvé poznal v německých překladech.

Vlivem Vídně jsem se zabýval dost literaturou rakouskou, Grillparzrem a jinými; snažil jsem se touto literaturou pochopit Rakousko a Vídeň. Se zájmem jsem stopoval literáty z dech (Hartmanna, Meissnera) a čtu naše německé spisovatele stále s tou pozorností. Z uherských rodáků mě svou poezií i životem upoutal Lenau; také K. Beck byl z Uher, ve Vídni jsem s ním přišel v nepřímý styk.

Francouzštině jsem se jednou začal učit v Čejkovicích, když jsem učiteloval. V Čejkovicích byli, jako i v některých sousedních místech, potomci francouzských kolonistů, které tam přestěhovala, tuším, Marie Terezie z Lotrinska; vyskytovala se tam jména jako Doné (Donné), Biza (Bison) a jiná. Kolovalo několik zpráv o těchto kolonistech. Páter Satora navrhl mně a podučitelovi Štanclovi, abychom se učili francouzsky; on sám nás učil, třebaže jazyka neznal, ale vyznal se v gramatice a pomáhala mu latina. Dlouho to učení netrvalo. Sám jsem se dal do francouzštiny v tercii, zajímalo mě totiž srovnávat francouzskou gramatiku s latinskou. Učil jsem se sám; ale vyučoval jsem tehdy spolužáka, a u něho v domě jsem slýchal učit Francouzku, tož jsem hleděl pochytit výslovnost. Říká se, že lidé s hudebním sluchem si osvojí líp cizí výslovnost - to by bylo k dobru nám Čechům a Slovákům, když jsme, jak se tvrdí, muzikanti. Francouzsky jsem četl hodně, co jsem kde popadl; sám jsem si z toho mála, co jsem měl, kupoval francouzské učebnice, jako historii, geologii a tak. Metl jsem romány: Balzaca, Sandovou, Dumasy, Huga - ale víc mě zajímal Renan, i Pére Hyacinthe hrál tenkrát velkou roli. Teprve ve Vídni na universitě a později, kdy a kdekoliv jsem měl přístup do knihoven, studoval jsem francouzskou literaturu soustavněji; dostal jsem se ovšem také k Rabelaisovi - na tom jsem vychoval vlastní charakter francouzský. Upoutal mě hodně Molière, z básníků jsem miloval Musseta; ze Chateaubrianda jsem si to a ono dokonce sám překládal, tak byl blízký mému romantismu. Z myslitelů to byl Descartes a pak Comte; hluboce mne zaujal Pascal, v De Maistrovi jsem studoval katolicism. Rousseau mě držel stejně svou Heloisou, jako svou Sociální smlouvou. Voltaira jsem četl, ale neudělal na mne zvláštního dojmu. Zato d'Alembert.

Francouzský duch je obdivuhodný. Říká se, že Francouze vyznačuje zvláštní logičnost nebo jasnost - možná; nazval bych to deduktivností a důsledivostí. A přitom ta silná iniciativnost: francouzská revoluce, francouzský socialistu daly světu nové problémy a nová řešení, francouzské umění, francouzská literatura dávají nové a nové podněty. K tomu připočtete francouzský smysl pro formovost - právem vidíme ve Francouzích vlastní pokračovatele Římanů a živý zdroj klasicismu.

Protože jsem tolik a stále francouzsky četl, nešel jsem do Francie; myslím, že je to chyba, člověk líp rozumí, když nazírá na národy také očima. Ale neměl jsem na to dost prostředků, a když už jsem někam jel, volil jsem země, které jsem neznal tak dobře z jejich literatury. Posud sleduju francouzskou literaturu, pokud stačím.

Ty francouzské vlivy jsem od samého začátku docela vědomě vyhledával jako protiváhu proti vlivům německým. Mne mrzelo, že tak mnoho našich lidí o Francii a o Rusech vlastně jen naplano horovalo - jako když zpívali "Rus je s námi, kdo proti nám, toho Francouz smete" - a přitom se prakticky omezovali na němčinu. Já jsem to naše frankofilství a rusofilství prožíval konkrétně, hleděl jsem se prokousat do literatury a ducha těch národů. Prosím vás, mně někdy říkali germanofil: de facto jsem byl víc než kdo jiný odchován literaturami neněmeckými, jak říkám, francouzskou, ale také ruskou; jak tuto jsem četl, o tom vám dává svědectví moje kniha o Rusku. Já jsem ty naše křiklavé Arcislovany, kteří se nenaučili ani azbuce, nemohl cítit, to je pravda. Z Rusů mně byli milí Puškin, Gogol, Gončarov; Tolstoj je mně veliký umělec, i když jsem se s ním přel o jeho názorech; Dostojevskij mě zaujal i negativně, musil jsem být proti té ruské a slovanské anarchičnosti, které přes všecek svůj návrat ku pravoslaví nepřekonal. Stal se svou dvojakostí otcem ruského jezuitství. Rád mám Gončarova a Gorkého; v Turgeněvu mně něco vadí. V ostatních slovanských jazycích dovedu jaktak číst, volím však raději překlady: Mickiewicz a Krasinski mě velmi zaujali.

K anglické a k americké literatuře jsem se dostal později, hlavně vlivem své ženy. Ty dvě literatury znám po tolika letech četby dost dobře a čtu je až dodnes nejvíc; zdá se mi, že aspoň v románech jsou i formou i obsahem zajímavější než literatury jiné - víc mně říkají, víc se v nich dovidám. Obě tyto literatury vám dávají mnoho jemných a moudrých zkušeností.

Italsky dovedu číst a z. nouze i mluvit, ale většinu italských autorů četl jsem v překladech (francouzských, německých, anglických); z filosofů mám velmi rád Vica. Literatury severské a ostatní znám jen z překladů.

To ano, od dětství až dodnes jsem nenasytný čtenář. Mám napsanou studii o svém poměru k literatuře; snad ji uveřejním. Chtěl jsem si v ní sám objasnit, jak, do jaké míry dovede na člověka působit národ cizí, jak si dovedeme osvojit cizí jazyk a jak dalece tím vnikáme do ducha toho národa.; kolik si můžeme toho cizího osvojit, jak to zpracovat a strávit, jak se nám podaří syntéza a jak ty vlivy formují náš charakter intelektuálně i mravně. Delší dobu jsem zamýšlel ty své názory a studie napsat jako Deník čtenářův - když člověk čte od svého osmého, desátého roku, to toho načte!

Odjakživa jsem vedle filosofů a snad víc než filosofy četl veliké básníky; říká se jim přece "básníci-myslitelé". Mne Goethe nezajímal méně než Kant, ba více, a stejně jiní básníci od Shakespeara počínajíc. Dante mi zůstal jaksi nedostupným. Básníci a umělci vůbec přemýšlejí o životě a jeho problémech ne méně a přitom konkrétněji než filosofové; tomu, kdo dovede číst, dávají nesmírně mnoho poznání; a chceme-li poznat duši a ducha cizích národů, je k tomu umění nejjistější cestou.

Neznám-li jazyka, necítím se u národa dost doma, nevidím do něho. Proto jsem vědomě jezdil jenom tam, kde jsem se dovedl domluvit s lidmi jejich jazykem. Nu ano, jel jsem ovšem i do Egypta, Palestiny a Řecka, ale jel jsem tam za jejich starými kulturami, ne za dneškem.

Já jsem svým vzděláním vědomě Evropan; chci tím říci, že mně kultura evropská a americká (Amerika je etnicky i kulturně kusem Evropy přeneseným - ne úplně - do Ameriky) duchovně stačí. Východní filosofie a literatury znám velmi málo a z druhé ruky, protože neznám východních řečí; kultura Indie, Číny, Japonska je mně nedostupná. Jsem hodně skeptický k těm hlasům, které je vynášejí a vyvyšují nad kulturu evropskou; vím, že by se mně mohlo namítnout, že tady mluvím jako slepý o barvách.

A jako Evropan jsem západník - to říkám vůči těm slavofilům, co v Rusku a Slovanstvu vidí něco nadevropského. Nejlepší Rusové byli také západníky!

A naše literatura, česká a slovenská Četl jsem ji hodně a znám ji, mohu říci, dost důkladně: ale vy mladší jste v ní a s ní vyrůstali a proto z ní dovedete víc vyvážit. Já v dětství a jako středoškolák neměl tolik a tak dokonalé literatury jako vy. Dostal jsem se k české literatuře, když už jsem se začel do literatur světových - to srovnání se světovými vzory nedovolilo mně nadšení, kterého vy mladší jste schopni. Proto mé kritiky našich básníků byly většinou negativní. Chcete-li vědět, koho mám nejraději, tedy Máchu, třebaže v něm vidím jen náběh a nehotovost, ovšem geniální; mám rád Němcovou, Nerudu, Havlíčka - nejen publicistu, ale i básníka. Stále mě zajímal Vrchlický-v jeho lyrice je mnoho znamenitého, ale musí se to ~ jeho nadtvorby vyhledat. Četl jsem snad všechny naše a slovenské romány - pozoruju, že naše poezie je silnější než romány; zejména nám chybí román český a slovenský, totiž takový, kde by se projednaly naše přítomné národní a teď i státní problémy a odkud by domácí i cizí

čtenář mohl vyvážit ducha národa. Srovnajte třeba výši norského románu s naším! Jsou partie v kapku-Chodovi, Holečkovi, Herrmannovi a jiných, které čtu s potěšením; cením si i některých z našich mladších a nejmladších, zejména lyriků. Řekl bych, že cizí literatura mně dává víc idejí, víc krásy a dokonalé formy; naši básníci mně dávají poučení o našich národních nedokonalostech a bolestech.

V našich mladých cítím silné umělecké úsilí a touhu po světovosti, po světové úrovni. Před válkou i hned po ní byly naše duchovní síly jednostranně zaujaty politicky; i ta celková chudoba nás tísnila - český spisovatel se nemohl literaturou uživit. Samostatnost, republika může uvolnit náš duchovní život; to prospěje a už prospívá i literatuře, jak vidět ze zájmu ciziny o ni a o všechno naše umění.

Po celý život jsem hleděl mimo literaturu vlastní a slovanskou vniknout v literaturu a tím i kulturu řeckou, římskou, německou, francouzskou, anglickou, americkou, italskou, skandinávskou a ještě španělskou, už méně v ty ostatní. Pokoušel jsem se o syntézu organickou a hodnotící a myslím, že jsem všechny ty vlivy tak dost harmonizoval z našeho stanoviska národního. Rozhodující, formující vliv na mne, myslím, neměli ti básníci a filosofové, ale život, život vlastní a náš.

UNIVERSITANEM

Za mých studentských, vídeňských let měl na mne největší vliv jako učitel a člověk filosof Franz Brentano; chodíval jsem k němu na návštěvy hodně často - na jeho přednášky (odpolední) jsem nemohl chodit, byl jsem vázán svým privátním učitelováním. Brentano býval katolickým knězem, ale vystoupil z církve, že nesouhlasil s vatikánským koncilem a s dogmatem o neomylnosti. Ten koncil byl i mně kamenem úrazu. Ale o náboženském problému ani v přednáškách ani v rozhovoru Brentano nemluvil; přestal na výstupu z církve. Mně mnoho prospěl svým zdůrazňováním metody, empirie a snad nejvíc příkladem své pronikavé kritiky filosofů a jejich učení. Zvláště měl na mušce Kanta. Brentanem jsem poznal filosofy Stumpfa a Martyho - Brentano měl na inteligentní žáky veliký vliv. K jeho žákům ve Vídni patřil tehdy také Meinong.

Z jiných filosofů jsem osobně poznal v Lipsku Drobische, Zöllnera, Wundta, Heinze, Avenaria; navštěvoval jsem jejich přednášky a stýkal jsem se s některými ve filosofické jednotě, kde bývaly živé diskuse. Sám jsem v ní jednou přednášel o moderní sebevražednosti. Fechner už nepřednášel, ale byl jsem několikrát u něho, nesmírně se mi líbil jako člověk. Do některých přednášek jsem chodil s Husserlem, který se později dostal pod vliv Brentanův a jeho školy. Víc než filosofií jsem se zabýval v Lipsku přednáškami teologickými; poslouchal jsem Luthardta, Fricke a jiné. Vůbec Lipsko a jeho kultura mně sloužily k tomu, abych chápal protestantism.

Ale filosof, který na mne působil nejsilněji, byl Platón. Předně svým zájmem o náboženství, etiku a politiku a tou zvláštní kombinací teorie a praxe; u Plutóna je překrásná také ta zvláštní jednotnost světového názoru, i když pochází z jisté nedokonalosti, totiž z toho, že na tehdejší stupni vývoje nebyly vědecké obory ještě tak přesně rozhraničeny. I proto jsem měl k Platónovi intimní vztah, že byl velkým básníkem a umělcem; já jsem odjakživa miloval básníky a zabýval se jimi stejně jako filosofy, a snad i víc.

Ano, já jsem i dnes platonikem; to bych vám mohl ukázat na svém poměru k vývojovým teoriím. Nebojte se, já se nepustím do špekulací o darwinismu, novodarwinismu,

lamarckismu, vitalismu a tak. Plutónovy ideje přijímám v této formě: věřím v ideu života. Ideou života rozumím, že život, jediný život je ztělesněn v množství forem; každý živočich je, jakožto živočich, těm ostatním v něčem podobný, v něčem nepodobný, právě proto, že je živý jako oni. Podle podobnosti mohu z toho celého množství živočichů sestavit stupnici od nejjednoduššího až k člověku; takové ustupnění, takovou hierarchii provádíme ve všech oborech, když srovnáváme, pořádáme, hodnotíme. Ptáte-li se, jak ty různé formy a druhy vznikly, odpovídám, že nevím; ale odmítám Darwinovu mechanickou nahodilost, odmítám jeho selekční princip boje o život. Při vši své anglické empiričnosti má Darwin fantastickou metodu právě v tom, že z metodické stupnice podle podoby učinil stupnici vývojovou, descendenční. Proti Darwinovi přece přírodovědci postavili Lamarcka; neolamarckismem učiněn ústupek darwinismu, neodarwinismem se dělají ústupky lamarckismu v rozličných formách. Konečně se ozývají vitalisté, také rozmanitých škol. Jako laik si z toho vybírám to poučení, že o skutečném vzniku druhů, respektive druhů nových, vědecky ještě nic nevíme. Po mém rozumu je darwinistu jedna z forem historicismu a relativismu, proti kterému jsem vždycky hájil realistu. Nevěřím, že se, jak to chce Haeckel, množství živočichů vyvinulo z několika pradruhů nebo dokonce z pradrhu jednoho, a nevěřím, jak pravím, v rozdruhování nahodilě a mechanické.

Držím se hypotézy tvořitelské; s tvůrcem mně ideje dostávají jistou podstatu metafyzickou, totiž že jsou a byly ideami tvořitelovými. Jak vidíte, bez trochy metafyziky se neobejdeme; ale doufám, že jsem nepřekročil rezervu, kterou si v těchto věcech ukládám.

Platónem jsem ovšem došel k Sokratovi; a rozumí se, že jsem ho srovnával s Ježíšem - Ježíš byl mně prorokem náboženským, Sokrates apoštolem filosofickým. Ta jeho maieutika a ironie! Zastaví na ulici velekněze a vyptává se ho tak dlouho Q náboženství, až řecký páter sám musí doznat, že je trouba; nebo mluví s generálem o vojenství, se sofistou o sofistice a ukazuje, jak ti lidé nedovedou myslet ani o svém kšeftu. Jen si považte, jaká to byla doba: takový vychovatel jako Sokrates, takový filosof jako Platón, takový systematik a scholastik jako Aristoteles! Aristoteles - co ten znamená pro středověk a lidstvo! Jeho poměr k Platónovi je zvláštní; byl Platónův žák, dvacet let chodil k němu do školy, je platonik, ale je zralejší tím, že mytickost Platónovu mírní. Opravdu dva typy - platonovci, aristotelovci; uvědomil jsem si to také na svém poměru k Brentanovi, který byl pronikavý typ aristotelika.

Když jsem teď nedávno byl v Athénách, překvapilo mne nejvíc, že k těm chrámům na Akropoli nevedly žádné schody ani pořádná cesta; postavili chrám rovnou do přírody, jako by tam vyrostl z půdy; teprve Římané, větší formalisté, přidali chrámům schodiště. Zrovna tak vyrůstá ta řecká filosofie, věda, poezie a umění uprostřed řecké přírody a primitivního života - zjevení, tak jako Starý a Nový zákon jsou zjevením palestinské pouště a primitivismu židovského.

Když už mluvíme o antice a židovství: vemte si, jak ty dva malé národy, Řekové a Židi, měli a mají vliv na celé kulturní lidstvo. Řekové nám dali umění, filosofii, vědy, politiku, Židé teologii a náboženství. Byli sic před nimi Egypťané, byli Babylóňané, ale jejich kultury právě přijala a zpracovala antika. My ještě žijeme z antiky a židovství, celá Evropa; sotva o tom víme, ale antika je ve všem. Na americké civilizaci je vidět, že přímo z antiky nerostla, je v ní prvek nový, to pionýrství, ten praktický optimismus; my se proto máme čemu učit od nich tak jako oni od nás. Ale stejně je v nás ještě i středověk; už katolicism přijal antiku a pokusil se o kulturní syntézu ze svého stanoviska, ba byl svým způsobem pokračováním antiky. Vždyť i v evangeliích jsou prvky antické. Proto by se na latinských školách měli číst také někteří autoři církevní.

Něco antika neměla; to, co máme my severním podnebí, ten teplý poměr k domu, ke krbu, k rodině; k ženě, k dětem Řekům a Římanům chybí naše zima, nevědí, co je to sedět v teple, děti kolem matky a babičky. Antický člověk politizoval a filosofoval na ulici; my se zavřeme doma a můžeme špekulovat nad knihami. Dokonce ten ruský člověk sedí si za pecí a nemyslí, jen dumá. Víc osamocení a uzavřenosti, víc rodiny, to je to severní. Podívejte se jen kolem sebe, jak žlutnou a barví se stromy - co všechno je ve čtveru ročních počasí, co pořád jiných krás, jiných dojmů, a ovšem kolik i složitějšího a intenzivnějšího hospodaření podle počasí. To ti Taliáni tak neznají, a .toho v antice není.

To se rozumí, pro klasické vzdělání jsem; jen to nemá být slovíčkářství. Vždycky je dobře poznat duši jiného národa. Antika byla poměrně primitivní po stránce náboženské, vědecké, filosofické a umělecké, a stejně tak technické, hospodářské i politické, a tož se v ní můžete snadněji dostat k jádru věcí. A zejména mladému člověku je ta primitivnost jaksi kongeniální. I na tom něco je, že klasické jazyky mají jistou jasnost a logičnost; latinská a řecká gramatika člověka učí přesnosti a puntičkářství v myšlení a mluvení. A ta veliká krása, čistota a harmonie v umění! Krásná forma a dokonalost umělecká jsou věčné. Vždycky by se měl číst Homér, Sofokles, Aischylos a v dospělejším věku Euripides; měl by se aspoň ve výňatcích číst Theokrit a jiní. A v latině Vergilius, Horatius, Tibullus, Propertius, a ovšem historikové; z Cicero stačí si snad přečíst jednu - dvě řeči, jeho říkání filosofické má zájem pro toho, kdo zná filosofie řecké a dovede srovnávat, v čem a jak se Cicero živil u Řeků. Řečtina byla v Římě, čím byla v středověku latina, čím později francouzština - vos exemplaria graeca nocturna versate manu, versate diurna! Pamatuji si ten verš Římané už měli problém dvojjazyčnosti a nestyděli se učit jazyku cizímu, jejich legie nebyly řečtinou zadrženy v podmanění světa. Když už antika, tož antika; proč by se na gymnasiu nečetl svatý Augustin? A třeba i kousek z Plotina. Myslím, že by se mělo číst v originále, ale s dobrým překladem v ruce. Ted' už máme některé pěkné překlady; kdybych měl peníze, tak bych založil fond na vydávání vzorných překladů všech řeckých a latinských autorů. Počkejte, kolikpak by tak na to muselo být peněz? To by byla dobrá věc! Potom bych chtěl stejně vydávat klasiky ostatních národů. A dobré životopisy, -to nám také chybí. Krom toho bych chtěl založit glyptotéku, měl bych na ni místo. .A vzornou, živou knihovnu, knihovnu vzdělaného člověka; na tu mám plán a myslívám na ni, když nemohu usnout. Můj ty Bože, takových pěkných úkolů kulturních by bylo! Jen počkejte, snad se zmůžeme na politiku opravdu kulturní!

Další filosofické vlivy na mne? Značně: Comte, Hume, Mill; přitom se nesmí zapomenout, že na nás mívají vliv lidé a autoři, se kterými nesouhlasíme.

Český život ve Vídni, ten se soustřeďoval ve spolcích dělnických, pak v Besedě a v Akademickém spolku. V tom byli většinou Moravané; někteří Pražáci se mi líbili málo. Skoro dva semestry jsem byl i předsedou Akademického spolku - proč? Nu, někdo musel být předsedou, a já měl něco peněz - skoro všechny jsem nechal v tom spolku, když něčeho potřebovali; ukládat peníze, to mně nikdy nepřišlo na mysl.

Tehdy jsme uspořádali oslavu Aloise Vojtěcha Šembery ano, toho, co napsal dějiny české literatury; byl lektorem češtiny na vídeňské universitě. On také zasáhl do těch rukopisných

bojů, byl proti Rukopisům a za to byl tak napadán, že jeho jediný syn, nadaný člověk, odcizil se národu: stal se vědomě Němcem. Krom toho syna měl Šembera dceru, Zdenka se jmenovala, hodně starší než já, vzdělaná a taková energická; študenti v ní viděli emancipovanou. S ní jsme ujednali ty otcovy oslavy. Dopisoval jsem si s ní, zvláště z Lipska.

Pro Šemberův almanach jsem napsal esej o pokroku; jinou z mých prvních prací tištěných byl článek o Platónově vlastenectví, který vyšel v nějakém almanachu moravském. Tenkrát jsem si dal nom de plume Vlastimil; v pozdějších bojích v Praze vlastenčící odpůrcově mě obžalovali, že jsem to jméno odhodil, když jsem se dostal na německou universitu. Zatím jsem se zastyděl, že své vlastenectví tak rozhlašuju - a jako vídeňský docent jsem přece vydal svou českou přednášku o hypnotismu. Do Moravské orlice jsem napsal politické úvahy pro politiku aktivní a nějaké články jsem poslal Václavu Vlčkovi do Osvěty; jeden byl o Schopenhauerovi, a druhý, to už nevím o čem. Vlček jich neotiskl, myslím proto, že jsem měl kostrbatou češtinu, plnou rusismů - tehdy jsem se zabýval ruskou literaturou; ale když jsem později bydlel u Vlčka, řekl mi, že ten článek o Schopenhauerovi neotiskl proto, že o Schopenhauerovi psával Tyrš. Roku 1875 v říjnu jsem se u Brentana setkal s Durdíkem; řekl mi, že Vlček nepřijal mého pojednání o Schopenhauerovi, protože dva spisovatelé - Tyrš a Zákřejs - tohoto filosofa chtěli doporučit českému národu.

Má doktorská teze (1876) byla Platón o nesmrtnosti, vlastně Platónovo učení o duši; tu jsem, jako mnoho jiných rukopisů, spálil; něco dobrého v ní bylo, ale kdo by se s tím schovával?

Do Lipska jsem šel, už jako doktor filosofie, na podzim 1876. Lipsko je mně místem, kde jsem poznal svou ženu.

Na universitě jsem se zabýval filosofií a teologií; študoval jsem protestantism, jak se jevil v zemi protestantské a vzdělané. Pamatuju-li se dobře, napsal jsem v Lipsku článek o pokroku; na něm znalec může vidět, jak jsem se v otázce náboženské vyvíjel a jak jsem zrál. Celkem ještě ne dost jasný, ne dost rozhodný.

S kamarády ve Vídni jsem si dopisoval. V Lipsku byli tenkrát čeští filologové, kteří se tam připravovali na své povolání v Rusku; byl tam zorganizován ruský seminář a tuším i internát, kde se študenti učili rusky, a zároveň se na universitě vzdělávali ve filologii. S některými jsem se dostal do styku.

Chodil jsem do českého spolku; členové byli hlavně dělníci. Tam jsem se seznámil s lužickým spisovatelem Pjechem (německy se psal Pech), horoucím milovníkem Havlíčka. O Havlíčka jsem měl zájem hned na gymnasiu; opisovali jsme si jeho satiry a čeho jsme se tenkrát - v polovici let šedesátých - dopídili. Pjech mi ukládal, aby se Češi Havlíčkem zabývali seriózněji než potud; divnou náhodou jsem té výzvě mohl dostat.

Tenkrát mě také zajímalo studium a pozorování Lužických Srbů; v Drážd'anech jich bylo víc, tam jsem mohl občas hovořit s těmi, kteří se soustřeďovali kolem katolického dvorního chrámu. Hlavně jsem pozoroval na Pjechovi, německém překladateli Pypina-Spasowicze, jak se z Lužičana stává Němec, a co slovanského na Lužičanech ještě zůstalo. Později jsem, už z Prahy, dojížděl do Budyšína, a pokračoval ve svých pozorováních.

Tehdy v Lipsku jsem se také zabýval spiritismem; četl jsem mnoho o všech druzích okultismu už předtím ve Vídni, v Lipsku jsem se dostal mezi spiritisty a mohl jsem je tedy pozorovat. V té době, tuším, byl pro spiritismus získán astronom a filosof Zöllner. Ten zájem mě pak ve Vídni vedl k pečlivějšímu studiu hypnotismu. Ani nemusím říkat, že jsem se spiritismem a okultními zjevy nedal chytout; jsou některé zjevy, jimž nerozumíme - ale, můj ty Bože, čemu vlastně rozumíme?

MISS GARRIGUE

.....

NA PRAHU

Nu ano, mé manželství dovršilo mou výchovu, mé Lehr- und Wanderjahre, jak bych řekl s Goethem. Bylo mně osmadvacet let; do roku 1882 jsem docentoval ve Vídni.

Měl jsem den ze dne starosti o chleba, a přece ke mně chodili bankéři, nabízející mi služby pro mé vyžehněné americké milióny. O prázdninách v Kloboukách přišla deputace z celého okresu, abych dal vystavět dráhu do Klobouk z Hustopečí. Ironie osudu - ale bylo v tom i dost humoru; jeden občan klobucký k nám přišel na návštěvu a dlouho, jak jsme říkali, okolkoval, až z něho nakonec vylezlo, že se přišel podívat na mou ženu, protože prý ještě nikdy neviděl - černocha.

Starosti o chleba se ještě zhoršily, když jsem o druhých prázdninách onemocněl tyfem a do Vídně se vrátil opožděně; ale dostal jsem lekce pomocí paní Hartmannové, vdovy po našem revolučním německém spisovateli Moritzi Hartmannovi. Mezi jiným jsem přednášel v kruhu dam v domě známého chirurga Billrotha. Mé první přednášky na universitě byly o pesimismu. Duchovně jsem tehdy, jako docent, musil své znalosti prohlubovat; okruh mého vědění byl dost slušný, ale potřeboval prohloubení a soustavy. Jak jsem vám už párkrát řekl, studoval jsem literaturu hlavních národů a snažil jsem se o filosofickou syntézu teoreticky i prakticky. Aktivní politikou našich poslanců bylo dosaženo v Praze české university; na tu jsem se roku 1882 dostal jako profesor filosofie.

De facto bych byl měl raději stolicí sociologie, ale těch v Rakousku nebylo; sociologie byla tehdy už uznána jako věda ve Francii, v Anglii, v Americe, v Itálii a jinde, ale v Německu a v Rakousku o ní odborníci nechtěli ani slyšet. V Německu byla jaksí uznána jen filosofie dějin, ale nebylo jasno, jaký má poměr k sociologii a k historii. I ta má práce o sebevraždě, kterou jsem se habilitoval na universitě, nepatřila jaksí do žádného universitního oboru - jeden profesor filosofie mínil, že bych ji měl zadat na právnickou fakultu, jinému se zdála něčím socialistickým - musím být vděčen Brentanovi a Zimmermanovi, že mě přesto habilitovali.

Ta má práce o sebevraždě je po stránce metodické filosofie dějin, tedy sociologie, po věcné stránce analýza naší veliké přechodné doby. Někteří kritikové tehdy vytyčovali, že zanáším do filosofie nový- obor a schvalovali zvláště, že se nevyhýbám palčivým otázkám dne a života

Zároveň tento spis už ukazuje můj vědecký charakter - syntetičnost vedle analýzy; a vidíte, přesto moji kritikové pražští mě dlouho prohlašovali za ducha krajně analytického, kritického, skeptického. A zatím jsem na kritické působení zprvu ani nemyslel; pokud jsem byl ve Vídni, nenapsal jsem ani jediné kritiky ani polemiky, ačkoli mě časopisy žádaly o spolupráci.

Chystal jsem své přednášky a důkladněji vypracovával své myšlenky; chtěl jsem je uložit v řadě teoretických prací - ale kdož ví, nátura se nezapře; snad bych se byl i v cizině dal na dráhu praktickou. S příchodem do Prahy, když jsem viděl ten nedostatek kritiky a literatury, dal jsem se v Athenaeu do drobné kritické práce a užíval svého časopisu, abych tak řekl, jako myšlenkové stříkačky. Snad jsem byl poněkud nervózní a netrpělivý, šel jsem do Prahy vlastně nerad, ale - nolentem fata trahunt. Dál se už všechno rozvíjelo samo, bez mé vůle; do všech svých potyček jsem se dostal nechtě, i když jsem chyboval svou neznalostí poměrů.

Později, když už jsem byl v politice, také jsem nechtěl zakládat novou politickou stranu; do všeho mě vlastně dostaly okolnosti. I dnes ještě vystupuji na veřejnost moc nerad a jen z musu. Ovšem, když jsem postaven před nějaký úkol, tož neuhnu, a co jsem začal, to hledím dodělat.

Říkám vám tu jen holé fakty; ale můj přechod z Vídně do Prahy byl pro mne novou krizí, kterou jsem prožíval ve Vídni - bál jsem se malosti Prahy, byl jsem lidem docela cizí a životu národnímu odcizen, třebaže jsem příležitostně vystupoval jako český spisovatel. To odcizení se v Praze do jisté míry stupňovalo nejen za bojů rukopisných, nýbrž i následující účastí v politice. Já jsem národnost a státnost zakládal na mravnosti, a proto jsem se dostal do konfliktu nejen s politickými stranami, nýbrž i s užším kroužkem lidí známých, kteří takzvaný nacionalism kladli nade všechno a považovali za vis motrix všeho života jednotlivců a společnosti. Vidím dnes, že jsem si nebyl ještě dost jasný a že jsem proto dělal chyby, chyby nejen v politické praxi, nýbrž i v teorii - než o tom vám snad řeknu více později.

To už je skoro deset? Musím k raportu, co se totiž denně raportuje mně. Vidíte, od té doby, co jsem se na Čechy učil kovářem, nevyšel jsem z práce. Když už jsem byl presidentem, přijel za mnou německý filosof Fritz Mauthner, že prý nechce nic, jenom se podívat, jak vypadá šťastný člověk. Šťastný, proč ne? Ale kdybych byl zůstal kovářem v Čechách, byl bych asi stejně šťasten, jako jsem teď. Hlavní věc je, mít život bohatý událostmi a vnitřním vývojem - a v tom mohu být spokojen. Visuri!

ŽIVOT A PRÁCE

Do nových úkolů

SOUKROMÝ DOCENT

Když jsem ve Vídni začal jako ženatý "Privatdozent", lehký život to nebyl, ale stál za to. Bydleli jsme v seknici o jednom okně s předsíňkou, zvláštní náhodou právě vedle domu, kde jsem se jako hoch učil zámečnickem; snídani jsme si vařili doma, jinak jsme jedli v takové laciné hospodě za rohem - což o to, byl to studentský život, ale šlo to; těžší bylo, když přišly děti.

V té době jsem přepracovával svou Sebevraždu; zadal jsem ji jako habilitační spis ještě před svým odjezdem do Ameriky, ale nevyhovoval. Já to věděl, ale neměl jsem ještě dosud dost kuráže říci naplno, co si myslím. Profesor Brentano mně radil, abych spis přepracoval. Tož jsem se dal znova do díla, ženu to zajímalo; to byla naše první spolupráce. A tou přepracovanou Sebevraždou jsem se habilitoval. Byla to vlastně filosofie dějin a hlavně doby současné; to ono bych dnes formuloval přesněji a plněji, ale v podstatě neměl bych co měnit.

"Privatdozent" nedostával platu; tož jsem se živil kondicemi a na krátký čas jsem vzal místo suplenta na jednom vídeňském, gymnasiu; ale střední škola mně nesvědčila. Učil jsem soukromě syna profesora Theodora Gomperze, filosofa a klasického filologa; ten syn, Harry Gomperz, je teď profesorem filosofie ve Vídni. Učil jsem ho také latině; na tu latinu jsem si nalíčil zvláštní metodu: dával jsem svému žákovi překládat věty o tom, co ho zajímalo v denním životě; když například měl v počtech množilku, učil se jí latinsky, a podobně. Metoda se velmi dobře osvědčila. Také jsem jednu chvíli přednášel filozofii v kroužku dam u chirurga Billrotha; jiný takový kroužek byl u paní Hartmannové, vdovy po pražském německém básníkovi. Z toho všeho byl důchod neveliký a nejistý, i dostal jsem se někdy do úzkých, ó jejda! Nejtrpčí bylo, když jsem si musel vypůjčovat; i u Brentana jsem si jednou vydlužil osmdesát zlatých, které jsem mu splatil teprve z Prahy. Ja, jít si vypůjčit, to bylo pro mne hrozné; ale umínil jsem si, že žena nemá mít hmotné starosti, a to mně pomáhalo dělat i nemilé. Když bylo zle, navštívil mne mladý Vídeňák, pan Oelzelt-Newin, pozdější docent filosofie, že by chtěl vniknout do filosofie, abych prý s ním četl filosofy, hlavně Kanta. Honoroval mě velmi slušně. Tehdy už jsme měli dvě děti, Alici a Herberta, sám jsem prodělal tyfus a také žena onemocněla; a tu mně pan Oelzelt-Newin půjčil několik tisíc zlatých - panečku, to tehdy byly veliké peníze. Vrátil jsem ty peníze, až jsem byl v Praze. Ta tíseň trvala tři roky, to bylo v letech sedmdesát devět až osmdesát dva; co chcete, člověk mnoho vydrží, má-li chuť do práce a cítí-li svou povinnost k rodině. Tož to byl takový život: dopoledne jsem se připravoval na přednášky a sháněl v knihovně prameny; dvakrát týdně jsem přednášel, odpoledne dával kondice, večer upravoval Sebevraždu do tisku; na společenské styky nebylo pokdy ani chuti. Na prázdniny jsme jezdili do Klobouk u Brna k rodičům; krajani od nás se tam chodili dívat na mou ženu, že prý jsem si vzal černošku; jiní zase slyšeli, že mám americkou milionářku, a přišli na mne, abych jim postavil železnici...

Já jsem věděl, že se ve Vídni profesorem tak hned nestanu; šlo by tedy o to, jít snad do Černovic na universitu, nebo do Německa. To jsem si jasně uvědomovat: půjdu-li tam, stanu se německým spisovatelem, budu muset vydávat německé knihy, ale zůstanu Čechem, i když Čechem ztraceným, jako takový náš krejčí v Berlíně nebo farmář v Texasu. Člověk je, co se narodí. Ale v té době se zřizovala česká universita v Praze, dostal jsem pozvání, abych šel do Prahy. Nu, šel jsem.

Rád? Jaksi nerad. Měl jsem jisté obavy ze své češtiny a bál jsem se tehdejších českých poměrů literárních a filosofických. Prahy jsem neznal; do té doby jsem se v ní jen cestou zastavil. Jednou, když jsem vezl svého žáka Schlesingera z Mariánských bází; šel jsem se podívat do divadla, do Arény, tam dávali hloupou frašku; zašel jsem do kavárny, tam jsem pozoroval podivnou prostituci. Tož nedobrý dojem. Podruhé jsem se stávil v Praze, ale jen přes noc, když jsem se vracel se ženou z Ameriky. Českou literaturu jsem znal nesoustavně; v Brně na škole nebyla téměř žádná, až ve Vídni jsem shledával, co jsem mohl; pamatuju se, jak jsem si v Brně kupoval Kobrovu Bibliotéku, kde vycházel Rubeš, Klicpera a jiní ti starší páni - a já je měřil Goethem a Lessingem! Ve Vídni jsem četl Vrchlického a jiné, ale nejvíc se mi líbil Mácha. V Akademickém spolku bývaly občas literární besedy, ale to nestačilo. Více mě literárně nabádalo obcování s rodinou profesora Šembery, zejména s jeho dcerou Zdenkou. Češi ve Vídni, to byli nejvíc dělníci; ale neměl jsem kdy soustavněji mezi ně docházet. Dost bylo českých úředníků z ministerstev, ale to byla honorace, mezi kterou jsem jako student nepřišel a jako docent neměl jsem času. Došel jsem tedy do Prahy neznaje osob a českého života; ale začtl jsem se do naší literatury a historie a pozvolna jsem vnikal i do pražské

společnosti. Žena se naučila česky a byla přesvědčena o poslání našeho národa. Byla mně to velká mravní posila, zvláště když jsem se brzy dostal do opozice proti názorům u nás běžným.

Vídeň moje žena ráda neměla; já jsem byl na Vídeň zvyklý, vždyť jsem v ní prožil dvanáct let. V rodinách, kde jsem učil, poznal jsem i vzdělanou a liberální Vídeň - ale nesrostl jsem s ní, vadilo mně to jisté vídeňáctví nebo co. Z kulturní Vídně mně byl a zůstal nejbližším filosof Brentano; byl to veliký člověk a rozum měl jak břitvu; mnoho nenapsal, ale na své žáky měl značný vliv (C. Stumpf, Marty, O. Kraus, ale také Meinong, Husserl a jiní). Měl jsem rád jeho přesnou kritičnost a že překonal herbartovství, v Rakousku tenkrát jaksi oficiální; krom toho jsem prožil stejný konflikt s katolicismem jako on, kvůli dogmatu o neomylnosti. Otázkou náboženskou se Brentano nezabýval; v přednáškách podával jen argumenty pro teism. Slíbil ve svém spise o psychologii důkazy pro nesmrtelnost, ale v přednáškách, pokud vím, o tom blíž nemluvil. Mne zajímala otázka náboženská v celé své šíři i svém dosahu a šel jsem tedy jinou cestou.

Ale i pro mne byl tehdy hlavní věcí můj rozchod s katolickou církví.

V mé Sebevraždě je vidět, jak jsem hodnotil náboženství a zejména ztrátu víry. Tou knihou jsem řekl, že život bez víry ztrácí jistotu a sílu; tím jsem vlastně řekl všechno. Dnes bych to dovedl povědět důkladněji, ale v podstatě nic nového bych už nepřidal. Tak je to. Řekl jsem už, že to byla nehotová kniha co vás nemá, já nejsem hotov ani dnes. A vidíte, přece mě za tu knihu vykřičeli za nezabožáka. Když jsem studoval v Lipsku, přednesl jsem jednou své myšlenky o sebevraždě ve filosofickém spolku: den nato za mnou přišel mladý muž, chvěl se rozčilením a řekl mi, už po léta prý ho pronásleduje úmysl vzít si život, ale můj výklad že ho té utkvělé myšlenky zbavil. A přece proti mně psali klerikálové i liberálové, že prý ve své knize doporučuju sebevraždu. Tehdy jsem trnul, jak je možné být tak zlým. Dnes už se tolik nedivím. Německý katolický spisovatel Ratzinger pochopil hned mou knihu, že je filosofií dějin a že není proti náboženství; ale náš katolicismus český nebyl na takovém stupni vzdělání, filosoficky ani teologicky. Nejčastěji jsem musel čelit lidem, kteří nevěděli, co říkám. Kdyby si lidé dovedli navzájem rozumět, měli bychom demokracii jedním rázem; bez vzájemného pochopení, bez tolerance není svobody. Jen když je člověk k člověku naprosto pravdivý a otevřený, lidé se opravdu poznávají; ale bez lásky není pravdy; bez pravdy a bez lásky nemůže člověk poznat člověka.

Jen z tohoto základu může také vyrůst skutečné manželství, čisté a silné, největší dar života.

Jak, prosím vás, jalo jen mohou lidé o tom mluvit, zda je žena muži rovnocenná! Jako by nebyla otci rovnocenná matka, která dítě zrodila! Miluje-li muž doopravdy, jak by mohl milovat někoho nižšího, než je sám! Já nevidím žádného rozdílu mezi nadáním mužů a žen. Když mně nebožtík profesor Albert dokazoval, že se ženy nehodí na medicínu, protože prý jsou na to svalově a nervově slabé, říkal jsem mu: A na ošetřovatelství nejsou slabé? Taková ošetřovatelka musí pacienta opatřovat dnem i nocí, musí ho zdvihát a všemožně se o něho starat - na to musí mít víc síly než vy felčáři, kteří operujete nejdéle hodinu. Tož pak mlčel.

Něco vám řeknu: ta otázka rovnocennosti žen, to je vlastně problém buržoazie a inteligence. U sedláka, u dělníka musí žena často dělat stejné práce jako muž, stejně mnoho a stejně těžce. Ale sedí-li muž v kanceláři, nemyslí na to, že jeho žena se musí celý den starat o děti, musí

nakupovat, vařit, uklízet, šít a provozovat doma devatero řemesel; rád bych věděl, kdo z těch dvou udělá víc práce! A co se týče úradů, umění, vědy, politiky, tam ženy sotva začaly vnikat; to je taková nerozumná ukvapenost, že už si troufáme soudit, dovedou-li to nebo ne. Vždyť muži na to měli tisíce let, aby se tomu naučili, a ještě dělají často svou práci špatně. Také ve vysoké aristokracii si mnoho nelámali hlavy rovnocenností žen; ženy byly královnami a zasahovaly do politiky ažaž.

Podceňování žen svědčí o polygamní společnosti; žijeme fakticky ještě v mnohoženství. Pravěký člověk se nestaral o děti a jednal se ženou jako s otrokem nebo soumarem; ale byl to surový lovec a válečník, který za to chránil život rodiny svým životem. Dnes jsme civilizovaní, ale přesto se udržuje hrubá polygamie. Důkaz je ve faktu prostituce. A vemte si, jaká dvojaká pohlavní morálka platí pro muže a pro ženy a jak to znehodnocuje manželství. Z toho, co pozoruji v životě a v literatuře, vidím, že ve většině zkažených manželství je vina na muži. A pokud je na ženách, i tu je značná spoluvina mužů: až dosud bylo v jejich rukou, co si z žen udělají. Neříkám tím, že ženy, že ženy všechny jsou géniové a andělé; celkem jsou s muži na stejném stupni vývoje; mají však tu přednost, že životem a jeho povinnostmi se udržují čistějšími než mužové. Nepijí tolik, nekouří tolik, neflámují a tak - proto tak mnoho mužů hledá záchranu v manželství.

Já vidím jen jednu cestu, a to je výchova k monogamii. To máte úkol všekulturní. Do jisté míry hospodářský a sociální; má-li se potírat prostituce, odčihneme degradující bídu - paupertas meretrix. Chceme-li zvýšit mravnost, postarejme se, aby lidé krásně, čistě a zdravě bydleli, aby se matky plněji mohly věnovat dětem, aby si lidé poctivou prací mohli vydobýt živobytí a domova. A pak, ten nešťastný alkoholism!. Víte, jak s ním jde ruku v ruce prostituce a celá ta společenská bída. Já věřím, že zdravý a vzdělaný muž a zdravá, vzdělaná žena nebudou mít ty zamotané moderní pohlavní problémy. Jejich vztah bude silný, veliký a krásný. Silná a zdravá příroda je mravná - přesněji řečeno, není nízká. Tož hygiena života, života duševního i tělesného. Já bych mladým lidem nedělal mnoho morálních kázání, ale řekl bych jim: Pramen živé a živící vody najde jen ten, kdo v mládí neztratil smysl pro čistotu. A pak víc zájmu o děti. Naši otcové většinou neumějí s dětmi zacházet a věnují jim strašně málo pozornosti; věřte mi, že naše výchova stůně především na otce.

Ale nejvyšší argument monogamie je láska. Veliká láska, láska bez výhrad, láska celého člověka k celému člověku nemůže pominout lety ani smrtí. Já to vidím tak: Jediný muž, jediná žena po celý život; zůstat věren až do smrti. Šťasten, kdo dovedl žít přísně monogamicky nebo monogynicky. Ano, byl jsem pro umožnění rozluky: právě proto, že chci, aby manželství bylo láska, ne obchod, konvence, spojení nerozumné a nerozvážené. Ovšem - může být rozluky zneužito, jako všeho. Láska, sympatie je největší mravní silou - z ní je veškerá vzájemná účast, pomoc a spolupráce; mravní život, to je součinný podíl na božím řádu světa - láska, sympatie, synergie, to je zákon života ve vztahu dvou lidí, v rodině, národě, státu, lidstvu. Jiného neznám.

DO PRAHY

Do Prahy jsem se dostal, to bylo v roce dvaosmdesát. To přišlo tak: ve Vídni se produkoval hypnotizér Hansen; šel jsem se podívat na jeho produkce a navštívil jsem ho. Pak mě naši studenti pozvali, abych jim v českém Akademickém spolku o věci přednášel. Vidělo se tenkrát v hypnóze ještě něco tajemného, "magnetism" a podobně. - Vyložil jsem Hansenovy pokusy psychologicky, tedy jako hypnózu; pro výklad hypnotické ztuhlosti těla mně chyběla odborná znalost. Po přednášce mně radil pan Penížek, tenkrát můj posluchač a později

novinář, abych ji vydal tiskem. Sám mi pomohl opravit mou chatrnou češtinu a poslal práci do Prahy; měla vyjít někde jinde, ale nakonec ji dostali do rukou profesori Goll a Hostinský - redigovali totiž knihovnu přednášek; ti to vydali a upozornili na mne profesora Kvíčalu. Kvíčala byl poslancem a měl velké slovo při zakládání české university v Praze. Z toho byla nabídka, abych šel do Prahy jako ordináriu filosofie. Kvíčala i vídeňské ministerstvo mně slíbili, že za tři léta budu ordináriem; tož jsem šel. Byt jsem si našel v Karlově ulici na Smíchově; okna vedla do Kinského zahrady, ale nepřišlo tam slunko; brzo jsem se přestěhoval na Vinohrady, po krátkém pobytu v jiné ulici, do Vlčkovy vily "Osvěty".

Takový ordináriu měl ročního platu osmnáct set zlatých; snad bych si byl mohl přivydělat nějakým vedlejším ouřádkem, ale já chtěl být nezávislý. To se rozumí, vedlo se nám všelijak: i vypůjčit jsem si někdy musel - nu, nepříjemné věci, Za tři roky jsem měl být ordináriem; byl už připraven návrh. na jmenování, ale zapletl jsem se volky nevolky do toho sporu o Rukopisy. Část profesorů byla proti mně pro ty rukopisné spory, a proto hlasování o mé řádné profesuře dopadlo tak, že bylo jedenáct hlasů pro mne a jedenáct proti. Tož mělo rozhodnout ministerstvo ve Vídni; tam to šalomounsky nechali nerozhodnuto, také mne neměli rádi, chtěli mít na universitě pokoj. Prosím vás, z Prahy na mne chodily do Vídne denundace, že kazím mládež, že jsem šovinista, že zavrhuji Kanta a německou filosofii a tak dále. Proti mně byl arcibiskup Schönborn a někteří vlivní z našich lidí. Hlávka poslal do Vídne zápis mých přednášek z praktické filosofie, že tam mluvím o prostituci a tím prý kazím mládež. Představte si, právníkům a filosofům se nemělo mluvit o tak strašném mravním problému, jako je prostituce! Když jsem jel do Ruska, došlo na mne do Vídne udání, že jsem rusofil a pansláv. Takových věcí bylo - teď už se na to nezlobím; viděl jsem na tom, jak nesvoboda zkřivuje lidi. To se rozumí, ve Vídni mně nedůvěřovali; proto jsem musel čekat třináct let, než jsem se stal ordináriem. Byl tehdy ministrem profesor Hartl a ten byl tak rozumný, že se nebál čelit všem těm žalobám a denunciacím.

Tož ze začátku bývalo těch starostí habaděj. Tehdy, myslím, v roce osmdesátém čtvrtém nebo tak někdy, stalo se toto: Měl jsem ve Vídni žáka, Flesch se jmenoval, syn známého továrníka v Brně. Ten přišel za mnou do Prahy a chodíval ke mně, byl to takový melancholický hoch. Potom přešel do Berlína a tam se zastřelil; mně odkázal peníze. Já se vyrovnal s jeho rodinou a dědil jsem asi šedesát tisíc zlatých nebo kolik. To mne udrželo nad vodou: mohl jsem zaplatit své dluhy, pomoci rodičům, zařídit bratru Ludvíkovi v Hustopečích tiskárnu, vydávat "Athenaeum" - dlouho ty peníze nevydržely. Tehdy se říkalo, že jsem dostal peníze od sebevraha, protože prý sebevraždy hájím.

Já jsem měl s penězi zvláštní zkušenost: když bylo nejhůř, přišly odněkud. Nikdy jsem si nedělal starosti, že nebudu mít co jíst; věřil jsem, že jde-li člověk za svým slušným cílem, nemůže zůstat bez pomoci. Jak říká Ježíš: hleďte napřed království Božího, a to ostatní vám bude přidáno. Peníze nemám rád, nebyly mně nikdy cílem, jen prostředkem, ať je to pomoc bližnímu nebo trvalé věci kulturní. Dnes se mi na mém postavení snad nejvíc líbí, že s sebou nemusím nosit žádné peníze; já nemám v kapsách nic než kousek tužky, nevím ani, jak naše peníze vypadají.

Když jsem přišel do Prahy, neznal jsem se s nikým; já jsem nikdy neměl přátel mnoho, neumím se otevírat. Tož jsem se stýkal s kolegy profesory, Gebaurem, Golfem, Hostinským, Bandou, Ottem - Gebaura jsem měl nejraději, imponoval mně a učil jsem se od něho

metodickosti. Například: pro své zápisky každou myšlenku si zapsat na zvláštní list papíru a list pak dát do přihrádky, do které patří. Gebauer býval v redakci Národních listů a dal mně také jedno novinářské poučení: že nestačí něco napsat do novin, že se to musí pořad a pořad znova opakovat; že novinář nemá jen uvádět, to a to že už bylo napsáno a řečeno, ale má to říci znova, protože čtenář novin si nepamatuje, co četl.

Vzpomínám si na naši nedělní partu vycházkovou; to byli sokol Kröschel, profesor Kaizl a jeho strýc, pak profesor Heyrovský, advokáti Marek a Brauner, a snad ještě někteří, a s těmi jsme každou neděli dělali pochody z Prahy do okolí, v zimě jsme se koulovali. Po celý život jsem udržoval kus športu a tělocviku.

Jednoho kamaráda jsem měl v Praze hodně intimního, to byl malíř Hanuš Schwaiger, dobrý, nesmírně dobrý člověk, s takovým darem humoru od Pánaboha, kterým nikomu neublížil a snášel život a všechny svízele beze zloby; s ním a s jeho přáteli, s malíři Pirnerem a profesorem Kleinem, archeologem z německé university, chodíval jsem někdy večer na pivo nebo na víno - když jsem později začal být proti alkoholu, dopsal mi chudák Schwaiger, tehdy už hodně churavý: že mám pravdu, že i on se dává na mou víru a přestává pít - "protože už nemožu".

Častější styky jsem míval s Vojtou Náprstkem; svedla nás Amerika. Chodíval jsem do jeho čítárny U Halánků a vykládal tam jednou kroužku dam o studiu poezie - z toho vznikla má knížka O studiu děl básnických. Také se spisovatelem Sládkem mě spojila Amerika; býval v Americe a já měl Američanku. Julia Zeyera jsem poznal v Unionce nebo u Náprstků; dělal na mne jaksi nemůžný dojem. Nerudu jsem jenom potkával, tehdy ho už, chorého, vodil posluha na procházku; zajímal mě, vážil jsem si ho, ale do styku jsem se s ním nedostal - snad i proto, že jsem slyšel, že v té rukopisné patálii držel s Grégrem; tož nevím, je-li to pravda. Na Bedřicha Smetanu jsem se šel několikrát podívat - sedával v kavárně Slavii; ale brzo pak zemřel. Svatopluka Čecha jsem uznal málo; napsal jsem mu článek do Květů, byl to plachý, rozpačitý člověk, i v jeho poezii jsem vychoval jakousi nekuráž podívat se věcem a poměrům plně do tváře; vemte si, jak byla 1 v Písních otroka jeho satira docela neosobní, všeobecná, mlhavá.

Na universitě, no - na naší fakultě byl zpočátku, to se rozumí, největším pánem Kvíčala, pak Tomek; já jsem držel spíš s těmi mladšími, s Gebaurem, s Golfem, s Hostinským. Plno stolic na české universitě bylo ještě neobsazeno. Jakousi společenskou aristokracii tvořili potomci národních buditelů: syn Čelakovského, botanik, Frič a syn Palackého, geograf, kterému říkali "splašený naučný slovník". Studenti byli vychováni tehdejším liberalismem; má vstupní přednáška byla o Humovi a skepsi - to zaráželo, že jsem uvedl filosofii anglickou, i tím, že jsem hochům předložil a kritizoval problém skepse. Mou kritiku Kanta a německé pokantovské filosofie universitní kruhy nerady viděly - to nešťastné protiněmecké vlastenčení a ta faktická závislost na Němcích! Když mě studentský spolek, myslím "Jungmann", požádal o přednášku, mluvil jsem jim o Blaise Pascalovi, abych jim na něm ukázal, že náboženství není mrtvé, jak se říkalo podle německého liberalismu, ale že je potřebou lidského srdce; bil jsem do toho liberalistického indiferentismu. Pro tehdejší vzdělance bylo náboženství odbytou věcí a stěží chápali, že se jím někdo může vážně zabývat.

Já jsem nebyl horlivý učitel; přednášel jsem často nerad. Nerad veřejně mluvím, i do psaní se musím nutit. Nezajímalo mě vykládat těm hochům, co jiní už napsali a učili; říkal jsem jim, o tom jsou ty a ty knížky, přečtěte si je a basta. Raději jsem s nimi přemýšlel o konkrétních a přítomných otázkách; mně bylo milejší, když se mě na něco ptali nebo se se mnou přeli; aspoň jsem viděl, že myslí a jak myslí, a sám jsem se v ledačems poučil. A když to nešlo v

učebně, zval jsem je k sobě domů. Ale i samo učení mně někdy bylo těžké. Jen si to rozvažte, jaká to je otázka svědomí, poučovat dorůstající lidi v otázkách mravních! Ja, učit někoho číst a psát, rozdávat obecné poznatky, vykládat, co už je poznáno a napsáno, to je něco jiného než brát na sebe odpovědnost za to, že ten, kdo vás poslouchá, půjde za vámi a bude se vašimi slovy řídit. Pak jste odpovědný za jeho život, ať jste učitel nebo spisovatel. Někdy, když jsem šel přednášet a byl jsem už na dvoře v Klementinu, přišla na mne taková mravní kocovina, že jsem nemohl přednášet - prostě nemohl. Tož jsem se obrátil na patě a vzkázal jsem hochům po pedelovi, že dnes přednášet nemohu.

A snad i proto jsem nebyl pravý pedagog, že jsem po celý život vychovával jen sebe sama. Jsem individualista a demokrat - v životě i metafyzicky. Věřím, že každá duše je duši rovná, každá duše je svá, samostatná a svéprávná. Lidé se vyvíjejí jaksi vedle sebe, každý po svém; nemohou na sebe působit, opravdu působit jinak, než že druh druhu vzájemně pozná. Hlavní věcí je starat se o sebe, kontrolovat a zdokonalovat sebe sama; to už je věc těch druhých, aby to pozorovali, chápali a vybrali si z toho pro sebe, co se jim hodí. To není egoism, spíš naopak. Být samostatný, být samosprávný a soběstačný, to právě znamená nežádat od druhého, aby ti dával, co můžeš a máš dělat pro sebe sám. Není jen žebrota podomní, je i žebrota mravní. Já vždycky chtěl, aby každý byl sám sobě pánem. To platí politicky, sociálně i mravně. Být si pánem: to zahrnuje svobodu i kázeň.

Už nás není mnoho, kdo máme v dobré paměti ta osmdesátá léta v Praze. Dnes se vám to zdá být velká doba, protože ji měříte velikými jmény, jako byl Rieger, Neruda, Vrchlický; ale nás tehdy občas hodně tísnily ty malé poměry, malé prostředky, málo lidí... Tak si říkávám, když někdy mě tlačí malost dne: snad po padesáti letech se budou příštím lidem jevit právě tato léta v takovém světle velikostí, že nám budou skoro závidět.

Nejsem laudator temporis acti; když někdy čítám, že se máme vrátit k ideálům svých otců, vzpomínám si na to, jak to .` bylo, a říkám si, oč jsme dnes těm ideálům blíž. Svět je lepší než tehdy; jmenovitě náš český svět získal tak nesmírně mnoho - chtěl bych každého, kdo nařiká a reptá, za trest přesadit do těch osmdesátých let. bil jsem dost dlouho, abych to tak řekl: důvěřuju v budoucnost, ve vývoj a pokrok, Chtěl bych vidět, jak bude vypadat život za sto let.

Od války špatně spávám a nechci vždy ponocovat u knihy, zeslabuje to oči. Tož si maluju utopie, jaký život bude za dvacet, za sto let. Jsou to utopie praktické; vyhledávám si to nejlepší, co dnes už je, a trochu si to rozvádím. Budoucnost už je mezi námi; kdybychom volili to nejlepší a nejschopnější, co je dnes, šli bychom správnou cestou - rozšířili bychom svůj život o kus budoucnosti.

ŠKOLA A JINÉ ZÁJMY

Když jsem z Vídně odcházel do Prahy, měl jsem na mysli jen profesorskou dráhu; bál jsem se, že budou konflikty, ale byl bych se jim raději vyhnul. Není správné, že jsem od nátury člověk boje. Nikdy jsem nechtěl stát v popředí těch všelijakých afér a polemik, obyčejně mě do toho dostali jiní.

Když jsem přišel na naši novou universitu, našel jsem dost malé poměry: žádná kritika, žádná výměna názorů. Jednou měl profesor Durdík ve filosofickém spolku přednášku, ve které dal

posluchačům hádat, kterých je, tuším, pět největších filosofů. Vyzval k diskusi a nikdo se nehlásil; řekl jsem tedy, že neměl opomenout Comta. Z toho byla konsternace, jak může mimořádný profesor oponovat ordináři; studenti z toho měli švandu a Durdík mně brzy v tisku podrážděně odpověděl, že nějaký takový Američan může za největšího filosofa prohlásit i Barnuma.

Protože jsem viděl, že nám chybí orgán odborné kritiky, založil jsem měsíčník Athenaeum; byly tam recenze o domácích i cizích odborných spisech, ale také o beletrii - pro mne byla beletrie vždycky stejně důležitým pramenem poznání jako věda. Profesor techniky Pacold vydal knihu o stavitelství, několik jeho kolegů z techniky o ní napsalo do Athenaea zničující referát - a já jako redaktor měl z toho zlosti. Spisovatel Jeřábek, co napsal drama Služebník svého pána, chtěl se habilitovat na stoličce literatury spisem o romantickém písemnictví; opět společnou prací několika kolegů v Athenaeu bylo prokázáno, že jeho spis je vědecky slabý. Neměl jsem tušení, že Jeřábek byl chráněncem Riegrovým; Rieger skutečně hledal v té kritice osten proti sobě a měl mně to dlouho za zlé. Další ilustrace tehdejší doby: jeden vysokoškolský profesor mně docela vážně vytýkal jako chybu, že Athenaeum referuje o nových a cizích spisech; to prý nejde, aby se studenti dovídali o odborných pramenech dřív, než jejich profesori je ve svých přednáškách citují; prý tím škodím autoritě profesorů. Athenaeum vycházelo asi deset let; chybělo mnoho, aby to byla dobrá revue, ale bylo to aspoň něco.

Taky jsem pozoroval, že by se naše nová universita měla víc starat o vzdělání lidové; proto jsem navrhl, aby pořádala extenze pro nejšířší kruhy, a sám jsem takové kursy a přednášky konal. Psal jsem, že musíme mít druhou českou universitu. Viděl jsem, že nám chybí také naučný slovník; Riegrův Slovník byl na svou dobu dobrý, ale už zastaralý. Já byl spíše pro vědeckou encyklopedii, něco jako byla Encyclopaedia Britannica; našel jsem spolupracovníky i nakladatele. Ale do toho přišly ty spory o Rukopisy; krom toho jsem měl názory těžko přijatelné pro jiné. Například jsem navrhoval, aby redakční spolupracovníci co nejpilněji pracovali po jeden celý rok a pak aby se všecko, co by napsali, spálilo - redakce, myslil jsem, potřebovala výcviku a zkušenosti. Nu, z těch plánů se aspoň uskutečnil Ottův Slovník naučný; a za těch příprav jsem poznal u Ottů pana Laichtra, který později vydával Výbor nejlepších spisů poučných a Naši dobu. Chtěl jsem také vydávat naše staré náboženské památky, spisy Husovy, Štítného, Chelčického a jiných; nestačí abychom se enom oháněli svou husitskou minulostí, máme ji také poznat. K tomu cíli se ustavil i spolek, ale k vydávání nedošlo... myslím, pro ty rukopisné spory.

Mne by nebylo napadlo do těch sporů se pouštět, ale přišel Gebauer - s ním jsem se do té doby jen málo stýkal abych mu otiskl v Athenaeu článek, ve kterém dokazoval, že takzvaný Rukopis královédvorský a zelenohorský jsou padělky z našeho století. Myslím, že to přišlo tak - Gebauer v nějaké odborné publikaci vyslovil své námitky proti Rukopisům a Martin Hattala ho za to v novinách napadl; tož se Gebauer chtěl bránit. Oni sice, totiž Kvíčala a Gebauer, měli své Listy filologické, ale tam to Kvíčala nechtěl uveřejnit, aby si nerozeštal své spolupracovníky. Já jsem článek, rozumí se, přijal; jednak jsem znal, jaký je Gebauer učenec, jednak jsem sám v pravost Rukopisů nevěřil. V tom měl na mne už ve Vídni jistý vliv Šembera a ještě spíš Vašek svou kritikou. Pro mne otázka Rukopisů byla v první řadě otázkou mravní - jsou-li podvržené, musíme se z toho před světem vyznat. Naše hrdost, naše výchova nesmí spočívat na lži. A pak: ani svou vlastní historii jsme nemohli správně poznat, dokud jsme klopýtali o vymyšlenou minulost. Tož to se mně rozumělo samo sebou.

Z toho byla patálie, která trvala léta; filologové, historikové, paleografové, chemikové zjišťovali, že Rukopisy jsou falzum; já hleděl ukázat esteticky a sociologicky, že nemohou pocházet ze středověku. Nás potíral Hattala; Kvíčala, který se Gebaurovi svěřil, že v Rukopisy nevěří, také se obrátil proti nám, pak se do nás daly noviny, doktor Julius Grégr s Národními listy a klerikálové: že jsme nevlastenci a zrádci národa - nu, hloupé to bylo. Pak se do nás pustily spolky, aji ulice. Jednou jsem v hospodě čekal na Schwaigra; u vedlejšího stolu seděl bratr Vojty Náprstku, majitel pivovaru; neznal mě a začal o mně, že jsem podplacen od Němců, abych pošlapal českou minulost a kdesi cosi. Já jsem ho nechal při tom a ještě jsem ho popichoval - teprve když jsem odešel, řekli mu, že mluvil o mně se mnou. Jindy jsem pomáhal občanům v tramvajce hubovat na zrádce Masaryka. To mně dělalo švandu, ale zlobilo mě, když jsem viděl, jak někteří hájí Rukopisů neupřímně: nevěřili v ně, ale báli se to přiznat.

Pro mne ty rukopisné boje měly dost dobrého: musel jsem se pročíst tou celou dobou, kdy Rukopisy fakticky vznikly; prostudoval jsem naskrz obrozenskou literaturu od Dobrovského nahoru - poslouchejte, Dobrovský, to byl krásný člověk, vzdělaný, první světový Čech nové doby. četl jsem Jungmanna, Lindu, Šafaříka - ad vorem Linda: proč naše starovlastence nenapadlo vydat k svatováclavskému jubileu Lindovu Záři nad pohanstvem? Ti obhájcově Rukopisů velebili přece starou pohanskou dobu, němectvím nezkaženou, a ejhle - slavili s námi svorně svatého Václava! Máme plná ústa tradice, ale poznat ji, to ne. Pozorně jsem se probrodil literaturou XVIII. a XIX. věku, abych prokoukl dobu kolem vzniku Rukopisů a náladu, ze které vzešly: tu romantiku, ten historicism, tu touhu měřit se s jinými národy, zejména s Němci. Skrze Rukopisy jsem poznal naše národní probuzení; to mě vedlo dál do minula, do našich dějin, k naší reformaci a protireformaci; a zase dopředu k národním buditelům, k Palackému, Kollárovi, Smetanovi, Havlíčkovvi. Tím i pro mne rukopisné spory byly událostí politickou: uvedly mě do našich politických problémů. -----

Brzo nato se strhl jiný pokřik. Pozval jsem do Prahy mladého člověka, rozeného z polo české, polo německé rodiny v Litomyšli, Hubena Gordona Schaura; byl to mladý hegelján, nějak těžce se protloukal ve Vídni; mně ho doporučil filosof profesor Zába, že je ho škoda a že bychom ho měli zachránit pro český národ. Nu dobrá, postaral jsem se, aby přišel do Prahy, a dal jsem mu u nás kvartýr; tehdy jsem bydlel na Vinohradech ve vile Václava Vlčka "Osvětě". Schauer byl člověk nadaný, ale neurovnaný; flámoval hodně, kamarádil s Vilémem Mrštíkem a přírodopiscem Šolcem; pozdě v noci se vracel domů přes plot, pošlapal Vlčkovy záhonky a dělal nepořádek, tož jsem ho musel dát pryč. Tehdy mladí hoši, jako byl Herben a jiní, kteří se seskupovali kolem nás mladších profesorů, chtěli mít svůj časopejssek a založili si čtrnáctideník Čas. Já jsem o tom nevěděl, až když jsem dostal do ruky první číslo; v něm byl ten Schaurův článek Naše dvě otázky. Myslím, že to tam dali, protože neměli dost příspěvků. Byla to věc nemožná: anonymní autor se tam ptal, nebylo-li by pro nás dechy lépe, přiklonit se k Němcům a žít životem velikého kultutního národa. Hned ráno jsem se sebral a šel jsem za to Herbenovi vycinkat; dodnes se pamatuju, že jsem ho našel v posteli pod takovou vysokou selskou duchnou; a řekl jsem mu to. - Ten článek pak přičítali mně; spisovatel Ferdinand Schulz na mne v Národních listech uvalil národní kletbu jako na filozofa sebevraždy, a milá Krásnohorská, taková pěkná pracovnice, proklela i mou matku. Později se Schauer k autorství toho článku sám přihlásil, ba aji do Národních listů vstoupil jako redaktor, ale proti mně ten hněv trval dlouho.

Do těch potyček jsem se tedy dostal skoro náhodou; ale teď vidím, že mě okolnosti stále vedly do veřejného života a že jsem i na katedře hleděl na ten veřejný život působit. Už jsem řekl, že má Sebevražda je vlastně filosofie dějin, tedy i politická filosofie. Když jsem přednášel o Humovi a Pascalovi a ukazoval na Comta, hleděl jsem tím vědomě obracet pozornost k filosofii francouzské a anglické, abychom se dostali z jednostranného německého duchovního zajetí. Proto jsem dal přeložit zkrácené vydání Comtovy Sociologie a Sullyho psychologii. Konkrétní logika, napsaná narychlo . o prázdninách v Hustopečích, to byl pokus uvést do věd organizaci a pořádek; i ve vědách každý ten odborník běží za svým a nemá s těmi druhými nic společného, tak jako lidé na ulici; každá organizace, každé přemáhání anarchie je eo ipso politika.

Problém, který mě tehdy zajímal nejvíc, bylo slovanství. To jsem prožíval, třeba nejasně a jakoby tušením, už od dětství. Jako chlapci mně vrtalo hlavou, jak to, že rozumím polským hulánům (tábořili po nějaký čas v Čejkovicích), když je to jiný národ. Z romantické sympatie k polské rebelii jsem se jako gymnasista učil polštině; a ve Vídni jsem se dal do ruštiny.

Jednou jsem byl o prázdninách v Uhrách, po septimě; byl jsem u jednoho statkáře blíže Pápy nedaleko Blatenského jezera. Tehdy mě nesmírně vábily historické atlasy: kam až sahala římská říše, jak hluboko do Panonie šla říše Svatoplukova, kde všude byli Slovani; věřil jsem v tehdejší dohady, že Stoliční Bělehrad byl starý Svatoplukův Velehrad, a takové špásy. Jednou ráno jsem seděl před zámekem a vězel v těch atlasech, myslím, Kiepert-Menckenově; přišel ke mně pán, dal se se mnou do řeči, mluvil čím dál tím odborněji a nakonec mně zle pocuchal ty mé slovanské fantazie. Byl to známý paleograf a historik, profesor Sickel z vídeňské university; přišel k domácímu pánu na návštěvu.

Už ve Vídni jsem se začítal do ruské literatury; potom v Praze mě zaujala docela. Smím povědět, že málokdo tehdy znal tak dobře ruskou literaturu jako já. Při tom v Kollárovi jsem kápl na slavjanofilství; i v naší politice byli slavjanofilové, ale viděl jsem, že vyznávají to své slovanství jen ústy a bez poznání. Tož jsem studoval slavjanofilství ruské: Kirejevského, to byl filosof schellingovec, a nejvíc Dostojevského. Na něm jsem poznal, jak ruské slavjanofilství je spjato s pravoslavím. Dostojevskij byl ateista; sám jednou řekl ruským nihilistům: vy mně budete říkat, co je ateistu? - Ale chtěl být pravoslavný; chtěl se "prohat k pravdě". Marná věc: nikdo se nemůže vrátit k své ztracené víře; může přijmout jinou, ale té, kterou ztratil, už nenajde. Proto jsem v tom chtěném pravoslaví Dostojevského cítil něco jako jezuitism. Mně to nedalo pokoj : chtěl jsem se podívat na Rus a na pravoslaví zblízka.

Poprvé jsem jel do Ruska v roce osmdesát sedm a za rok zas. Stavil jsem se ve Varšavě, abych poznal Poláky; navštívil jsem Petrohrad, Moskvu, Kyjev a Oděsu - to mě zajímalo vidět všechny ty ulice a místa, která jsem tak dobře znal z Dostojevského, Tolstého a z ostatních. Jezdil jsem třetí třídou, na Černém moři v podpalubí - jednak jsem chtěl poznat lid, jednak jsem neměl mnoho peněz. Stýkal jsem se se slovanskými filology: s Lamanským, Florinským a s jinými. Lamanskij mi řekl rovnou, že Rusové mají zájem jen o Slovany pravoslavné, nejvýše ještě o Slováky, protože jsou stejně naivní jako ruský boží lid; nás Čechy, jako liberály a západníky, by nechali jít k čertu. - Chodil jsem do ruských kostelů,

navštěvoval lávry a poustevny. V sergejevském klášteře jsem byl hostem u otce igumena - pozoroval jsem tu nevzdělanost a pověrečnost pravoslaví; a tím chtěli slavjanofilové zachránit Slovanstvo! Celkem jsem si odnesl z Ruska totéž, co Havlíček: lásku k ruskému lidu a nechuť k oficiální politice a k panující inteligenci.

Vyhledal jsem Tolstého; neměl jsem pokdy ho proštudovat četbou jako Dostojevského, tož jsem ho chtěl poznat osobně. Prvně jsem ho navštívil v Moskvě v jeho paláci. Pamatuju se jako dnes, jak mi skoro s hrdostí ukazoval svou pracovnu: dřevěný selský strop, co by rukou dosáhl, ale ten strop byl dodatečně zadělán do vysoké panské komnaty. V té selské jizbě psací stůl a pohodlné kožené křeslo a divan - do selské jizby se to rozhodně nehodilo. Měl dřevěné švarcvaldské hodiny, honosil se, že stály jen třicetpět kopějek. Chodil v přepásané mužické rubašce a v botách, které si sám šil; to se rozumí, byly špatně šité. Na čaj mě uvedl do panských pokojů - samý červený samet, jak bylo zvykem v šlechtických domech. Paní hraběnka mu přistrčila obvyklé zavavení, ale on, jako by to nepozoroval, srkal čaj po mužicku skrze kousek cukru. Po čaji jsme šli do parku; hovořili jsme o Schopenhauovi, kterému Lev Nikolájevič špatně rozuměl; uprostřed řeči se zastavil jako mužik na mezi a vybídl mě k následování - mně to připadalo chtěné, uměle primitivní, nepřirozené.

Lev Nikolájevič mě pak pozval i do Jasně Poljany. Jel jsem z Tuly kibitkou - před vsí můstek tak rozbitý, že by si koně polámali nohy; museli jsme objíždět. Před polednem jsem dojel do zámku; řekli mně, že Lev Nikolájevič ještě spí, protože prodebatoval celou noc s žernovem a hosty. Šel jsem tedy zatím do vsi; byla špinavá a ubohá. Před jednou chalupou pracoval mladý mužik; dal jsem se s ním do řeči a vidím, že má pod rozhalenou košilí nějakou vyrážku - příjice. V jiné chatrči jsem našel na peci stařenu ve špině a bez pomoci, pracující k smrti. Vrátil jsem se k Tolstému; ten den k němu došel mladý Gay, syn malíře, jeho stoupenec; ten se oprostil tak dalece, že šel k Tolstým zdaleka pěšky, protože železnice prý není mužická; přišel tak zavšiven, že se musil honem vykoupat a vydrhnout. Tolstoj sám mi řekl, že pil ze sklenice syfilitikovy, aby mu nedal najevo ošklivost a neponížil ho; na to myslel, ale očistit své sedláky od nákazy, na to ne. A když začal vykládat, že se máme oprostít, že máme žít po mužicku a tak, řekl jsem mu: A co ten váš dům a salón, ta křesla a divany? A co ten bídný život vašich sedláků? To je oprostění? Vy sic nepijete, ale kouříte cigaretu za cigaretou; když askeze, tož důsledná. Mužik žije chudě, protože je chudý, ale ne proto, aby byl asketou. A řekl jsem mu, co jsem viděl v jeho vsi, ten nepořádek, nemoci, špinu a to všecko. Pro boha dobrého, to vy nevidíte? Vy, takový umělec, neumíte to pozorovat? Šít si sám boty, chodit pěšky místo jezdit vlakem, to je jen maření času; co lepších věcí by se za tu dobu dalo udělat!! Citoval jsem mu anglické i příslloví: Cleanliness is godliness, a naše české: čistota půl zdraví. Zkrátka, nemohli jsme si rozumět. Hraběnka byla rozumná žena, viděla nerada, jak Tolstoj by všechno nerozumně rozdal; myslela na své děti. Nemohu si pomoci, v tom jejím rozporu se Lvem Nikolájevičem jsem dával spíš za pravdu jí. Po třetí jsem navštívil Tolstého krátce před jeho smrtí, roku 1910; to už se vnitřně docela rozešel se ženou. Byl velmi nervózní a neopanoval se. V té době byl u něho a ve vsi lékařem náš doktor Makovický. Byl jednostranně zaujat pro Tolstého a jeho učení; míval za nehtem kousek tuhy a tou v kapse do notýsku zapisoval, co Lev Nikolájevič mluvil. Prostota, oprostít se! Můj ty Bože! Problém města a venkova se nedá řešit sentimentální morálkou a prohlašováním sedláka a venkova za vzor ve všem; zemědělství dnes se již také industrializuje, nemůže být bez strojů, a sedlák potřebuje vyššího vzdělání než jeho dědové - o tom všem je i u nás ještě mnoho nesprávných názorů a zděděných předsudků.

Nejvíce jsme se přeli o neodpírání zlému; nepochopoval, že neběží jen o odpírání násilné, nýbrž o boj proti zlému na celé čáře: neviděl rozdíl mezi defenzívou a ofenzívou; myslel si,

že by například tatarští nájezdníci, kdyby jim Rusové neodporovali, po krátkém zabíjení od násilí ustali. Moje teze zněla: Když mě někdo napadne, aby mě zabil, budu se bránit, a nebude-li jiné pomoci, zabiju násilníka; když už jeden ze dvou má být zabit, ať je zabit ten, kdo má zlý úmysl.

Já nemám rád prázdné mluvení o slovanství, jako nemám vlastenčení. Prosím vás, kolikpak z našich slavjanofilů dovede aspoň číst rusky, polsky, srbsky? Stejně tak jako ti lidé, co mají plná ústa, že jsme národ Husův: kdo z nich přečetl aspoň kousek Husa, a nejen Husa, aspoň jednu knihu bratrské reformace? A nač to mluvení: normální člověk nevytrubuje do světa, že miluje své rodiče, svou ženu, své děti; to se rozumí samo sebou. Když miluješ svou vlast, nemusíš o tom mluvit, ale udělej něco kloudného; o nic jiného nejde. Já vím dost dobře, jak veliký, ale také jak těžký program je slovanství; zabýval jsem se studiem Polska, studoval jsem Rusko, pracoval jsem politicky s Charvátý a Srby; jsem víc než napůl Slovák a už před padesáti lety jsem přišel s programem Slovenska. To se rozumí, že bych to nedělal bez lásky, člověk už je takový, že rád poslouchá svého srdce; právě proto o lásce nemluví, ale hledá pomoci rozumem. Mně vždycky bránil jakýsi stud, abych říkal slova "vlast", "národ" a tak. Nevyvolávám-li o sobě, že jsem vlastenec, nekřičím o tom druhém, že je zrádce vlasti; musím trpělivě dokazovat, že jeho cesta je z těch a těch důvodů chybná. Takovými velkými hesly se mohou lidé opíjet, ale nemohou se jimi naučit pracovat. Osvobodili jsme se od despotických pánů; teď ještě se musíme osvobodit od velkých a despotických slov. Pravda, lidé se drží slov nejen v politice, nýbrž ve všech oborech, v náboženství, vědě, filosofii. Proto jsem vždy kladl důraz na věci, na pozorování a poznání faktů: ale dobře pozorovat a poznávat - k tomu je třeba lásky.

V práci a v zápasech

POLITIKA

Politika mě zajímala vždycky. Už ty vesnické půtky mezi Slováky a Hanáky, později mezi námi českými a německými kluky v Brně byly politika v malém - musel jsem si uvědomit poměr Čechů a Němců. I ten můj úmysl jít na konzulární akademii byl zpola romantika, zpola nejasněný zájem politický. Můj vztah k politice byl nejdřív jen teoretický; to už Plato mě poutal tím svým filosofováním o politice, a když jsem se dal ;o sociologie, dostával jsem se eo ipso do politických problémů. I národní hospodářství mě poutalo; ve Vídni jsem poslouchal Mengra, v Lipsku Roschra, a jako universitán jsem se již prokousal druhým vydáním Marxova "Kapitálu".

To se rozumí, že jsem vždycky reagoval na politické události. Napsal jsem už jako student své první články do Moravské orlice proti politice pasivní. Ve Vídni chodil jsem se dívat na nádraží, jak přijíždějí čeští poslanci do vídeňského parlamentu. Tehdy jsem pořád pozoroval boj Čechů s Němci; ale to už jsem chápal, že je to vlastně boj s Rakouskem, a měl jsem k Rakousku poměr dost negativní.

Když jsem přišel do Prahy, byl jsem zpočátku plný zájmů kulturních a vědeckých. To bylo Athenaeum, universita, naučný slovník, rukopisná otázka - a z rukopisného boje stala se věc novinářská a politická; revize domněle staré slovanské kultury stala se revizí celého kulturního života přítomnosti. Pak byl bez mého přičinění založen Čas a přišel ten škrabot

kvůli Sehaurovi. Nu ano, vlastně mě ty boje a polemiky přivedly do `aktivní politiky. Poznal jsem naše chyby, úroveň naší žurnalistiky a veřejného mínění, ale poznal jsem i slušné a pěkné lidi. I to mně bylo dobré, že jsem často nerad a někdy z hlouposti na sebe vyštval tolik zlosti a nepřátel. Tehdy jsem si říkal: Patří ti to, co se do toho pleteš! Dnes vidím, že i tou nenávisť se člověk stává známým a autoritou. Ta nenávisť přejde, ale jméno zůstane lidem v hlavě. I dnes to říkám těm, kdo se musejí hájit na všechny strany...

Tehdy se nás několik našlo, byla to zprvu taková profesorská skupina: Kaizl, Kramář, tak trochu i Heyrovský a Rezek, a počítali k nám i Golla, ale toho neprávem. Neměli jsme žádný skutečný politický program; spíš jsme drželi k sobě jako generace. Chtěli jsme nějak napravovat poměry, zlepšit noviny a universitu, byli jsme pro pozitivní a aktivní politiku - nebyl to jasný program, spíš směr a směr kritický a vědecký - Kaizl byl národohospodář, Kramář dělal pěknou práci o činnosti české dvorské kanceláře ve Vídni, zrušené za Marie Terezie. O té naší skupině napsal Pazdírek článek do své Slavische Warte; dal mně ten článek číst v rukopise a já viděl, že nám říká "pozitivisté". To jméno mně příliš připomínalo Comta a francouzský i jiný pozitivistu, a proto jsem Pazdírkovi řekl, že by lépe říkal "realisté". Tož tak jsme přišli k tomu názvisku.

Ten Pazdírek nás chtěl dostat do staročeské partaje a jednal o tom s Riegrem; sliboval mu za nás víc, než bylo správné byl to takový naivní, dobrý člověk. Já jsem tehdy chodíval s Bráfem, který docházel do Riegrovvy rodiny; tož Bráf mne seznámil s Riegrem a Mattušem, a ti s námi začali jednat o vstup k staročechům. Rieger byl ke mně milý přes dřívější spory, dobře jsme se shodli; měli jsme už hotové punktace, za jakých podmínek vstoupíme do strany - my jsme žádali hlavně vliv na tisk strany; ale to se nelíbilo staročeským žurnalistům a proto do nás začali řezat, hlavně Hlas národa; tím se to nějak rozešlo.

Tehdy, to bylo tuším v roce osmdesátém devátém, vyhráli ve volbách mladočeši; de facto mezi nimi a staročechy už nebyl tak veliký rozdíl, jak by se zdálo podle jejich žurnalistických patálií. I v naší realistické skupině někteří smýšleli staročesky; já jsem říkal, že Kaizl je realista staročeský, Kramář realista mladočeský a já že jsem realista realistický. Mladočeši byli ve vzestupu, proto potřebovali nových lidí do parlamentu. Tož s námi jednali o vstup do jejich strany, a my jsme považovali za svou povinnost dát se jim k dispozici. Staročesi měli celkem lepší lidi a byli vzdělanější, ale politicky ustrnuli. Náš vstup do mladočeské strany fedroval doktor Jan Kučera, advokát; také se o to přičinil poslanec zemského sněmu Škarda, rozumný člověk, se kterým jsem byl ve styku. Tož jsme vstoupili do té strany. Slušným prohlášením v Národních listech a v Čase smazalo se naše dřívější nepřátelství; a v příštích volbách do parlamentu, to bylo v jedenadevadesát, byl jsem zvolen za mladočeského poslance v jihočeských okresech.

Spiritus rector v mladočeské partaji byl doktor Engel, lékař; vedl všechnu agendu, byl moc rozumný a slušný muž, ale stál víc v pozadí, veřejně vystupoval málo. Pak byli oba Grégrové: doktor Julius byl v Praze a vedl Národní listy; doktor Edvard byl poslanec a řečník, dobrý člověk, ale někdy ho nátura strhla k takovému radikálčení, až všechno řinčelo; sám se tomu pak dovedl zasmát. Potom tam byl patriarcha Trojan, bývalý staročech, člověk naivní a důstojný. Doktor Herold si zasloužil svého jména: výborný řečník, takový hlasatel a praporečník partaje. Redaktor Ervín Špindler, hodný člověk s apoštolskou bradou - my jsme mu říkali Špindlíř; s ním jsem míval debaty o liberalismu a ateismu; nemohl pochopit, že vzdělaný člověk může být náboženský. Mezi radikály patřil doktor Brzorád a Vašatý, bratr mého někdejšího učitele puristy na hustopečské reálce. Ten Vašatý vedl slovanskou politiku, ale valných znalostí o Slovanstvu neměl. Nám nedůvěřoval, a když jsem měl konflikt se

stranou, postavil se proti mně. Doktor Pacák se uplatnil až později. Všichni celkem nás realisty přijali pěkně; jen vídeňský redaktor Národních listů Eim viděl nerad, když jsme v parlamentě měli nějaké úspěchy. Byl zpočátku silně pro mne, ale brzy se začal chovat spíš nepříznivě.

Ve vídeňském parlamentě mě nejdřív zajímal parlament sám; já si několikrát přeříkal konstituci a jednacím řádem, ale prosím vás, mezi ústavou a parlamentní praktikou je asi takový rozdíl jako mezi evangeliem a církvemi. Pozoroval jsem a dělal si své myšlenky; vládní tribuna mně připadala jako oltář, my dole jsme měli být věřícími. Brzy jsem kápl na to, že v parlamentě je pěkná knihovna: nevynechával jsem podle možnosti schůzí, a v nich jsem četl politickou literaturu. Já byl tehdy ještě politicky nezralý a nezkušený azaž; jako řečník jsem měl nějaké úspěchy - o školství jsem mluvil, v delegacích jsem vedl útok na ministra Kállaye pro bosenské a hercegovské věci; to bylo dobré k tomu, že jsem navázal přátelství s charvátskými a srbskými poslanci. Cestoval jsem po Bosně a Hercegovině, hlídán Kállayovými špicely. Jednou jsem popudil německého poslance Mengra tak, že mne nazval zrádcem; z toho byla veliká aféra, Menger dostal důtku a musel se mi před celou sněmovnou omluvit.

Po různých přestřelkách jsem se dostal do konfliktu se stranou. To bylo tak: místopředseda Thun, když jsem s ním poprvé mluvil ve sněmovně v Praze, se ke mně nepěkně vyjádřil o Čechách; řekl, že Čech buď je hulvát, nebo že líbá ruku. To jeho dictum, o němž jsem ovšem řekl několika lidem, se dostalo na veřejnost a byl z toho zlý povyk; mně v partaji vyčítali, že jsem jim to neohlásil - ve skutečnosti já to řekl také dr. Tilšrovi, ale ten na to patrně zapomněl. V souvislosti s tou patálií vyšel v čase velmi ostrý článek, nepodepsaný, proti doktoru Juliu Grégrovi; Grégr si myslel, že je ode mne, a tož se pustil do mne. Já jsem neřikal nikomu, kdo byl autorem, zachoval jsem redakční tajemství; ani doktor Kramář to nevěděl. Až teď po tak mnohých letech se stalo známým, že článek byl od Kaizla. Ve straně, to se rozumí, bylo zle - vyrovnali to neslaným a nemastným prohlášením, které se mohlo a nemuselo vztahovat proti mně; já jsem šel k voličům, dostal jsem od nich projev důvěry a s tou satisfakcí v kapse jsem dopsal našim poslancům do Vídně, že skládám mandát; snad jsem se měl dřív zeptat svých kolegů z naší skupiny, ale já jsem se často rozhodoval ancvaj. Kaizl i Kramář ve straně zůstali. Mně se mladočeská politika nelíbila svou dvojakostí: byla v Praze jiná a ve Vídni jiná; doma poslanci bouřili a ve Vídni si je vláda zavazovala maličkostmi. I k Němcům jsem měl jiný poměr - ale hlavně jsem viděl, že jsem v politice ještě slabý.

Tož to ne, tou svou demisí jsem se politiky nezříkal, naopak; chtěl jsem začít zgruntu; chtěl jsem dělat politiku jinou, budítelskou, působit na mysl našich lidí. Tehdy jsem se prokousal celou politickou literaturou od osmnáctého století; nejmilejší mně byl Dobrovský, bystrý a světový člověk; mým politickým učitelem byl Palacký - můj humanitní program se opírá o něho; měl jsem rád Havlíčka pro tu jeho pravdivost a otevřenost, na něm jsem se učil být novinářem. Tehdy jsem přečetl Kollára, Riegra a všechny ostatní. Z těch studií vznikla má česká otázka, nehotová kniha, spíš jen snůška materiálu; tehdy také vznikl můj Havlíček a Naše nynější krize.

Tož tak to u mne bývalo vždycky; já jsem jakživ rád knih nevydával, nikdy jsem jich dost nevypiloval a nedodělal. Když jsem je vydal, bylo to jen proto, že jsem k tomu cítil aktuální podnět. Kdyby mně byli dali pokoj - a já jim, snad bych nebyl vydal ani jedno dílo. Když jsem se dostal do boje, bil jsem kolem sebe nejednou zbytečně. Ledaskomu jsem ukřivdil, to je pravda; ale sám jsem dostával ještě víc. Často jsem lidi přezíral, taky jsem býval fouňa; ale hlavně jsem byl netrpělivý; myslel jsem, že správnou věc musejí lidé hned na místě přijmout a

provést. Po celý život jsem měl patálie, ale nemyslím, že bych byl od národy bojovný. Boj pro boj, to neznám; spíš jsem býval provokován a bránil jsem se. Literární boj je k něčemu dobrý; zaslepuje sic, ale přitom i podněcuje k myšlení, také odpůrce. Myslím, že ty boje valně přispěly k národnímu uvědomění a k prohloubení našeho duchovního života.

Je to zvláštní: tolik knížek a knížeček jsem vydal a přece jsem je vydával nerad. Také jsem vám už řekl, že jsem se nehnal do učitelování. A věřte, nerad se ukazuju veřejnosti. Kdybych byl mohl žít po svém, bylo by mně stačilo číst, studovat a psát třeba sám pro sebe; zkrátka poznávat. Není, co by mě nezajímalo: všechny vědy, všechny otázky a úkoly doby. Jsem šťastný, mohu-li v klidu číst, a jsem podnes čtenářem. Nerad se seznamuju s lidmi, mám před nimi ostych; každé, i jen formální seznámení je pro mne kus práce. To všechno mně dělalo politiku a veřejné působení těžší než jiným - proč jsem to tedy dělal? Protože jsem musel: to se ovšem snadno řekne, ale říkám-li to, není to výmluva, není to omluva. Vidíte z mých knížek, brožur a článků, z mého každého kroku, že jsem se nikdy nepletl do věcí, které mně nebyly důležité, časové, a nebyly mým vlastním životním problémem. Nasbíral jsem od roku 1882, kdy jsem se dostal do Prahy, mnoho a mnoho zkušeností: jsem osudu za plnost svého života vděčný.

LÉTA DEVADESÁTÁ

Když se teď dívám na ta devadesátá léta, vidím, jaká to byla doba kvasu; rozumí se, že neberu léta 1890 až 1900 na minutu. Vemte si jenom to třídění v politice. Do té doby jsme měli vlastně jenom dvě strany, staročechy a mladočechy. Staročeství se tehdy vyžívalo; byl to úpadek starého měšťanského patricijství - mladočeši byli spíš strana těch nově vzestupujících vrstev, více venkovských, radikálních. V roce 1889 a pak 1891 mladočeši zvítězili nad staročechy do sněmu a do parlamentu. Až do té doby naše celá politika byla, jak bychom dnes řekli, buržoazní, ale teti se začala rozvrstvovat sociálně. Padařovský filosof, Alfons Šťastný, organizoval tehdy ještě uvnitř mladočeské strany agrarism; byl to takový lidový mudrák, ateista, filosoficky závislý na německém materialismu, na Vogtovi, Moleschottovi a Büchnerovi; já se mu pro ty názory posmíval, myslím, že proto měl na mne tu svou zlost. Pak máte socialistu. De facto u nás už byl dříve; slabé začátky spadají do roku 1848, měli jsme něco socialismu křesťanského, ale ponenáhlu s vývojem industrie nám přibývalo dělníků; teprve v těch devadesátých letech se pod vlivem vídeňských socialistů začala sílit sociálně demokratická strana na základě marxismu. Proti ní organizoval Klofáč u mladočechů dělníky národní, ale ti se brzo z partaje vydělili pro sebe; i s nimi jsem měl styky, zejména s Choem, a brzo i půtky.

Mne socialistu zajímal odjakživa; už v Brně jsem pozoroval křesťanský socialistu, ve Vídni jsem četl katolické socialisty a Marxe; později ve Vídni vynikal jako křesťanský socialista Vogelsang; do jeho listu psával své první články zmíněný Schauer. Když můj kamarád Hanuš Schwaiger maloval svatého Jiří na zámku v Průhonicích, navštívil jsem ho tam; tam jsem potkal hraběte Sylvu Tarouccu, kterého jsem znal z parlamentu, a u něho jsem se seznámil s německým křesťanským socialistou doktorem Mayerem.

V těch devadesátých letech jsem začal mít se socialismem styky praktické: chodil jsem mezi dělníky a přednášel jsem jim. Když byly stávky v Praze a na Kladně, vyvolal jsem přednáškové kursy a sám jsem stávkářům přednášel; chtěl jsem, aby jim to odvedlo mysl, aby

ne měli v hlavě jen hlad a bídu. Steinerovi a jiným jsem dal podnět k založení Dělnické akademie, kde by se dělníci a jejich novináři vzdělali v politice. Když byla kampaň za všeobecné hlasovací právo, to bylo v roce devatenáct set pátém, mluvil jsem na táboře lidu na Senovážném náměstí a šel jsem se ženou v demonstračním průvodu; už předtím se o mně psalo a říkalo, že jsem socialista, a karikovali mne vždycky se socialistickým širákem na hlavě. Tenkrát slovo "socialism" bylo pro buržoazii a inteligenci strašákem. Přijímal jsem socialistu, pokud se kryl s programem humanitním; marxistu jsem nepřijímal - však z té kritiky vznikla má Otázka sociální. Když naši socialisti přišli do vídeňského parlamentu, odmítli připojit se k státoprávnímu ohrazení ostatních českých stran. Tehdy z toho byl velký škrabot proti nim, že zrazují národ, já jsem je vzal tak trochu do ochrany, a to se rozumí, zas jsem si to odnesl, třebaže zakladatelé mladočešství vedle práva historického dovolávali se také práva přirozeného, jak jsem to tenkrát činil i já.

Můj socialistu, to je jednoduše láska k bližnímu, humanita. Přeji si, aby nebylo bídy, aby všichni lidé slušně žili prací a v práci, aby každý měl pro sebe dost místa, elbow-room, jak říkají Američané. Humanita, to není bývalá filantropie; filantropie jenom pomáhá tu a tam, ale humanita hledí opravit poměry zákonem a řádem. Je-li toto socialistu, tož dobrá.

V rovnost - rovnost naprostou - nevěřím, ve hvězdách ani v lidech není rovnosti. Vždycky byli a budou jednotlivci, kteří dým nadáním a nekontrolovatelným shlukem okolností víc dovedou a víc dosáhnou; vždycky bude hierarchie mezi lidmi. Ale hierarchie znamená pořádek, organizaci, kázeň, vedení a poslouchání, nikoli vykořisťování člověka člověkem. Nepřijímám tedy komunismu; Lenin, sotva byl u moci, volal také po vůdčích osobnostech. Čím déle žiji, tím víc poznávám tu zvláštní roli jedinců ve vývoji lidstva; ale opakuji: vyšší nadání a takzvané štěstí neopravňují k vykořisťování méně nadaných a méně šťastných. Nevěřím, že lze zrušit všechno soukromé vlastnictví; osobní vztah, to zvláštní pretium affectionis, které váže vlastníka k jeho majetku, je dobré v zájmu hospodářského pokroku. Komunistu je možný, ale jen mezi bratry, v rodin nebo v náboženské a v přátelské obci; může být udržen jen opravdovou láskou. Nepřijímám třídního boje; jsou stavy a třídy, jsou stupně mezi lidmi; ale to neznámá boj, to znamená organizaci přirozené a historicky vyvinuté nerovnosti, vyrovnávání, vzestup a vývoj. Nejsem slepý a naivní, abych neviděl nespravedlnosti a útisku, a vím, že jednotlivci, stavy i třídy musí bránit svých zájmů, ale to mně neznámá homo homini lupus, jak to už dávno bylo řečeno.

Pokud běží o marxistu: marxistu je hospodářská teorie a filosofie, zejména filosofie dějin. Hospodářská teorie je věc vědeckého zkoumání, revize a zlepšování, tak jako se děje v každé vědě; a také ta filosofie, jako každá jiná filosofie, musí být podrobena kritice a valné úvaze. Proto vznikl revizionistu a vzniká teď opět. Každá revize víry a programu bolí; ale bez té bolesti by nebylo vývoje. Já nemám v kapse hotovou sociální doktrínu; řekl bych to tak - už jsem to kdysi tak pověděl: vždycky jsem pro dělníky a lidi pracující vůbec, často pro socialistu a zřídka pro marxistu.

Mé názory o socialismu vyplývají z mého pojmu demokracie; revoluce, diktatura může někdy rušit špatné věci, ale netvořívá dobrých a trvalých. Neblahou v politice je netrpělivost. Když tak povážím, že lidské dějiny, pokud o nich máme památky, trvají snad jen nějakých deset tisíc let, že jsme teprve na prahu vývoje, jakpak si mohu myslet, že nějaký ten vašnost, césarista nebo revolucionář jedním rázem ten vývoj definitivně dovrší? Není tomu ani dvě stě

let, co bylo zrušeno nevolnictví a otroctví, ještě míň, co byla zrušena robota; sotva sto, ba sotva padesát let, co se vědomě a soustavně pracuje na sociálních problémech dělnictva a malých lidí vůbec. Představte si, že máme před sebou ještě statisíce, milióny let - a to chceme být již se vším hotovi? To se rozumí, hladový se budoucnosti nenají; víra ve vývoj a pokrok nás nezprošťuje našich povinností k potřebám dneška.

Politicky, chci říci mladočeštvím zvítězil radikálnější směr; jenže vůdcové mladočeštví neměli dost pochopení pro potřebu doby - organizovat národ na základě rostoucí specializace směrů a stran. Místo všenárodní organizace postavili se proti všem novým směrům a stranám.

Proti mladočeštví jsem usiloval o směr a stranu, jak bych řekl, organizační; to byl realistu. Nebyl ovšem pochopen mladočeštvím, které se příkře postavilo proti němu; přesto po svém vítězství 1891 nás realistické tři krále akceptovalo. Shoda ovšem netrvala dlouho.

Hnutí omladinářské? Jakási syntéza mladočeštví a realismu; byli to mladí lidé, kterým realistu se zdál příliš učeneckým a nedosti národním. V třiadevadesátém roce byl ten proces pro velezradu proti čížkovi, Rašínovi, Hajnům, Sokolovi, Soukupovi a ostatním. Byl to hloupý proces ze strany rakouského státu, tak hloupý, jako později za války proces proti doktoru Rašínovi a doktoru Kramářovi. Mně ten radikalistu těch hochů byl proti mysli; zejména jsem věděl, že na poněkud vážnější akci demonstrační nejsou připraveni. Tenkrát jsem proti nim napsal slovo, že revoluce je šosáctvím. Velmi mne mrzelo zavraždění ubohého mrzáčka, ač už skutečného nebo domnělého policejního konfidenta. Ale hájil jsem jich v mladočeské partaji; ta se jich zříkala.

Vůdce Omladiny čížek, rozumný člověk, byl v Národních listech. Z těch žalovaných jsem nejlíp znal Stanislava Sokola. Jeho otec, učitel a mladočech, moc hodný člověk, kazatel podle vzoru Komenského, bydlel proti nám ve Školské ulici. U nás byla na bytě dcera slovenského básníka Vajanského, Věra Hurbanová; to už tak patřilo k mým stykům se Slováky. Ta se spřátelila se Sokolovými a přešla k nim, a tím se i naše rodiny seznámily. Vzpomínám si, že jsem Stanislava Sokola poznal jako študenta na naší fakultě; byl pro něco pohnán před fakultu - hezký foch, s bledou a zrovna průsvitnou tváří. Já ho tehdy před kolegy hájil. Když byl proces s Omladinou, nesouhlasil jsem se způsobem hájení; tím jsem vzbudil nelibost doktora Rašína. Vážil jsem si věčnosti doktora Rašína, i ta jeho drsnost nebyla mně nesympatická. Posílal jsem jemu a jiným do kriminálu na Borech knihy, hlavně literaturu ruskou...

Z omladinářství se organizovala radikálně-pokroková strana. Macharův švagr Hořínek vydával Pokrokové listy s Pelclem, s Antonínem Hajnem, se spisovatelem Šlejharem a s jinými; diskutoval jsem u Hořínka s tou skupinou, ale nerozuměli jsme si. Stanislav Sokol vydával svou knihovnu, a já jsem mu na začátku to ono poradil - první kniha, kterou vydal, bylo Millovo Poddanství žen, a to přeložila má žena se svou učitelkou češtiny slečnou Blažkovou, sestrou matematika.

Tenkrát jsem si nebyl vědom, že jsem mladíkům poněkud křivdil a že za dvacet let nastoupím sám cestu revoluce.

Kvas byl tou dobou také v literatuře. Tehdy k nám celým proudem přicházela cizí literatura, francouzská od Zoly až po symbolisty, také autoři severští; začal působit Ibsen. Symptodem hnutí byl Machar a jeho Konfese. Vilém Mrštík propagoval ruskou literaturu a já mu půjčoval ruské kritiky, o kterých psával. Ruská literatura, zejména Tolstoj a Dostojevskij počali mít vliv. Bylo tu najednou plno nových dojmů a měřítek. I universita měla značný vliv tím, že byla národní; realistu zdůrazňoval vědeckost jako důležitou složku národnosti. Zkrátka - léta devadesátá byla silná a důležitá doba - měla by se napsat její historie, jak se to všechno rozestupovalo a splétalo; nu ano, bylo to takové otevírání oken a cest do světa; a přitom hledání sebe samotných.

Já sám jsem tehdy, po Athenaeu, vydával Naši dobu; nové nakladatelství Laichtrovo rozšiřovalo knihy vědecké a filosofické. Politicky jsem se po dvouletých zkušenostech ve vídeňském parlamentu dal do studia vývoje našich stran a české politiky od roku 1848 počínajíc. Zvláštní zkušenost jsem tenkrát měl s Havlíčkem: nalézal jsem napořád, že v něm už je napsáno skoro všechno, co jsem politicky chtěl říci. V Palackém jsem našel vážné filosofické ospravedlnění svého politického programu; u něho jsem našel své pojetí české otázky, hodnocení české reformace a humanitního ideálu; nejjasněji napsal Palacký tu svou filosofii dějin ve svém spisku proti Höflerovi. Shoda s Palackým a s Havlíčkem mně ověřovala správnost toho, co a jak jsem myslel a cítil. V politice se má člověk vřadit do širší dějinné souvislosti; má navazovat nejen na předchůdce, ale co možná na celé dějstvo. Chtěl bych k tomu dodat, i v politice boží mlýny melou pomalu, ale přesně a po celé věky.

Zlá kampaň byla ta "hilsneriáda", když jsem se musel rvát s pověrou o rituální vraždě. Já jsem se zprvu o ten Hilsnerův proces nezajímal, ale přijel za mnou můj bývalý žák z Vídně, spisovatel Sigismund Münz, Moravan, a ten mě přiměl k tomu, že jsem vystoupil. O rituální pověře jsem znal knihy berlínského teologa Starcka, který vypsál vznik a historii té pověry. Řekl jsem panu Münzovi svůj názor o věci a on to oznámil veřejnosti v Neue Freie Presse. Tím jsem se dostal do té mely. Vídeňští antisemité poštváli český nacionální a klerikální tisk, začali tlouci do mne - nu, musel jsem se bránit; když už jsem řekl A, řekl jsem i B a C. Musel jsem k tomu študovat kriminalistiku i fyziologii; o tom všem jsem tenkrát dal veřejnosti podrobnější zprávu. Zajel jsem i do Polné, abych prohlédl místo zločinu a jeho okolí. Pak řekli, že jsem za to placen od Židů. Na mé universitní přednášky přišli studenti - nestudenti a ukřičeli mě. Napsal jsem v tom křiku na tabuli křídou protest proti hloupým pomluvám a vyzval posluchače, aby mně podali důkazy a důvody své demonstrace; přihlásil se ten den odpoledne jen jeden, takový útlý a slušný mladíček byl to pozdější básník Otakar Theer. Aby demonstranti nemyslili, že mám před nimi strach, obešel jsem celou posluchárnu a vyzýval k argumentaci - nikdo se k tomu neodvážil. Prosím vás, tehdy ani universita se nehnala do toho udělat pořádek; jen zastavila na čtrnáct dní mé přednášky. Večer přišli demonstranti k mému bytu: já jsem ležel zachlazen, a tu má žena sešla k demonstrantům na ulici a řekla jim, že ležím, ale chtějí-li se mnou mluvit, ať pošlou ke mně deputaci. Nepřišli. Tu kampaň jsem dost ucítil, ne tak kvůli sobě, ale bylo mně stydno za tu úroveň. Za války jsem pochopil, k čemu to také bylo dobré: světový tisk je zčásti řízen nebo financován od Židů; znali mne z Hilsnerovy aféry a teď se odvděčili tím, že psali o naší věci sympaticky nebo aspoň slušně. Politicky nám to hodně pomohlo.

Ad vocem politika: snad je to pravda, že jsem se k politice narodil; aspoň všechno, co jsem kdy dělal a co mne zajímalo, směřovalo třeba nepřímo k politice. Ale politikaření mně nikdy nestačilo, ať šlo o ideály nacionální nebo sociální nebo jaké chcete. Stál jsem proti Kocourkovu a Hulvátovu a politiku jsem žádal rozumnou a poctivou. V tom smyslu jsem řekl, že ani samostatnost nás nespasí. Já jsem viděl v politice nástroj, cíl mně byl náboženský a mravní. Ale věděl jsem, že musíme být politicky svobodni, abychom mohli volně jít svou duchovní cestou. Ani dnes neříkám, že by stát byl splněním našeho kulturního poslání: musíme přispívat k budování Civitatis Dei.

SLOVENSKO

Já jsem byl vlastně na půl Slovačskem od malička; můj otec byl Slovák z Kopčan, mluvil slovensky do smrti, aji já jsem mluvil spíš slovensky - nějakého rozdílu mezi Slováky uherskými a moravskými, mezi kterými jsem jako dítě rostl, nebyl jsem si vědom. K nám chodívala z Kopčan babička a mně vždycky přinesla darem široké slovenské gatě - já jsem je oblékal na noc do postele, protože jsem chodil ošacen, jak se říkalo, po pansku. Styk rodiny s Kopčany a Holičem byl častý; v Kopčanech jsem hned v dětství přišel do styku s maďarštinou. V rodině nám uvízlo několik maďarských slov; říkali jsme například halgaš (mlč) a podobně. Jeden, dva výrostci z otcovy rodiny se docela pomadžarštili. Ještě do Prahy za mnou přijížděly sestřenice z Uher. Ve Vídni jsem shledával stopy Slováků, kteří tam kdysi žili, jako Kollár a Kuzmány, který se, myslím, první pokusil o slovenský román.

Když jsem přišel do Prahy, scházivali jsme se my profesoři v hotelu de Saxe; v našich rozpravách jsem zastával názor, že my Češi musíme hledět politicky se spojit se Slováky. Ti druzí, jako Rezek, Goll a právníci Ott a Randa, citovali proti mně Riegra, že otázka Slovenska je causa finita; drželi se historického státního práva: český stát, to jsou de iure jen historické země, dechy, Morava a Slezsko - Slovenska se zříkali. Proto jsem byl proti tomu výlučnému historismu. Co to vlastně je právo historické? Copak je právo závislé na čase a na tom, zda bylo či nebylo skutečně prováděno? Není právo prostě právem, bez ohledu na to, zda kdy platilo nebo neplatilo? Nemohlo by se i Rakousko a Maďaři proti nám dovolávat práva historického? Neodmítal jsem nikdy právo takzvané historické, ale slučoval jsem je s právem přirozeným: předně je demokratičtější - právo není zděděná výsada, ale nárok každého národa i každého člověka na svůj život; a za druhé mně šlo o Slovensko - podle historického státního práva bychom musili Slovensko nechat Maďarům. A nakonec mně právo historické bylo nesympatické jako plod porevolučního reakčního Německa. Mladočeši se správně ve svých počátcích dovolávali práva přirozeného vedle historického. Byli i tehdy u nás slovakofilové jako Heyduk a jiní, bylo to vědomí národní jednoty nebo bratrství, ale byla to víc literatura než politika; odvodit z toho důsledky politické, to si netroufali. V tom se jevil ještě duch Kollárův, kterému stačila nezávislost národní a kulturní o samostatnosti politické se jemu a vrstevníkům nesnilo.

Mně šlo tenkrát především o to, aby Češi a Pražané Slovensko skutečně poznávali: zpívat slovenské písně, to mně nestačilo. Proto jsem se, když jsme se ujali basu, staral, aby tam byla pravidelná slovenská rubrika. Taky jsem k sobě zval slovenské studenty, byl to, tuším, Kukučín, Šrobár a jiní; už koncem let osmdesátých jsem si našel pravidelný letní byt na Bystrici u Turčanského Svatého Martina, vědomě proto, abych sám poznal blíž Slováky aji mohl na ně působit. Tam jsem býval déle než deset let.

Tehdy byl i Hurban-Vajanský čechofilem, teprve později podlehl tomu blouznivému rusofilství, kdy čekal spásu Slováků jen od Ruska. Měl jsem přátelské styky s ním, Škultéty

a s jinými; do Martina docházeli i jiní češi, malíř Věšín, jaksi oficiální malíř Slováků, Schwaiger - i Ignáta Herrmanna jsem poznal na Bystrici. V Mošovcích mě chtěli sebrat maďarští žandáři, když jsem tam hovořil o Kollárovi na místě, kde stával jeho rodný dům.

Koncem devadesátých let byla schůze Slováků v Martině; opozice, mladší křídlo, Šrobár, Makovický a Ráth, zašli ke mně na Bystrici; mluvil jsem s nimi o slovenském programu, o práci kulturní a politické - z toho vznikla revue Hlas; to bylo v roce devadesát osm. Kolem Hlasu byli hlavně Šrobár, Pavel Blaho, Makovický, později lékař Tolstého, trochu víc stranou stál Hodža; proti hlasistům stál Vajanský, katolíci s Hlinkou aji protestanti s Janoškou - začalo se žít čileji, zakládaly se nové a nové slovenské organizace.

Když jsem roku čtrnáct chtěl jet za hranice, to už jsem docela rozhodně počítal se Slovenskem. Ale abych měl jaksi plnou moc v tom směru něco dělat, chtěl jsem vědět, co tomu říkají jiní poslanci a politikové, a sondoval jsem u nich. Mluvil jsem s Antonínem Hajnem za státoprávníky; Hajn byl hned a plně při věci a řekl mi, že má u generálního štábu známého důstojníka, který by nám mohl nakreslit mapu příštího Slovenska z hlediska národnostního, strategického a tak. Opravdu mi pak přinesl mapu, na které byly nakresleny příští hranice plavajzem; a naše dnešní hranice se kryjí skoro přesně s těmi na té mapě.

A když jsem přišel za hranice, byl jsem potěšen, že Slovák Štefánik začal stejně s námi a za stejným cílem. Brzy přišli jiní: Osuský z Ameriky; Pavlů a mladý Hurban byli v Rusku.

Když mi na Bystrici lidi říkali, že se v horách potulují medvědi, že napadají dobytek a chodí na oves do polí, nevěřil jsem tomu; myslel jsem, že pasáci sami někdy zabijí nebo prodají ovci a pak to svedou na medvěda. Náš soused pan Markovický mě jednou zavedl se podívat, co takový medvěd dovede. V ovesném poli si sedne na zadní nohy a předními tlapami si zdrhne oves do huby, tak; pak se šoupá po řiti dál, až přešoupá celé pole - takové pole pak vypadá jako zdupané. Tož takové pole mi ukázal, také medvědi "poklady", tak veliké, s ovsem a jafurami (borůvkami). Nu dobrá, když medvěd, tož na něho. Půjčili mi takovou hrozitánskou pušku, zadovku, z turecké armády, a šli jsme večer za úplňku na postriežku (čekanou), pan Markovický, horár (hajný) a já. Čekáme u ovsa v mýtině na kraji lesa hodinu, dvě, a medvěd nešel. Blížila se půlnoc, svítily hvězdy a na holích všude kolem ovčáci zažíhali vatry, tady, tam a zas jinde - to vám byla krása! Už jsme na medvěda nevzpomněli, dali jsme se do řeči, pan Markovický fajčil, horár usnul; a najednou vidím medvěda, jak vychází z lesa po čistině, tak třicet, pětatřicet kroků od nás. To vám bylo obrovské, krásné zvíře! Zvedal jsem pušku, ale nemohl jsem střelit, třásl jsem se jako list. Zatím medvěd z nás dostal vítr, skočil do ovsa a z něho do lesa. Tož tak hanebně jsem se zachoval. Nebyl to strach, spíš takové překvapení, že medvědi opravdu jsou, když jsem v ně nevěřil; nebo snad rozčilení nad tím, že to bylo takové krásné a silné zvíře a že já měl do něho zákeřně střelit.

Podruhé jsem se dostal na medvěda zase na postriežce v lese: byl to menší kus, střelil jsem ho do komory; utekl kousek a ještě chvíli žil. Tož jsme si sedli a čekali jsme: dokud na něho náš psík blafká, je živ. Jak přestal pes štěkat, šli jsme pro mrtvého medvěda. Podnes máme jeho kůži někde doma.

Potřetí jsem potkal medvěda tak: Odjížděl jsem z Bystričky do Prahy a tož jsem se šel samotou loučit s hořami; měl jsem pušku a psíka, takového malého a statečného. Jdu stezkou

po holi a tu vidím asi na dvě stě kroků medvěda, zas takové ohromné zvíře, jak žere jafury. Jdu blíž, proti větru, takže mě nezvětlil. Ale psík běžel přede mnou; najednou medvěda vyčenichal a pustil se k němu. Medvěd zvedl hlavu, tož jsem musel honem střelit, asi na sto dvacet kroků. Dostal ránu do komory, převalil se, ale utekl do lesa. Já za ním. To se rozumí, že se nemá běžet za raněným medvědem, ale na to jsem nevzpomněl. Kdepak, panáčku, to člověk myslí jen na to, aby ho dostal. Medvěd krvácel a utíkal pořád dál do hor; hnal jsem ho dlouho, ale nedohnal, byla už tma. Druhý den ráno jsme ho šli hledat; šli jsme po jeho barvě až na kraj cizího revíru, dál jsme nemohli. Psali mi, že třetí den ho našli mrtvého v tom cizím revíru, už prožraného červy. Říká se, že medvědi jsou takoví, jací jsou v tom kraji lidi; u nás na Slovensku jsou medvědi dobromyslní.

Také jsem střílíval divoké svině, ale jinou zvěř ne. Zato jsem rád chodil na ryby, na pstruhy a lipně. To nebylo ani tak kvůli těm rybám, spíš pro to brouzdání vodou a pro ty krásné hodiny na březích potoka. To víte, kde jsou pstruzi, tam je vždycky krásně. Já učil Martiňáky chytat ryby na mušku místo na červa; červi jsou oškliví a musí se při nich sedět na jednom místě, kdežto s muškou přecházíte. To není jen tak: to se musí dobře vybrat umělá muška, podle toho, jaké v té době lítají; musí se vlas s muškou dohodit k rybě; když bere, rychle a pozorně zahákovat, šňůru stočit kladkou a podchytit rybu sakem; to všechno je kumšt. Obyčejně jsem chycené ryby pouštěl do vody. Pak jsem toho všeho nechal, ženě bylo těch zvířat líto.

V přírodě na sobě pozoruju, jak ty první dojmy z dětství jsou rozhodující pro celý život. Narodil jsem se v rovině; podnes nemám hory a les rád, tísní mě jaksí; zato roviny, moře a stepi, a když už kopce, tož být nahoře a vidět do dálky. Na rovině máte nejkrásnější západy slunka; viděl jsem některé západy tak úžasné, že mně utkvěly pro celý život: například jednou v New Jersey, podruhé u Olomouce a jinde. - Jednou jsem viděl Pražský hrad z Eliščina mostu v podvečerní mlze - krásný obraz; jindy na mostě Legií vidím zpod Palackého mostu proudit stříbrné ranní světlo - ty obrazy nemohu zapomenout. Jednou jsem jel vlakem, byla už zima; když jsme vyjeli z tunelu, zahlédl jsem stromek, který ještě podržel listí, byl chráněn zásekem tunelu; byl to jen okamžik, ale tak to na mne vyhrklo jako nějaké zjevení - v tu chvíli jsem pochopil panteism, božství v přírodě. Pochopil, ale nikdy nepřijímal.

Mám venkov raději než města. Ta čtyři léta za hranicemi mně byla těžká také tím, že jsem pořád musel žít v hlavních městech. Pozoroval jsem po návratu z války, jak mně příroda byla jaksí milejší než předtím. Snad jednou lepší komunikace provede to odměštění, co má socialistu v programu; pak nebude ani průmysl nahromaděn v městech, města budou zdravější - sama civilizace přivede lidi blíž k přírodě.

Já nemám takové oči jako vy; nehledám v přírodě jednotlivosti, spíš ten celek, barvy a tvar krajiny; mám rád slunko, čerstvý vzduch a vítr, volnost. Říkáte, že se vždycky dívám do dálky. Asi; málo si všímám domácího okolí, podnes jsem si nepovšiml, jaký je v Topoľčiankách nábytek. Ale ty kopce na obzoru znám všechny, vyjel jsem na svém starém Hektorovi až nahoru, abych se podíval, co je za nimi.

Kdybich se díval na každou květinu, hmyz a ptáky, chtěl bych vědět, co, jak a proč to je, a na to už nemám dost poky. Mám příliš co dělat s lidmi - to už patří k řemeslu. Tož to je můj poměr k přírodě: jsem v ní rád - a myslím v ní na lidi.

LÉTA 1900-1910

Říkáte, co bylo mezi mou padesátkou a šedesátkou... Nu, celkem nic... aspoň já měl spíš pokoj; ty zlé patálie byly za mnou. Byla kampaň pro osmihodinovou pracovní dobu, byla agitace pro obecné hlasovací právo - tož takové věci, to se rozumí, jsem dělal s sebou. Měl jsem přednášky na universitě, už nevím o čem; dotýkal jsem se při nich našich poměrů, zejména v praktické filosofii - měl jsem v posluchárně plno, třebaže jsem nebyl dobrý učitel. Míval jsem schůze a extenze, veřejná hádání a takové věci.

Snad je to slabost, ale mám ostych před lidmi. Nerad mluvím; kdykoliv jsem měl přednášet a řečnit na schůzi nebo i ve škole, vždycky jsem měl trému; a přece, co jsem se nařečnil! I dnes mám tu trému, když mám veřejně vystoupit nebo něco promluvit. Když se mluví pro mluvení - l'art huby pour l'art - to jde snadno, ale mluvit o věcech praktických, které se mají udělat - - to je velký rozdíl. Nikdy jsem nechtěl stát v popředí a na očích lidí; stačí mně být druhým, třetím. Jistě jsem se sám nikdy nedral do veřejné činnosti; vždycky jsem se zdráhal, když to jiní ode mne chtěli. Ale i když jsem to dělal nechtě a myslel, že tím mařím čas, byla v tom nějaká logika a k něčemu to vedlo. To bylo ve všem.

Jednou, to mohlo být v roce devatenáct set dva, ke mně časně ráno přišel nějaký Američan, že má na mne doporučení od Louise Légera z Paříže. Nežli vypověděl, co chce, myslel jsem, že je to nějaký žurnalista, který potřebuje pomoci, a v duchu jsem počítal, kolik mu mohu dát. Zatím to byl Mr Crane, továrník z Chicaga. Pan Crane měl závod také v Rusku, býval tam a zajímal se o slovanské věci; proto založil při chicagské universitě fond pro slovanská studia, a mne přijel pozvat, abych tam také přednášel. Měl přednášet i Miljukov a jiní. Jel jsem. Měl jsem kurs asi desíti nebo dvanácti přednášek: o Dostojevském, o Kirejevském, o našich problémech; mimoto jsem jezdil mluvit k našim krajanům. Tož pan Crane byl známým profesora Wilsona a jeho syn byl potom za Wilsonova presidentství sekretářem ministra zahraničí; za války nám mnoho pomohli. Podruhé jsem jel do Ameriky roku 1907, to byl v Bostonu kongres svobodných náboženských pracovníků; i tam jsem měl přednášku. A přednášek víc mezi Čechy, zejména ve Svazu svobodomyšlných v Chicagu - vydali si některé v knížce.

V Anglii jsem byl asi dvakrát. Když byl ve Vídni protialkoholní sjezd, měl jsem tam improvizovanou řeč; ta se zalíbila také některým Angličanům, takže jsem navázal styky s řadou profesorů a žurnalistů. Později jsem jel s Alicí do Anglie, tenkrát jsme navštívili Elizabeth Blackwellovou, vzácnou ženu, která otevřela ženám dráhu lékařskou. Tož když jsem za války přišel do Anglie, měl jsem tam řadu známých.

To ne, pokrokovou nebo, jak se říkalo, realistickou partaj jsem nezakládal, baji jsem byl proti tomu; spíš bych byl chtěl působit na veřejnost jenom tiskem, nebo vyvolat u nás takové fabiánské hnutí, které by pracovalo ve všech stranách přednáškami a debatami. Ale ti mladší se rozhodli založit partaj, protože pro ně nebylo v jiných stranách místa; a když už se sešli a pozvali mne, tož jsem pak s nimi šel; to bylo v roce devatenáct set. Z těch prvních schůzí byla sestavena celá programová kniha, říkalo se jí Červená knížka. Realisti vlastně nebyli jenom politická partaj, nešlo jenom o běžnou politiku; byl to směr, směr kritický a vědecký, usilující také o zvědečtění naší politiky, o politiku všekulturní, a jak jsem také říkával, o politiku nepolitickou.

Já byl dvakrát v politické partaji: v mladočeské jako realista a v realistické. Nejsem člověk stranový. Ne že bych neuznával potřeby stran; ale bažil jsem stále po reformě stran již existujících. Do jisté míry se mi to povedlo, ale bojem, jak mně jej poměry vnucovaly. Přišel jsem do Prahy cizí a cizím jsem delší dobu zůstal; to také vysvětluje, aspoň zčásti, mou zvláštní pozici.

U nás byla nejdříve jediná strana, bezejmenná, strana Palackého a Havlíčka; ale štěpení se začíná, když vzestupuje nová vrstva venkovských advokátů; za mladočeské éry se města a městečka probouzejí z provinciální dřímoty. Ti noví lidé se hrnuli do života s vykasanými rukávy; v tom máte tu radikální náladu mladočeskou.

Socialistu byl dán industrializací, nahromaděním dělníků, zástupu lidí stejného kabátu a stejných potřeb pod jednou střechou fabriky. Socialistu se vyvíjel všude, v Německu, ve Francii, v Anglii, v Rusku - mladočeši toho nepochopili a utloukali sami sebe utloukáním socialistů.

Vedle dělníka měli jsme sedláka, hospodářského individualistu a člověka na ten čas konzervativního.

Připočtete k tomu stranu katolickou a dostanete dvě veliké politické strany (socialisté - agrárníci) a vedle nich stranu, jak se říká buržoazní a stranu katolickou.

Ale u nás specializace nebo, chcete-li, drobení pokračovalo, vznikly strany malé.

Politické stranictví je přirozené; ale má své dobré i špatné, jako všecko lidské. Všeho se dá zneužít; záleží na tom, jsou-li lidé slušní a vzdělaní. Já pro svou osobu i zde věřím víc v lidi než v instituce, to jest ve strany. Jistě je to zajímavý problém, proč u nás vzniklo stran tolik, když Angličané a Američané vystačují zatím se dvěma nebo se třemi. Není to specifické naše - naši Němci jsou obdobně rozdělení. V obou případech příčina toho drobení byla vlastně ve Vídni: Vídeň vládla i administrovala, parlament a sněmy byly v područí vlády a koruny; tím strany neunesly tíhy odpovědnosti a vládě nevadilo, když se štěpily. Tato rakouská výchova posud není překonána; žádáme si odrakouštění, ale fakticky žijeme podle starého zvyku. Že se sešly menší strany po převratu a utvořila se národní demokracie, to byl v ideji pokus dobrý, stejně i to, že se počíná uvažovat o větších blocích; v tom je už vidět větší smysl pro stát. Státníky jsou jen ti politikové a veřejní činitelé, kteří ve všem, co dělají, mají doopravdy na mysli zájem státu; těm je pravá politika jen jedna: harmonizovat v jeden celek menší celky, organizovat organizace, sjednocovat všechna úsilí; taková politika překračuje i hranice státu. Takové politiky vyžaduje naše doba, doba poválečná.

Mně byl odjakživa blízký literární orgán politiky: noviny. I dnes bych byl asi novinářem, kdybych neměl jiné řemeslo. Už jako student, asi v roce sedmdesát šest, jsem psával z Vídně do novin pod značkou -y-. V Praze, to bylo snad roku osmdesát pět, dohodl jsem se s dr. Juliem Grégrem, že budu v Národních listech řídit rubriku vědeckou. Tehdy jsem napsal nějaký článek do německého časopisu Politik - myslím, že to bylo Mehr Gewerbebildung; sám už nevím, jaké jsem měl důvody, proč jsem to chtěl mít v listě německém; možná, že mě o to prostě někdo požádal. Doktor Grégr se na mne hněval, viděl v tom porušení mé smlouvy s jeho listem; ale to mě ani nenapadlo. Jistě tento incident přispěl k zostření rukopisných

šarvátek. Když naše realistická skupina vyjednávala se staročechy, šlo nám hlavně o noviny; chtěli jsme je zlepšit a mít na ně vliv. Rozumí se, že staročeští novináři se postavili proti nám. V roce osmdesát sedm byl založen Čas; já jsem o tom ani nevěděl, až když jsem dostal do rukou první číslo s tím nešťastným článkem Schaurovým. Naše skupina sic chtěla založit svůj časopis, ale mladí také chtěli mít svůj a provedli to. Když mně pak ten článek odpůrci přičítali a byly z toho polemiky, odpovídal jsem v čase, a od té doby jsem tam psával. Pak do Naší doby.

V roce devatenáct set začal vycházet Čas jako deník; od té doby jsem tam docházel pravidelně a víc radíval než sám psal. Nejlepší vzpomínku na tu spolupráci mám ze začátku války z roku čtrnáct; to jsme se scházeli, doktor Herben, inženýr Pfeffermann, Kunte, já a později také Beneš, a pozorně jsme študovali válečnou situaci; z těch porad vycházely dobré články, pokud to tehdejší cenzura připouštěla. Sám jsem napsal tehdy dva články do Naší doby, kde jsem změřoval síly obou bojujících táborů.

Já jsem se bál, že vojna, bude-li krátká, nás neosvobodí, i když bude Rakousko poraženo; my jsme nebyli připraveni a válčící mocnosti o nás skoro nevěděly. Tož jsem vážil a špekuloval, kdo to déle vydrží - bál jsem se případu, že by válka trvala krátko, a přitom jsem si vyčítal krutost, že si přeju válku dlouhou.

Co bych vám říkal o novinách! Denně se na ně zlobím; z toho sám vidím, jak je mám rád. Měli jsme dva velké novináře: Havlíčka a Nerudu; Neruda byl ovšem novinářem spíš nepřímou, fejetonistou a kulturním kronikářem. Z nich si můžete odvodit všechno, jak má dobrý novinář vypadat. Má být vzdělaný a dovedný; má umět pozorovat a hodnotit; nemá být k ničemu lhostejný, celý svět, celá přítomnost je jeho látkou. Být žurnalistou, to znamená pozorovat a poznávat současnost. Říkám pozorovat a poznávat: novinář, který všechno přeměřuje a střihá podle lokte své politické partaje, jen káže nebo se hádá. To už lokálkář, který přesně popíše, co se stalo, dělá práci větší a poctivější. Ovšem, že novinář dobrý musí mít charakter, musí si vydobýt svobody slova - - svoboda, svoboda!...

V roce devatenáct set pět a šest šlo o obecné hlasovací právo; císař a Beck si to přáli, čekali, že příchodem sociálních stran do parlamentu se zeslabí spory národnostní; a české strany byly také pro to, protože jsme tím jen mohli získat hlasů. Roku 1907 byly první volby s obecným hlasovacím právem. Na Valašsku měli politický spolek pokrokový; vedlo jej několik mých žáků. Kohosi napadlo, když byly volby vypsané, kandidovat mne - byl to, tuším, prof. Dědina, ale psal mi o tom ~, nebožtík dr. Kraicz. Tož jsem kandidoval - věděl jsem také, že na Valašsku nejvíc odebírají Naší dobu. Proti mně stál jako protikandidát klerikál Povondra a hlavně panáčci; ti proti mně agitovali mezi chudáky Valachy, že prý rozvracím rodinu. Tehdy se rozpoutala bez mého přímého přičinění agitace o uzákonění manželské rozluky. Klerikálové připisovali tu agitaci mně. Na ty volební schůze jsem jezdil s Písmem v kapse; když některý farář nebo kaplan hájil nerozlučitelnost manželství, přečetl jsem v evangeliu Matoušově, že Ježíš rozluku připouští; pan páter byl hotov. Mně se protivilo omílat na schůzích jenom politická hesla; mluvil jsem raději o alkoholismu, o hospodářských věcech a tak, aby lidé z toho měli něco věčného. Nu, volby jsem vyhrál a šel jsem zase do Vídně. Byli jsme tam realisti dva: profesor Drtina a já.

Proč šli klerikálové proti mně? Když jsem přišel jako profesor do Prahy, přijali mne i na katolické straně dost slušně; o mém Blaise Pascalovi psal páter Vychodil z Rajhradu s uznáním. Ale potom vyšťárali, že jsem v Sebevraždě napsal, že pro nás je katolictví nemožné - německým katolíkům v říši to nepřekáželo a citovali mou Sebevraždu s velkým uznáním (Ratzinger). Ale němečtí katolíci byli právě vzdělanější. Myslím, že jsem v Athenaeu kritizoval filosofické práce našich katolíků; byly slabé. Když potom byly rukopisné boje, šel proti mně katolický deník Čech nejostřeji; a za Hilsnerovy aféry to byl zase klerikální tisk, který hrál prim. Odtamtud vyšlo, že kazím mládež, a takové věci. Pravda, to mně nemohli odpustit, že navazuju na českou reformaci a že jsem na místě falšované staré kultury slovanské kladl domácí kulturu českou. Já navazoval na naši reformaci, že byla především hnutím mravním, náboženským a ne teologickým. Hus, před ním už Štítný, vyšli z nápravy mravů; v nich jsem našel, co mne už jako chlapce tísnilo, když jsem pozoroval divný život kněží. I můj rozchod s katolickou církví byl mravní, ne dogmatický. Protestanté přece mají stejná hlavní dogmata. Tož to ano, s dogmaty jsem se musel rozejít, pokud nemohla obstát před kritikou rozumu; ale to platí o dogmatech všech vyznání. Co nemohu přijmout rozumem, nemohu přijmout ani vírou - o těch problémech snad ještě jednou povím své závěrečné mínění.

Také jsem neměl a nemám rád liberalistu, pokud byl náboženskou netečností a povrchností; katolicismus se svými chybami - hlavně v Rakousku, kde byl oficiální vírou, chráněnou žandarmy a všemi úřady - tu liberální laxnost jenom živil. Já jsem říkal, že Ježíš nepotřebuje žandarmů. To se rozumí, že v Rakousku boj proti státu byl i bojem proti státní církvi. Právě ta aliance šavle a kroupy zavinila, že u nás náboženský život tak ochabl. Naše reformace byla zásadně protirakouská - tomu naši liberálové dosud nerozumějí.

V potyčkách s klerikály měl jsem veřejné hádání v Hradci Králové s páterem Reylem a Jemelkou; byl to pokrok, že taková diskuse byla možná. Tehdy za mnou chodili mnozí mladí alumni a kněží, abych jim poradil, mají-li vystoupit z církve, když mají takové nebo makové pochybnosti; obyčejně jsem je od toho zrazoval, neboť jsem viděl, že jejich pochybnosti nejsou dost silné, aby je vedly k jiné pozitivní víře. Jeden takový kaplan se mi přiznal, že ho v jeho úřadě zajímá jen jedno: zpovídat ženy a děvčata. Já nebyl pro vystupávání z církve, pokud se to dalo z indiferentismu, z politických příčin jako to hnutí Los von Rom, a kvůli ženění; chtěl jsem, aby lidé byli nábožensky poctiví.

Jiný konflikt jsem měl - to byl proces s katechetou. Uvedl jsem na nějaké schůzi případ, že katecheta denuncoval druhé učitele; ten můj výrok nějak zkřivili a tři sta osm katechetů podalo na mne žalobu, že jsem nařkl všechny katechety z denunciantství nebo špiónství. Proces jsem vyhrál. I zde šlo o ty vzájemné služby církve a státu. Stát chránil církve a církve mu sloužila, byla mu zadarmo duchovní policií. Dnes už by mohli katolíci vidět, že to církvi neprospělo, že to neprospělo katolicismu našemu.

Wahrmundova aféra! V Inšpruku byl Waahrmund profesorem církevního práva; napsal nějakou brožuru, kde kritizoval církve, ta brožura byla konfiskována a Wahrmund měl opletačky. Vůdce vídeňských klerikálů Lueger interpeloval v parlamentě, jak takový člověk může být profesorem na universitě. Tož tady šlo o svobodu učení a vědy; já šel proti Luegrovi, bylo z toho celé veřejné hádání; všechny pokrokové strany, i Němci, stáli v té věci za mnou. I konzervativní strany, jako Poláci, připouštěly, že Lueger přestřelil. Spor vzbudil ovšem i za hranicemi pozornost. Máme-li my Češi dostat ve světě slušné místo, musíme ze světových otázek udělat otázky své, musíme dovést k světovým otázkám promluvit. A na druhé straně naše otázka česká musí se stát otázkou světovou: to se nám podařilo až za války.

Když už mluvíme o církvi: ani církev ani teologie mně není náboženstvím, totiž není náboženstvím celým. My intelektuálové se snadno zakousáváme jenom do učení, do teorií té oné církve; ale to není náboženský život. Já o náboženství neumím uvažovat abstraktně. Vidím podnes takovou neděli v Čejkovicích: celá obec se sejde, známi se pozdravují, hoši se potkávají s děvčaty, všichni hezčí a vyšňoření; voní kadidlo, hraje hudba, celá vesnice zpívá, všichni zároveň vstávají a klekají, starosta i pacholek; máte celé drama u oltáře, máte kázání, kterému rozumíte, a tajemnou latinu, které nerozumíte. Vemte si, co ta neděle člověku dá a jak ho to sdružuje v jednomyslný kolektiv! Katolická mše, to je taková lidová slavnost; protestantismus co do obřadů méně sváteční proniká víc všední dny. Církev vůbec mají vliv tím, že celý rok je nábožensky členěn a rámován: neděle a svátky - de facto svátky z dob pohanských a přírodní. Celý život člověka: církev je při jeho zrození, dospívání, manželství a smrti; všechno je posvěceno a vřazeno do vyššího řádu. Musíte uvážit, že lidé na takové dědině nic jiného neměli; jaké to bývalo veliké pouto! Obřady církevní, ale podobně i obřady jiné, vznikly v době, kdy lidé nečtu jako dnes, kdy byli negramotnou masou; a to trvalo až do devatenáctého století! Dnes čtou, mají divadla a koncerty, přednášky, mají kino a rádio pro oči a uši; mají spolky, party a politické strany, aby se shromažďovali. Místo služeb božích mají tlusté nedělní noviny; když si v nich listují, často si říkám, toto má nahradit ty služby boží, které jsem znal z dětství?

Tož to se rozumí: sám postup dějin mění poslání církve. Církev vlastně převzala římské impérium a zachránila kus antické kultury; měla po tisíciletí monopol na školy a vzdělání; měla vyhrazenou celou službu humanitní, špitály a chudinství; udržovala mezi národy a potentáty jakou takou nejen Panevropu, ale jednotu světa; svými misemi zastávala světovou činnost civilizační. V tom všem byl ohromný organizační, mezinárodní, univerzální program. Dnes se úkoly přesunuly do jiných rukou, státu. Církev nemohla podržet školy, přestala pěstít a kontrolovat vědu; i humanitní služby se ujal stát a jeho sociální zákonodárství; styky mezinárodní a kulturní přešly do rukou světových; vzájemnost hospodářská spojuje svět ve velkém, a~ už dobře nebo špatně. Vyjadřuju-li to formulí, že teokracie ustupuje demokracii, neznamená to, že náboženství ztrácí svůj význam a poslání. Církvím zůstává stále péče o duši, praktická péče mravní. Kdyby to duchovní dělali, byli by Ježíši nejbliže. V každé téměř rodině máte nějaký problém mravní; to dovést rozpoznat a posílit duši pod ním klesající, to by bylo povinností duchovního. Ale takový duchovní by musel znát lidi, musel by mít vlastní hluboké vnitřní zkušenosti - a kde vzít takových?

Ten vývoj se nedá zastavit: svět se krok za krokem posvětšit, postátnit, církev přestává být politickou a sociální mocí. A k tomu moderní kritičnost a vědeckost rozhlašují dogmata a všechny teologie. Odsud ta náboženská krize ve všech církvích.

Úkol křesťanství, úkol církvi je stejně veliký, ba větší než byl po ty dva tisíce let: stát se opravdovým hlasatelem účinné lásky a buditelem duší. Jak to provádět, to si musí říci církve samy; již dnes a v budoucnosti náboženství bude individuálnější, bude odpovídat osobním duchovním potřebám lidí nejsem prorokem, ale myslím, že jsem jedním z těch budoucích věřících. Svoboda vědy a bádání, intelektuální poctivost ve věcech náboženství, tolerance, toho potřebujeme; ale nepotřebujeme duchovní lhostejnosti, nýbrž víry, živé víry v něco vyššího, než jsme my, v něco velikého, vznešeného a věčného.

Mé potyčky s historiky - nu dobrá. Já se pokládám také za filosofa historie. Už na gymnasiu mně vrtalo hlavou, budou-li muset kluci za milión let na gymnasiích odříkávat ty řady franckých králů a všech potentátů a jejich válek. Nejsou žádné jen tak dějiny; jsou jen dějiny něčeho; tedy dějiny matematiky, filosofie, umění a tak dále, dějiny třeba klobouku a bot, celé osvěty a už i vesmíru. Vždycky je něco, co se mění a vyvíjí; není žádný pohyb sám o sobě, je něco, co se pohybuje. Chtěl jsem tedy, aby mně historikové řekli, čeho dějiny píšou; jsou-li to dějiny státu, tedy co je to stát a jak ten dnešní stát vznikl z těch počátků minulých.

A dále: nejsem proti historii, ale proti historicismu; míním tím, že minulost není rozhodujícím argumentem, protože v minulosti je i dobré i zlé. Budu se tedy minulosti dovolávat jen v dobrém. Stejně není argumentem přítomnost a takzvaná modernost. Tyran i potlačený se může dovolávat práva historického. To, co bylo a že to bylo, je pohodlný argument pro reakcionáře; mne zajímá, jak vzniklo dobré a zlé, co bylo včera a co je dnes. Historie je magistra vitae, ale kolik historiků a kteří byli opravdovými magistry?

Záhřebský proces a po něm proces Friedjungův, to byl kus diplomacie; tím jsem se dostal do kampaně proti rakouskému zahraničnímu ministru Aehrenthalovi a do zahraniční politiky. To bylo tak: v Záhřebě postavili v roce devět na soud pro velezradu třiapadesát Charvátů, inteligentů i sedláků; maďarští agenti proti nim falšovali dokumenty. Šlo tu o šibenice. Měl jsem v Bosně i Charvátsku známé už od své kampaně proti Kállayovi a měl jsem tam dost žáků; přišli na mne, abych přijel do Záhřebu. Já do toho mnoho chuti neměl, bál jsem se, že mi to zabere mnoho času - nu, nakonec jsem do Záhřebu jel, byl jsem při procesu a potom jsem celý případ vyložil v parlamentě. Rozsudek byl zrušen.

Druhá věc byla s Friedjungem. Ten zase publikoval falešný dokument, který měl dokázat srbské rejdy proti Rakousku. Já viděl na první pohled, že dokument je podvržený; znal jsem přece ty lidi v Srbsku i Charvátsku a věděl jsem, oč usilovali a co podnikali. Přišel za mnou charvátský poslanec Supilo, že má důkazy, že za tím podvrhem jsou agenti zahraničního ministra a vyslanec Forgách. Mně to nestačilo, chtěl jsem všecko mít dopodrobna a na místě zjištěno; jel jsem tehdy několikrát do Bělehradu - tam jsme našli i dírky na dveřích, na kterých ten dokument byl připíchnut, když jej fotografovali; prohlédl jsem si i Vasiče, který ten dokument zhotovil - zkrátka Friedjung svou při prohrál, a já jsem pokračoval v delegacích proti Aehrenthalovi. Od té doby jsem měl v Srbsku a Charvátsku přátele a pracoval jsem s nimi také za války. Při těch procesech jsem se také sblížil s panem Steedem, korespondentem Timesů pro Balkán a střední Evropu ve Vídni; to nám za války otevřelo sloupce Timesů.

Když jsem v roce desátém měl šedesáté narozeniny, byl banket a byly řeči; prý jsem na ty řeči odpověděl, že co jsem dělal dosud, bylo jen přípravou, ta pravá práce že je teprve přede mnou. To potom někteří pokládali za proroctví, co budu dělat ve válce. Kdepak prorokovat! Já jsem nevěděl, co mám na ty řeči povídat, a že nejsem hotov s prací, to jsem cítil...

PŘED VÁLKOU

Poslední léta před válkou... to jsem poslancoval; krom toho jsem psal a vydal svou knihu Rusko a Evropa. To přišel německý nakladatel Diederichs, četl můj nekrolog o Tolstém; smluvil jsem se s ním, že seberu své studie o Rusku a vydám je u něho. Dva díly už vyšly; třetí, o Dostojevském, mám dosud v rukopise. Chtěl bych ještě ledacos napsat, ale čas, pane, chybí mi čas.

Roku 1911 jsem byl zvolen poslancem - profesor Drtina už zvolen nebyl. Měli jsme společný klub se státoprávníky Prunarem a Kalinou a s moravskými pokrokaři Stránským seniorem a Votrubou.

Aféra Švihova! Na ní je vidět jak jsme nebyli připraveni na věci, které byly před námi. Prosím vás, obvinít českého poslance, že je placen jako obyčejný tajný od policie - jak jsme my všichni museli vypadat! Já jsem byl ujištěn, že Šviha nebyl totožný s konfidentem Wienerem; tož to ano, dělal politiku s následníkem trůnu a donášel mu; měl dluhy a následník mu je za jeho služby chtěl zaplatit, ale protože byl škrob, nechal mu ty peníze dát od policie. Tak aspoň jsem to tehdy viděl. Politicky to byla ještě větší vina, než kdyby Šviha sloužil policii; ale lidsky to bylo snesitelnější. Zamíchal jsem se do procesu; chtěl jsem, aby Šviha byl vyřízen in camera caritatis, podobně, jako se stalo se Sabinou. Nemohl jsem tenkrát předvídat, že moje účast na Švihově věci urazí některé osoby do té míry, že ani vypuknutí světové války je nesmířilo.

Ale na druhé straně je pravda, a ochotně to připouštím, že jsem i v tomto i v jiných případech dělal chyby. Ostatně jsem za ně vždycky dostal dost co proto.

Divné: ve svém životě jsem se tolikrát dostal do různých otázek i sporů, často i proti své vůli; myslíval jsem někdy, že v tolika rozličných zájmech mařím svůj čas. Teprve za války jsem poznal, že všechno, skoro všechno, co jsem kdy dělal i co mne potkalo, bylo k něčemu dobré. Dobré bylo a za války se mi hodilo, že jsem se narodil napůl jako Slovák, že jsem mezi Slováky býval a s nimi pracoval; mohl jsem za války mluvit za ně a s nimi jako jeden z nich.

Bylo dobře, že jsem študoval ve Vídni a byl tam znám; jako poslanec jsem vědomě pozoroval a stopoval vídeňský dvůr, vojenské pány, šlechtu a vysokou byrokracii; ty všechny znalosti se mně výborně hodily, když jsem za války ukazoval na mravní rozvrat a neodvratný zánik Rakouska.

Mé spory a potyčky, ať to bylo o Rukopisy, o státní právo nebo o smysl našich dějin, uvedly mě nejen do politiky, nýbrž i do studia našich národních otázek; nebyl bych se stal politikem, kdybych nebyl nucen tak silně prožít historické problémy našeho národa. V těch různých sporech jsem poznával všechny naše lidi, ve svých patáliích jsem se naučil diplomacii - je přece i diplomacie literární a žurnalistická: toho všeho jsem za války potřeboval a využil.

Od dětství mně vrtalo hlavou slovanství: polská otázka, potom problémy ruské. Co jsem se načti a napřemýšlel o Rusku - získalo mně to styky s Rusy i dost váhy mezi nimi; poznal jsem, co můžeme a co nemůžeme od Ruska čekat, znal jsem prostředí, ve kterém se potom formovalo naše revoluční vojsko. Neznat Ruska tak dobře, byl bych snad nenašel správnou

orientaci v tom chaosu ruské revoluce. Měl jsem přátelské styky s Poláky; měl jsem jako poslanec příležitost ujmout se Jihoslovanů v Bosně, v záhřebském procesu a v aféře Friedjungově. Vyneslo nám to za války spolupráci s Jihoslovany. Ve Friedjungově aféře jsem musel dělat kus práce detektivní: za války mně ta zkušenost byla dobrá. Boj s ministrem Aehrenthalem mě poučil o oficiální diplomacii a seznámil mě se Steedem a s Watsonem. Také mě tento boj učinil známým v Anglii, Francii a jinde.

Moje žena byla Američanka: to mně otevřelo anglosaský svět. Již znalost jazyka a kultury mně umožnila pracovat za války v Anglii a v Americe. Vůbec znalost jazyků byla mně velmi užitečná, mohl jsem mluvit a přednášet v Rusku, ve Francii, Anglii a Americe. I s italštinou jsem se jaktak protloukal. Mé americké přednášky mě seznámily s lidmi, kteří nám za války prokázali velké služby.

Hilsnerův proces jsem prodal teprve za války. Všude v dohodových zemích měli lidé velký vliv na noviny; kam jsem přišel, psaly noviny pro nás nebo nám aspoň neškodily. Ani nevíte, co to pro nás znamenalo.

Takových zkušeností jsem udělal víc. Věřím v teleologii, věřím, že každého z nás vede Prozřetelnost - jak, to ovšem povědět neumím.

Ano, jsem realista, jak mi říkají, ale mám romantiku rád. Nevidím v tom rozporu. Osobně mně byla nejbližší poezie romantická: Máchá, Puškin, Musset, Byron.

Já se pořád musím držet na uzdě; když jsem volal po realismu, po vědecké metodě, tím jsem přemáhal svou vlastní romantičnost a hleděl sám sobě ukládat tu myšlenkovou kázeň. Snažím se v praxi být realistou, snažím se stále a vědomě. Stejně jsem anglosastvím v sobě překonával slovanský anarchistu, a podobně ve filosofii: to zase Locke, Hume a ti empirikové krotili ve mně Platóna. Lidé, zdá se, nepochopují, že kritika a kritika ostrá je často sebekritikou, až bolestnou zpovědí. A stejně je ve mně konflikt impulsivního slováctví a střízlivého češství. Člověk není bytost jednoduchá; já jsem míval tu nehodu, že nejen moji odpůrci, ale i přívrženci chtěli ze mne udělat jednostranný typ.

Tak například můj vykřičený racionalistu. Můj ty bože, pokud chci učit a dokazovat, musím užívat rozumu, rozumových důvodů. Ale vždycky a ve všem, ve vědě i v politice vis motrix mně byla etická - a etiku zakládám na citu, na lásce, na sympatii, na lidskosti. Jen nedostatek filosofického vzdělání ze mne dělal jednostranného racionalistu. Poměry mě často nutily, abych kritizoval vpravo, vlevo; ale má kritičnost neplynula z racionalismu, jistě ne jenom z racionalismu. Logika a cit se nevyklučují.

Politika má v sobě prvek poezie; má v sobě tolik poezie, kolik je v ní tvoření. Myslím si, že můžeme život svůj i svých bližních do značné míry vědomě utvářet a komponovat, že se může a má život tvořit; život sám je drama, jako drama například Shakespearovo je sám život. A co je politika, pravá politika jiného než vědomé formování lidí, než utváření a komponování skutečného života?

I v politice jde o rovnováhu rozumu a citu. I když jde o sebevzrušenější politickou situaci, musíme pozorovat a kombinovat, co a jak, s čím musíme počítat; to musí být přesné jako matematika; cit nesmí mýlit v pozorování a odhadování. Ale cíl, ideál nestanoví jen rozum, nýbrž i cit. Prostředky má stanovit rozum; ale podle svého cíle můžeme situaci změnit, vložit do ní něco nového, něco svého. To je tvoření, to je ta životní poezie.

To se rozumí, nejromantičtější v mém životě byla ta léta válečná, i když jsem v nich šel jako podle lineálu, podle výpočtu. Nemyslím jen tu romantiku konspirační a válečnou. Když si představím, jak jsme do toho šli nepřipraveni a přece vlastně dokončovali stoleté úsilí takového Dobrovského, Kollára, Palackého, Havlíčka; jak jsme byli osamoceni, my za hranicemi i ti doma, a přesto jsme s jistotou plnili mandát celého národa; jak jsme začínali s holýma rukama a nakonec jsme v nich přinesli svobodu, republiku, Slovensko a Podkarpatsko - pořád mně to připadá jako sen. To máte příklad - Prozřetelnosti.

Tož to je to: metoda musí být naprosto věčná, rozumová, realistická, ale cíl, celek, koncepce, to je ta věčná báseň. Goethe má pěkné slovo: Exakte Phantasie.

Román života. Několikrát - dávno a dávno jsem chtěl psát český román a vtěsnat do něho román svého života. Začínal jsem s tím už na gymnasiu a ještě několikrát, opravdověji teprve po svých zkušenostech v Praze. Měl to být kus autobiografie, Dichtung i Wahrheit - ale nedovedl bych to pořádně, nechal jsem toho a spálil, co bylo napsáno. Poznal jsem, že nemám dost umělecké síly, a profesorské říkání jsem dát nechtěl. Můj život byl plný, bylo toho mnoho; teď už zapomínám detaily a přesný chronologický postup. Já mám i v zapomínání svou metodu; co už je odbyto, vyhodím z hlavy, abych ji měl volnou a čistou: jako když se dělá pořádek na psacím stole. A pak, abych byl upřímný, nemohu říci všechno: nejen kvůli Lidem. Mám pochybnosti, má-li člověk dost vhodných slov, kterými by vyjádřil to nejnvtírnější. Kdo umí číst, najde mě v mých pracích mezi řádky.

Válka

PRVNÍ ČAS VÁLKY

Vypuknutí války mě zastihlo o prázdninách v saském Žandově. Když byl zastřelen v Sarajevě následník trůnu, čekal a nečekal jsem, že z toho něco může přijít. čekal potud, že už po léta jsem, jak se říká, cítil něco ve vzduchu; nečekal proto, že jsem věděl, v tom atentátu že srbská vláda prsty nemá. Já jsem mnoho lidí na jihu znal a znal jsem jejich plány. Pravda, agitovalo se proti Rakousko-Uhersku v Bosně a Hercegovině, agitovalo se v Charvátsku; ale Srbsko vládní se nekompromitovalo. Chtělo se přece s Rakouskem dohodnout a Pašič po mně vzkazoval ministru Berchtoldovi slušné nabídky. Na srbské straně byla dobrá vůle. A také vím, jak za války Srbsko (oficiální) bylo umírněné.

Když byla vyhlášena mobilizace, nemohl jsem se z Německa vrátit, nebylo spojení; pozoroval jsem tedy německou mobilizaci, i do Drážďan a některých měst jsem si proto zajel muselo mně to imponovat: ten vážný pořádek a ta připravenost do posledního knoflíku. Za celou mobilizaci jsem neviděl opilého Němce, zatímco transporty rakouských branců, kteří jeli rukovat domů, bývaly namol. Víam, pili také z dešperace, ale ukazuje to přece na sám stát. Doufal jsem, že Německo bude poraženo, ale věděl jsem, že to dá mnoho práce, že to bude těžší, než si kdo myslel; zato Rakousko bude brzo u konce se svými silami, hlavně mravními. O Francii jsem se bál: že rychlým nápirem Němců bude překvapena a snad i ohrožena. Nejvíc jsem pochyboval o Rusku; když jsem tam byl naposledy roku 1910, jel jsem tam podívat se spíš na ruskou armádu než na Tolstého; viděl jsem nepřipravenost a nepořádek - trochu se to zlepšilo po rusko-japonské válce, ale mnoho ne. Znal jsem ve Vídni zpravodaje úřední petrohradské agentury Svatkovského; navštívil mě, teď už nevím, bylo-li to začátkem války nebo krátce po sarajevském atentátu; mluvil velmi s obavou o Rusku a nesouhlasil s tehdejšími plány dát Čechy nějakému ruskému velkoknížeti. Říkal mi, ani čtrnáct dní byste si nenechali v Praze líbit režim i nejlepšího ruského velkoknížete. Vojensky i mravně jsem od

carského Ruska mnoho nečekal. Tu svou víru, že Německo válku prohraje, dokazoval jsem si spíš tím, že jsem sčítal a proti sobě vážil prostředky obou stran, hospodářské a populační. Že by Amerika pomohla, na to jsem nepomyslel.

Když jsem se vrátil do Prahy, díval jsem se, jak rukují naši lidé: s odporem, jako na jatky; byly případy rezistence a začínala se perzekuce. Povstání v dechách mohl čekat jen ten, kdo neměl ponětí o poměrech. Když jsem se rozhodl, že musím něco proti Rakousku dělat, neříkal jsem si, že jsem vlastenec a že národ přikazuje; měl jsem prostě špatné svědomí, že naši lidé jdou na vojnu a do kriminálu, a my poslanci že sedíme doma. Říkal jsem si, když jsi poslanec, tož teď něco dělej! Přitom jsem ovšem musel počítat s tím, co se může stát mně i mé rodině, ale to už patří k věci.

Nejdřív jsem jel dvakrát do Holandska; měl jsem pas pro všechny evropské země, vízum jsem dostal, že doprovázím na loď švagrovou, která se vracela do Ameriky. Znáte ji, jmenuje se Esperanza - teď mě napadá, že jméno Esperanza znamená naděje. Dostal jsem vízum i podruhé. V Holandsku jsem sháněl informace a hlavně jsem vešel ve styk s anglickými přáteli, panem Steedem a Setonem-Watsonem. Seton-Watson přijel do Holandska za mnou; mluvil jsem s ním celé dva dni a vyložil jsem mu celý náš problém, nutnost rozbít Rakousko-Uhersko a přetvořit střední Evropu. Z toho profesor sepsal memorandum pro lorda Greye. Dostali je také Rusové a jiní.

Potom jsem jel - v prosinci - do Itálie; nedalo mi to doma pokoje a chtěl jsem navázat jednání s přáteli srbskými a hrvatskými. Za záminku jsem si vzal, že vezu na jih naši Olinku. Na italské hranici nás přednosta stanice chtěl zastavit a že bude telegrafovat do Prahy, smíme-li jet dál. Tehdy jsem se poprvé v životě oháněl svým poslaneckým postavením, že jim ukážu, budou-li mě zdržovat; krčili jen rameny. Co teď; stáli jsme na peróně, vlak, kterým jsme přijeli, začal se rozjíždět do Itálie; my honem do vlaku a jeli jsme. Zavazadel jsme schválně měli poskrovnu. Nebýt toho, snad bych se už byl za hranice nedostal. Tehdy jsem ještě myslel, že se za několik neděl vrátím do Prahy; vrátil jsem se až za čtyři roky, na den téhož dne, kdy jsem překročil rakouské hranice. Měl jsem s sebou jen několik tisíc, které mně dal Beneš - de facto Beneš financoval začátky naší revoluce. Se Scheinerem jsem měl smluveno, že nějaké peníze opatří sokolové ze svých fondů; od něho jsem měl také naději na podporu našich krajanů z Ameriky, ale té nebylo mnoho, dokud Spojené státy byly neutrální. Neuměli jsme v tom chodit; krom Scheinera nikoho ani nenapadlo, že budou nutny peníze. Ještě než jsem odejel z Prahy, uložil jsem Voskovi, který byl tehdy v Praze, aby v Americe něco opatřil pro perzekvované a pro rodiny popravených. Tož to je pravda, těch peněz jsme měli po celou válku málo; myslím, že tak lacino nebyla pořízena dosud žádná revoluce na světě.

V Benátkách jsem se sešel s redaktorem Hlaváčem, dal mně nejnovější zprávy z Vídně. Odtud jsem jel do Florencie a do Říma. Bydlel jsem blízko Monte Pincia; rád jsem si znovu prohlížel starý Řím, ale hlavně jsem začal navazovat staré styky a hledal nové. To se rozumí, hotový plán jsem mít nemohl; šel jsem z Prahy do prázdna s holýma rukama. Vyhledal jsem Srby, Hrvaty a Slovincy, těch bylo v Římě dost, ale nebyli sjednoceni - byly různé směry, velkosrbský, velkohrvatský, jugoslávský; byl jsem mnoho se Supilem a Vošnjakem. Mezi Italy už se začínala agitace pro "Dalmazia nostra". Mezi jiným také profesora-historika Lumbrosa; spráskl ruce, když mě uviděl - v novinách se psalo, že v Praze byly masakry a já že jsem byl zastřelen; ukázal mi ve svém archívu fascikl výstřížků a písemností mne se týkajících - morto! Seznámil jsem se s anglickým vyslancem a informoval ho o poměrech v Rakousku; on zase doručil mé dopisy pro Steeda. Chodil jsem na ty porady v noci a přece jsem byl sledován od rakouských a německých špehou - vyslanec mě na ně upozornil,

abych dal pozor. Dojel za mnou Svatkovskij a poslal mou zprávu do Ruska. Docházel jsem na ruskou legaci; musel jsem všem dokazovat, že je nutno rozbít Rakousko-Uhersko - tehdy se obecně věřilo, že se má dunajská monarchie zachovat jako hráz mezi Německem a Balkánem. Tož toho jednání bylo dost; spěchal jsem, abych byl brzo doma; chtěl jsem schovat své knihy s poznámkami a hlavně jeden fascikl, ve kterém byly všechny možné informace o habsburské dynastii, které jsem za svého poslancování sehnal. Báł jsem se, aby to nenašli a nezavřeli za to ženu; že se budou mstít na dceři Alisce, to mně nepřišlo na mysl. Ten fascikl jsem pořád viděl před sebou - to se rozumí, také jej pak zabavili i s knihami. Ztratil se.

V Římě jsem byl asi měsíc nebo jak dlouho; odtamtud jsem jel s italským diplomatickým úředníkem autem do Janova a pak dál do Ženevy. V Ženevě jsem chtěl mít spojení hlavně s Denisem a potom se vrátit domů. Ale neradil mně to ani rakouský konzul, ke kterému jsem si šel pro pečeť na pas; mluvil se mnou o válce, byl toho mínění, že Rakousko prohraje. Brzy jsem dostal dvě avíza: z Prahy od Beneše, abych nejezdil, že mám být hned na hranicích zatčen; a z Vídně od Machara, že je vydán rozkaz mě hned na hranicích bez dalšího vyšetřování pověsit. Tož jsem zůstal. To je zvláštní: já jsem vám byl jako natažený stroj; neměl jsem v hlavě nic než naši akci proti Rakousku, nic jiného jsem neviděl a necítil, jako bych byl hypnolizován. Neměl jsem smysl pro nic jiného než pro válku: jaká je situace, jak se to na bojišti vyvíjí. Potom špekulovat, s kým mluvit a jak na něho jít, abychom vzbudili jeho zájem. Pak zase chytrákovat, jak bychom přelstili pohraniční úřady a dostali zprávy z Prahy a do Prahy. Tehdy jsem si odnavykl spát; taky by se dalo spočítat na prstech, kolik nocí jsem za ty čtyři léta opravdu spal.

V Ženevě se našlo několik našich lidí: byl tam doktor Sychrava, přišel pak Božinov, inženýr Baráček, který konstruoval šifrovací stroj; pak něco studentů a český dělnický spolek; později přibyl poslanec Dürich. V Ženevě bylo spojení s Paříží, dojížděl Kepl. V Paříži začal Štefánik svou propagandu v salónech a společnosti; měl zvláštní dar společenského apoštolátu, dovedl lidi nadchnout; získával pro nás zájem i lásku. Dvakrát za mnou přijel Beneš z Prahy se zprávami. I Svatkovskij přišel; jednal jsem s Denisem a profesorem Eisenmannem, který byl tehdy ve francouzském ministerstvu války. Srbský generální konzul mně dal srbský pas; jméno, rodiště i povolání jsem vyplnil podle skutečnosti, protože jsem nechtěl zbytečně lhát, abych se neprozradil, kdybych měl pas na jiné jméno; byl jsem jenom zapsán jako srbský občan. Tehdy jsem jel také do Lyonu, abych se podíval, jak vypadají francouzské odvody; slyšel jsem, že se francouzští branci vzpouzejí, tož jsem se chtěl přesvědčit. I do francouzských kasáren jsem se dostal; viděl jsem, vojáci dobří, veselí, je na ně spolehnutí. Jel jsem za I Denisem do Paříže, jednali jsme o vydávání listu La Nation Tchèque; tehdy byl Štefánik ve špitále po operaci, tož jsem ho denně navštěvoval. Štefánik byl hodné sentimentální, tituloval mě "oteckem" a pořád by mě byl hladil a líbal; ale já se k němu tak blízko nedostal, bránil tomu rozdíl věku. Znal jsem ho už jako študenta z Prahy; vzpomínám si, jak jednou v zimě ke mně přišel celý zkrhlý - neměl zimníku, tož jsem mu dal svůj a ještě jsem mu jej musel dát přešít, protože mu byl velký. Je to dost typické pro naše poměry; vzpomeňte si, že skoro I! všichni naši čelní lidé vyrostli z tísně a museli projít div ne hladem - ale hladoví pojídají syté, říká se.

V Ženevě jsem žil v hotelu Richmond; dojížděl jsem do francouzského Annemasse, když jsme měli potíže s naším listem ve Švýcarsku. Počítal jsem i s možností, že pojedu do Srbska; proto jsem se učil jezdit na koni, abych v případě potřeby mohl jet za vojskem. Stále a stále jsem študoval válku a všechno, co s ní souviselo. Když jsem přijel do Ženevy, neměl jsem s sebou skoro ani list papíru: v Ženevě jsem si znova založil knihovnu a svůj "holubník", regál s příhradami pro časopisy, výstřižky, poznámky - když jsem se v roce patnáctém stěhoval do

Londýna, vezl jsem s sebou už několik beden knih a papíru: samá literatura válečná a politická. Můj oddech byl procházka kolem jezera a číst francouzské romány; tehdy jsem znova doháněl, co jsem za minulá léta ve francouzské literatuře zanedbal.

Mnoho práce a starostí bylo s vypravováním poslů do Prahy. Nechtěl jsem užívat obvyklých a rakouským úřadům jistě známých prostředků, jako je zašít zprávy do límce nebo je vložit do podpatků a podobně. To byly někdy dost těžké technické problémy: například dát papírek pod regulátor rychlosti do hodinek; vhodně navrtat deštník, dát stočený dopis do plavajzu, ze kterého se musel šikovně odstranit kousek tuhy; ty kumšty prováděl hlavně inženýr Baráček. Jeden český stolař nám dělal kufry ne s dvojmým dnem, ale s dvojitou stěnou; hlavní vtip byl, aby ta stěna při zaklepaní nezněla dutě, ale aby zrovna zvonila - ten stolař to dovedl. Jindy jsme dali své zprávy do sudů s olejem, a to se zas musely nenápadně označit ty sudy. Někdy se to nepovedlo: z Prahy nám posel vezl zprávy vevázané dovnitř desek Smetanových oper; ale ve vlaku před hranicemi se při prohlídce lekl - štěstí, že našel příležitost vyhodit ten svazek oknem z vlaku.

Ještě větší práce byla najít posly a psychologicky je protukat. Byli to všelijací lidé, vzdělaní i docela prostí, muži i ženy; každého jsem zvlášť zkoumal, hádal, co všechno se mu na cestě může přihodit a co by mu v Praze mohlo ztížit jeho poslání; podle toho jsem mu dal instrukce, jak se má v kterém případě zachovat. Pane, to byla psychologická a technická cvičení, někdy i kotrmelce. Rozumí se, posel si musel koupit lístek do Prahy z jiného místa než ze Ženevy, protože Ženeva už byla podezřelá. I my jsme si musili dávat pozor na rakouské špehouny. Jeden takový se k nám přitočil, ale nám ho už avizovali z Prahy; byl to fotograf, přispíval do našich ilustrovaných listů. Sotva přijel, poznal jsem ho a poslal k našim, vzali ho mezi sebe a myslím, že se jim podařilo něco se dovědět o Praze. Zvláštní případ byl s nějakým D.; rakouský oficír, původem Moravan, a přišel ke mně do hotelu Richmond, kde jsem žil, s takovou podivnou historií o vídeňském dvoru a s arcivévodou - pamatuju-li se, i vražda v tom byla; snad si to vymyslel; aby si mě získal, ale bylo to dost příznačné pro Vídeň, a proto jsem tu jeho historii otiskl jako fejeton, zdá se mi, v Neue Zürcher Zeitung. Chtěl jsem ho tím také vyzkoušet - a viděl jsem, jak mu to nebylo milé. Jel jsem do Curychu, abych kontroloval, co mně vypravoval o svých stycích s jistými anglickými činiteli; těch lidí jsem tam nenašel. Chtěl se mermo dostat do Paříže, že prý vynášel zaměřovací přístroj pro vrhání pum z letadel a chce prý jej odevzdat Dohodě. Opatřil jsem mu možnost bydlet na francouzské půdě v Annemasse, kde tehdy už žil a pracoval doktor Sychrava, a jeho návrhy jsme poslali do Paříže; z Paříže psali, že takových návrhů mají sta a sta a že o ně nemají zájmu. Pak pan D. zmizel. Tož myslím, že to také byl špehoun; když se od nás nic nedověděl, chtěl nás použít, aby se dostal do Francie. Když se mnou v okolí Annemasse chořoval na procházku, bral jsem s sebou vždycky nabitý revolver, pozoroval ho a nedal jsem mu jít za sebou.

Revoluce a válka nejsou bez chytrostí, bez lži. Je naivní ve válce a revoluci vyzdvihovat jen hrdinství - Achilles nebyl možný bez Odyssea. Proto stav společnosti bez válek a revolucí bude mravně vyšší. Učinil jsem si pravidlo, lhát co nejméně; při vši opatrnosti se člověk chytne, protože zapomíná na detaily, které zfantazíroval, a prozrazuje se. Měl jsem v tom všem svou metodu; když jsem posílal ty naše posly, informoval jsem se proto tak pečlivě o jejich poměrech a schopnostech, abych jim dal instrukce pro postup, který jim nejlépe odpovídal, a aby se zbytečně chytrými nezapletli. Je to vůbec divná věc, že se lidé tak rádi obelhávají; vědí to o sobě a přece si věří. Lež je druh násilí; proto lži jako ochranného prostředku musí být co nejméně: přesvědčil jsem se v praxi, že i v rebelii cesta rovná je nejkratší.

A řeknu vám, k politice a k rebelii (i válka je druh politiky) je potřeba psychologie. Měl jsem štěstí, že jsem hodně znal naše lidi doma a věděl jsem tedy napřed, jakým kdo bude aktérem v té naší hře. Měl jsem znalost Vídně a tamních vrstev od dvora až po byrokracii a žurnalistiku; proto jsem dovedl předvídat, respektive pochopoval jsem z indicií celkový stav doma a ve Vídni. Musil jsem študovat naše spolupracovníky i naše tajné odpůrce. Než jsem k někomu význačnému šel, opatřil jsem si jeho biografii, abych věděl, jak na něho jít. V tom mně nepomohla ovšem psychologie akademická, ale život a - romány! Po sedmdesát let čtu romány den co den; teprve teď někdy vynechávám některý den, aby si odpočinuly oči. Žiju v poezii, nevydržel bych bez ní; v ní je nesmírně mnoho zkušenosti a poznání lidské duše. Myslím, že dost dovedu prokouknout lidi - pravda, někdy přece špatně; člověk je zatraceně zamotaná a divná mašina. A každý jiná!

Když za mnou přijel Beneš - tehdy už měl nejvyšší čas, protože by ho v Praze byli chytli a zavřeli - byl jsem rád; když mně ukázal pas, na který se dostal přes německé hranice - přes rakouské přeběhl tajně - div jsem se nerozzlobil, že si troufal přijít na hranice s pasem tak špatně udělaným. Je to směšné, ale měl jsem zlost i radost z těch německých úředníků, že ho na tak chatrný pas pustili. Nu, Benešem se mi ulevilo; měl jsem ve Francii poměrně málo styků, kdežto Beneš v Paříži študoval, byl tam víc doma. Tož to sám osud dobře zařídil, že jsme si mohli rozdělit práci, on v Paříži, já jinde.

Beneše jsem znal z Prahy jako kolegu z university. Začátkem války přišel do redakce basu jako volontér, že chce pracovat novinářsky; viděl jsem, že bere věci za praktický konec. Jednou za mnou šel do bytu - tehdy jsem bydlel proti Chotkovým sadům - ale nedošel, potkali jsme se, já jsem už šel do redakce Času; povídá, že ho tlačí svědomí: že bychom měli něco dělat. Řekl jsem mu: já už dělám. Tehdy jsem se vrátil z první cesty do Holandska. Pak jsme šli spolu do redakce a cestou jsem mu řekl všechno, co jsem dosud dělal a co jsem měl na srdci. Pamatuju se jako dnes, když jsme sestupovali z Letné, tam, co je vidět skoro celou Prahu, jak mně tak zatanulo na mysl to Libušino proroctví... První starost byly ovšem peníze, slíbil ihned, že jich něco zaopatrí. A přinesl.

Ve Švýcarech jsem ho poznal blíže; a říkám vám, bez Beneše bychom republiku neměli. Mezi námi byla úplná shoda v hlavních liniích; i když jsem při tom nebyl, Beneš ve všem rozhodoval tak, že se to shodovalo se smluveným celkovým postupem. Jednou, to bylo později, přijel za mnou z Paříže do Anglie; referoval, co dělá, jak se naše věci vyvíjejí, jak se naše věc pomalu uskutečňuje - tehdy jsem mu na to řekl: Beneši, budeme přáteli. -----

Na den pětistého výročí Husova upálení v roce patnáctém jsem v Ženevě v Reformační síni za předsednictví Luciena Gautiera vystoupil s Denisem veřejně proti Rakousku. Ten den jsem volil proto, abychom i v očích světa navázali na historickou kontinuitu, na dějiny našeho státu. To už jsem věděl: buď to vyhraje nebo se do Rakouska už nikdy nevrátím.

Za pobytu v Ženevě zemřel náš syn Herbert; nakazil se skvrnitým tyfem od haličských utečenců. Později byla zatčena Alice - to bylo s tou knoflíkovou aférou. Jeden ženevský dech, sociální demokrat, se trápil, že v dechách jeho strana dost nepracuje proti Rakousku; tož na svou pěst vypravil posla, paní, a dal jí tajnou zprávu, ukrytou v červeném knoflíku, aby ten knoflík odevzdala doktoru Soukupovi. Paní dojela šťastně do Prahy a poslala s tím knoflíkem svého tchána, dělníka. To se rozumí, naši mu asi nedůvěřovali, mysleli si, že je to policejní provokatér - zkrátka knoflík se dostal do rukou policie a následovaly ty známé perzekuce. Proti zavření Alice podaly rakouské vládě petici americké ženy. Doslýchal jsem se, že se

roznemohla má žena; bál jsem se, že Aliska to vězení nevydrží; v amerických listech byla zpráva, že náš Honza, voják, byl nebo má být kvůli mně oběšen. To všechno a ještě mnoho jiného šlo na nervy, ale nezlomilo. Já jsem právě byl jako ve snu, neviděl jsem nic než ten náš cíl. Když mě přátelé utěšovali, dělal jsem hrdinu, jako by nic... to už patří ke kšeftu, říkal jsem.

Člověk mnoho vydrží, všechno, má-li cíl a když se jednou odhodlal, že za ním půjde stůj co stůj a doopravdy. Opravdovost - to je tajemství světa a života, to je svátost náboženská a mravní.

LONDÝN

Do Londýna jsem ze Ženevy zajel poprvé v dubnu roku patnáct, abych se sešel se Steedem, Watsonem, Saroleou a jinými, a sepsal memorandum pro anglickou vládu a ostatní spojence. Tehdy jsem byl upozorněn, že v kupé spacího vozu pojedete se mnou ze Ženevy do Paříže špehoun, abych se měl na pozoru. Nu, řekl jsem si, jen když vím, s kým jedu. Proto jsem nezměnil ani den odjezdu ani kupé, jen jsem si dal svůj portefej pod polštář a jel jsem.

Koncem září toho roku jsem se přestěhoval do Londýna; v Paříži už pracovali Beneš a Štefánik, tož to bylo obstaráno; politika Dohody se dělala spíš v Paříži, Anglie měla větší váhu hospodářskou.

Je přirozené, že znám Anglosasy blíže než jiné národy; to s sebou přineslo manželství s Američankou. Ale francouzsky jsem se naučil dřív než anglicky, hodně jsem četl a znal jsem Francii četbou tak dobře, že jsem do Paříže a Francie před válkou nejezdil; neoplýváje penězi, navštěvoval jsem země a kultury méně známé. Jen na svých cestách do Ameriky stavoval jsem se ve francouzských přístavech a jejich okolí.

V Londýně jsem býval rád. V takovém velikém městě můžete být sám, i když jste mezi milióny lidmi. Za války jsem bydlel napřed v boarding-house u miss Brown v Hampsteadu, Holford Road číslo 4; do města jsem jezdil na střeše husu a díval se na to hemžení lidí a vozů - autem jsem jezdil nerad, říkal jsem si, nač platit víc, když dojedu stejně za málo. Naši Lidé říkali, že bych měl mít své auto kvůli reprezentaci. V městě jsem jídal v těch lidových jídelnách u Lyonsů; bylo to laciné, za deset až patnáct pencí slušný oběd. Když jsem měl hosty a musel se reprezentovat, šel jsem s nimi do Café Royal. Doma jsem hodně zkusil zimou; víte, že ty anglické krby moc nehřejí. Na podzim roku šestnáctého Olga našla zařízení domek po pastoru Wilderovi, který byl povolán zpět do Ameriky, také v Hampsteadu, Platt's Lane 21; byl to domek se vším všudy, i s kuchařkou, tož jsem pak jídal doma. Chodíval jsem na Hampstead Heath - někdy i v noci, když jsem měl starosti, například když šlo o separátní mír s Rakouskem. Jednou jsem si také rozbil hlavu, když jsem v londýnské mlze narazil na kandelábr. Občas začaly houkat sirény - poplach při německých air-raids; na to znamená všichni lidé se museli ukrýt ve sklepích a tunelech... To víte, já jsem raději zůstal na zahrádce a díval se na to; jednou jsme viděli dva hořící zepelíny nad Hendonem, jindy Letělo třicet šest letadel hotovým deštěm granátů - byla to krásná podívaná. Kolikrát jsme na zahradě našli střepy granátů. Když jsem byl v Brightonu, bombardovala město německá ponorka.

Jednou se k nám chtěli vloupat lupiči; policie myslela, že mají spadeno na mé papíry, a poradila mi, abych si dal zařídit alarmní zvonky na všech dveřích, oknech, na komíně. Už ve Švýcařích jsem dostal divné vřídky na ramenou, a doktor myslel, že je to otrava; v Anglii zase na krku, museli mě řezat a poslali mě na zotavení k moři do Bournemouthu; také angličtí

doktoři říkali, že je to otrava způsobená prádlem, snad politickými odpůrci. Já jsem myslel, že to bylo pro nedostatek čerstvého vzduchu; proto jsem později, v Americe, znovu začal jezdit na koni; že prý jízdou na koni vdechujete jednu tolik vzduchu než chůzí. Několikrát jsem měl chřipku... člověk mnoho vydrží. Byl jsem připraven, že nějaký zvěd nebo fanatik udělá na mne atentát; když za mnou přijel Beneš, připravil jsem ho na to. Nebál jsem se nic a jen jsem mu domlouval, aby mé případné smrti pořádně využil k naší propagandě. V té době jsem také napsal jakýsi testament - smutný, protože jsem neměl co odkázat, leda něco svých spisů a - dluhy.

Když jsem přijel do Londýna, měl jsem potíže s pasem. Dostal jsem v Ženevě pas srbský; ale abych se při možném výslechu nepřekřekl, vyplnil jsem všechny rubriky krom státního občanství podle pravdy: narozen v Hodoníně na Moravě, profesor, a tak dále. Nikdo si toho zprvu nevšiml; až když jsem si šel pro peníze do filiálky té švýcarské banky, kde jsem v Ženevě měl uloženy peníze, kroutil nad mým pasem pokladník hlavou - byl to Němec Švýcar a vyznal se v zeměpise: že prý Morava není v Srbsku a tak dále. Ale přece jsem ho usadil; řekl jsem mu, když tak znáte zeměpis, měl byste vědět, že Morava je řeka v Srbsku, a ostatně vám do mého pasu nic není. Ale přece jsem si peníze přenesl do jiné banky. V Hampsteadu na mne chodil delší dobu detektiv, nějak mu ten můj pas vrtal hlavou. Tehdy jsem už byl profesorem na londýnské universitě, na King's College (neměl jsem do toho velkou chuť, ale bylo to dobře, že jsem jím byl), a Asquith, předseda vlády, měl mé přednášky zahájit; ale protože byl nemocen, poslal místo sebe lorda Robena Cecila. To bylo zrovna v novinách, a tak jsem to detektivovi ukázal: když mně důvěřuje váš premiér, můžete mně důvěřovat také vy. Ale to na něho málo platilo - vždyť byli v právu. Požádal jsem pana Setona-Watsona, aby to za mne na Scotland Yardu nějak zařídil. Potom jsem měl pokoj. Šéf Scotland Yardu, sir Basil Thompson, se o mne zajímal; navštívil jsem ho a vyložil mu naši činnost. Byl jsem k němu také pozván, když byla ta aféra s countess Zanardi-Landi, co se vydávala za nemanželskou dceru císařovny Alžběty a bavorského krále Ludvíka. Napsala knihu o svém životě, kde svůj původ naznačila. Já jsem knihu četl; viděl jsem, že její líčení Vídně a dvora je neurčitě. Sir Basil mě jednou pozval, abych mu řekl své mínění; byl při tom bratr hraběnky, zřejmě lid, a tvrdil rovnou, že jeho sestra je podvodnice. Mne mátlá fotografie autorky a její dcer; vypadala aristokraticky a hodila se do rakousko-bavorské rodiny. Hleděl jsem se s ní seznámit a psal jí, že bych přeložil její knihu do češtiny; když neodpověděla, vyhlížel jsem ji na ulici - bydlela několik domů od nás. Když jsem ji uviděl poprvé, poznal jsem hned - podle uší, zvláštního chmýří na tváři a fyziognomie vůbec, že se podobá svému židovskému bratrovi.

Jinak jsem s policií měl styky jen přátelské. Jen se mi po celou válku zdávalo, že mě honí rakouští policajti; aji doma jako presidentovi se mi to někdy zdávalo - teprve v poslední době mám od takových snů pokoj. -----

Sám se dnes divím, jak jsem tehdy vydržel tolik pracovat. Například každý týden jsem psal nebo spíš diktoval články do Sunday Times; využíval jsem takto svých informací a názorů. Psal jsem i do jiných listů, do Nation, Spectator, New Europe, posílal noticky skrze naši tiskovou kancelář, vyhotovil ani nevím kolik memorand; jenom těch dopisů co jsem musel napsat! Potom čtení na universitě, přednášky v některých klubech, v Cambrídgi, v Oxfordě, kde jsem bydlel u krétologa sira Arthura Evanse a stýkal se s Miljukovem a Vinogradovem. Do Edinburgu jsem se jel domluvit s belgickým konzulem, profesorem Saroleou, a jeho redaktorkou paní Westovou; vydávali pěkný list Everyman, který se ujal naší věci. Chodil jsem do Foreign Office k siru George Clerkovi, pozdějšímu vyslanci v Praze, k bývalému

vídeňskému vyslanci siru Maurici Bunsenovi, k vyslancům dohodovým; víc jsem ovšem vídal žurnalisty a profesory. Byly soboty u Steeda, kde se scházivali novináři, důstojníci a diplomati; každý, kdo přijel do Londýna, stavil se u Steeda a u madame Rose - ta psala dobré články do konzervativní Morning Post. Dnes už bych si nevzpomněl, kolih lidí jsem poznal a hleděl informovat. Netlačil jsem se k oficiálním osobnostem, pokud se nám nepodařilo získat veřejné mínění. Neměl jsem zpočátku nic v rukou a nemohl jsem nic slibovat; měl jsem jen své argumenty, že je v zájmu Evropy rozčlenit Rakousko-Uhersko. Hleděl jsem, aby denně bylo v novinách něco proti Rakousku a o mís; museli jsme svou věc udělat známou - nestačilo dělat politiku jen v nějakém vysokém ouřadě. Pane, to všechno byla práce oji dřina. Tož to byly pochůzky, návštěvy, schůzky a přednášky, články a dopisy, a ještě expedování našich kurýrů a starost o ně, když jim anglická policie občas dělala potíže. To se někdy stalo, když jsme po knoflíkové aféře dostávali kurýry z Ameriky; pokud Amerika byla neutrální, mohli se američtí občané dostat do Vídně i do Prahy.

Měl jsem své zásady o propagandě, myslím, že byly správné: nenadávat Němcem, nepodceňovat nepřítele, nezkreslovat nic a nenafukovat; neslibovat naprázdno a nevystupovat jako prosebník; nechat mluvit fakta a na nich ukázat: to a to je váš zájem a tedy i vaše povinnost; působit ideami a argumenty a osobně stát v pozadí; nebýt konjunkturalistou, nechytat se věcí, které přinese a odnese den, mít ve všem celkový plán a soud; a ještě něco - neobtěžovat. Stejně důležité: nepřijmout peníze od nikoho než od našich lidí, i když se nám peníze nabízely. Někdy už nebylo mnoho v kase, a Beneš telegrafoval, potřebujeme tolik a tolik - často ještě téhož dne přišel šek od našich z Ameriky. Trápil jsem se zpočátku, že nás venku bylo málo; ale bylo to dobré - nebylo značnějších různit.

Lhát a přepínat, to je nejhorší propaganda. Já vám povím příklad: když byl náš přítel Setan-Vlatson mlád a chystal jakousi historickou studii o kalvinistech v Uhrách, neměl - jako skoro nikdo v západní Evropě - potuchy o národnostní politice MacParů; Maďary měl rád. Když sbíral v Pešti svůj materiál, našel nějaké dokumenty o Slovácích a ptal se po nich, že by k nim zajal. fádni Slováci nejsou, řekli mu Maďaři, ta je jen několik pastevců v horách. Ale pan Seton-Watson se seznámil s několika Slováky; od nich se dozvěděl víc a zajel si na Slovensko, aby se přesvědčil. Když se pak vrátil do Vídně, řekl Steedovi s očima navrch hlavy: "Představte si, oni mě Maďaři obelhali, obelhali!" A to ho přivedlo k tomu, že začal studovat národní problémy Slováků a Jihoslovanů a stal se tou autoritou ve věcech maáarizace a maďarské politiky. Lož se nevyplácí, ať je to v politice nebo v denním životě. -----

Několikrát jsem měl namále. Poprvé to bylo v roce šestnáct, když Štefánik mně smluvil audienci s Briandem. Už jsem měl koupený lístek na lad Sussex, abych jel do Paříže, ale vtom mně telegrafoval Beneš, abych nejezdil, že hovor bude později; tož jsem lístek na lad Sussex odřekl. Na té cestě byla Sussex od Němců torpedována a potopena.

Podruhé to bylo, když jsem na cestě do Ruska chtěl vyplout ze skotského přístavu Amble do norského Bergenu. I ta cesta do Norska byla podivně šťastná. Čekal jsem v Amble na loď, ale nepřijela, byla potopena; kdybych byl po ní jel, byl bych minul Štefánika, který se právě vrátil z Ruska a měl pro mne zprávy. Vrátil jsem se tedy do Londýna, kde mě Štefánik čekal; přijel také Beneš z Paříže. Odejel jsem za několik dní na lad v Aberdeenu. Pluli jsme, provázeni dvěma torpédoborci; v noci se loď najednou naklonila a obrátila tak rychle, že celá zapraštěla. Ráno mně kapitán řekl, že taktak jsme se vyhnuli plovoucí mině - v posledním okamžiku loď obrátili.

Do Ruska jsem si musel pořídit nový pas, to se rozumí, na falešné jméno. Našel jsem si pro sebe dánské jméno Madwig: dánské jméno proto, že rodina mé ženy, Garriguové, přišli do Ameriky z Dánska, a Madwig mě napadlo, jmenuje se tak jeden dánský filolog. K tomu jsem si vymyslel celou povídačku a naučil jsem se jí nazpaměť, aby mě nechytli při nějakém rozporu, kdybych přišel Němcům do rukou: že jsem původem Dán, ale odmalička ve Spojených státech, a tak dále. Ale sir Basil Thompson mně radil, abych si toho jména nedával, proč, to už nevím; sám mně navrhl jméno Thomas George Marsden - na to jméno jezdím po světě podnes. To T. G. M. jsem chtěl mít, abych se při podpisu nespletl. Ještě mi sir Basil radu, abych si dal dobrý pozor, až pojedu Švédskem, že jsou tam němečtí vyzvědači a že by mě švédské úřady mohly z titulu neutrality k Rakousku vydat nebo aspoň zadržet. Tož když jsem přijel do Stockholmu, nešel jsem ani do hotelu a prochodil jsem celý den po ulicích s Bohdanem Pavlů, který mně tam přijel z Petrohradu naproti.

Na tu cestu jsem se pořádně připravil; odklidil jsem všechny známky své totožnosti, vypáral jsem ze šatů všechny krejčovské firmy pražské i londýnské a třikrát jsem prohlédl každý kousek papíru a šatstva, co jsem s sebou vzal, aby mě nic neprozradilo. Ale v Rusku jsem našel ve svém prádle límeček, na kterém londýnská prádelna napsala inkoustem mé celé jméno MASARYK! A tak jsem si zakládal na své opatrnosti a praktickosti!...

Často jsem o takových osudových chvílích života přemýšlel; nikdy jsem pojem Prozřetelnosti nepojímal aristokraticky, že bych já měl něco extra s kohoutím mlíkem. Takové štěstí má mnoho lidí, snad všichni. Jiná je věc, chápat Prozřetelnost ve vývoji národů a států; ovšem i státy a národy jsou složeny z jednotlivců, jednotlivci jsou orgánem a prostředkem celku. Je to problém těžký, neosobuje si, že jej dovedu vyložit. Filosofický oříšek - ořešisko!

1917

Do Ruska mě jednak volala naše Odbočka národní rady byl naléhavý úkol sjednotit naši zahraniční akci v dohodových státech; jednak šlo o rekrutýrku a organizaci našich dobrovolců z ruských zajateckých táborů, nejmíc o to, abychom z nich mohli zřídit samostatný korpus, de facto už naši vlastní armádu, bojující proti Rakousku. V tom nám nejmíc překáželi ruští byrokrati - to víte, byrokrati nejsou jenom v úřadech, ale i v armádách. Dalo se čekat, že po pádu carství to půjde snáze a že nám hlavně pomůže nový ministr zahraničí, profesor Miljukov, se kterým jsem se dobře znal. Tož jsem se rozjel do Ruska. Ale tu máš, jen jsem dojel - Miljukov podal demisi, a brzo se začala občanská válka; a v tom úplném rozvratu se musela organizovat naše politická a vojenská akce. Byla to svízeľ.

Divné: kam jsem v Rusku přišel, všude se střílelo. V Petrohradě jsem bydlel proti telegrafnímu a telefonnímu úřadu, o ten se začal tuhý boj; kancelář naší Odbočky byla na Znamenské, tož jsem tam docházel z bytu blízko Zimního paláce. Naši se o mne báli a přidělili mně "tělochránitele"; Šeba mi našel Hůzu, který jim do té doby vařil. Přivedli mně ho v zástěře a řekli, ten že bude chodit všude se mnou. Dlouho jsem si na něho nemohl zvyknout; do té doby jsem si všechno dělal sám, i boty jsem si čistil, a teď tu byl člověk, který to všecko chtěl mermomocí dělat. Musel jsem si zvykat.

Ale i s tělochránitelem bylo v Petrohradě nejisto; a co by mně vůbec pomohl, kdyby kulka o nás zavadila? Naši mě nutili, abych jel do Moskvy, tam že je klid, že tam Odbočka přijede za mnou. Dobrá, jel jsem - tou cestou mě provázal i pan Kódl, známý z našich legionářských románů; ale jen jsem dojel do Moskvy, tam se to začalo zas. Už na nádraží bylo slyšet střelbu. Nechal jsem Hůzu na dráze, aby za mnou přivezl kufry izvoščikem, a šel jsem pěšky do

hotelu National na hlavním náměstí, kde jsem měl objednaný pokoj. Přijdu k náměstí, narazím na kordón vojáků. "Kam jdete", volal na mne oficír. Řekl jsem, že do hotelu National. "Nelze", povídá on, "střílí se tam". Na náměstí vidím, že se střílí ze dvou stran: na jedné straně náměstí měli bolševici obsazeno divadlo, protější stranu drželi Kerenského vojáci, a z obou stran se střílelo z ručnic a kulometů. Důstojník mi radil, abych šel do hotelu Metropol. Jdu - přede mnou jde člověk, dá se do běhu a vklouzne do velkých vrat, která mu pootevřeli. Byl to hotel Metropol. Tož já za ním, ale zatím mně zabouchli vrata před nosem. Tluču na ně a volám: "Co to děláte, otevřte!" "Jste náš host?" volal na mě portýr. "Jinak vás nemůžeme pustit, máme obsazeno." Nechtěl jsem lhát, tož jsem na něj vykřikl: "Nedělejte hlouposti a pusťte mne!" On se zarazil a pustil mě dovnitř.

Hotel Metropol byl takový velkoměstský, světácký hotel, pro cizince a bohaté lidi, kteří si přijeli do Moskvy zahýřit. Toho času tam bylo s obsluhou na pět set lidí. Na půdě hotelu bylo asi padesát Kerenského junkerů, ti stříleli na bolševiky a bolševici z divadla na ně. Když už jsem byl uvnitř, přišel na mne správce hotelu, nebo kdo to byl, a povídá, musíte odtud, tady už nemáme místo a nemůžeme vám dát jíst. Já nikam nepůjdu, řekl jsem, já od vás nic nechci, nestarejte se o mne. Tož mě tam nechali sedět, v kožiše, jak jsem byl, a nevšimli si mne. Zatím se pořád na hotel střílelo, hosté utekli do sklepů, kde jim dali oběd a večeři - já nic. Večer ke mně přišel hotelový kuchař, hledí na mne a myslí si, jaký jsem podivín; dal se se mnou do řeči a povídá, že čekal z venkova návštěvu svého tchána a připravil pro něho světnici; ale protože tchán do hotelu již nemohl, že si mohu tu světnici vzít. A pak mně dal i najíst.

Světnička byla ve druhém nebo třetím poschodí, za rohem, kam zalítla nějaká kulka jen odrazem od protějších domů. Zatáhl jsem si matraci z postele do kouta na podlahu a tam jsem spal. Ve dne jsem chodil po hotelu a vzpomínal, co dělá Hůza, co moskevští Češi, kteří mě čekali. Ven z hotelu nemohl nikdo, telefon ve vestibulu byl ostřelován, takže nebylo spojení s venčím. Nu, bylo to divné, tak dlouhé dni jsem málokdy zažil. Prvé dni nebylo tak zle; střílelo se jen z ručnic a mitrajéz; po několika dnech bolševici začali hotel ostřelovat z děl, postavených za městem. Brzy byla fronta hotelu, všecka vyšší poschodí, rozstřílena. Hosté se odstěhovali do sklepů. Tam jsem nevydržel, byl tam hrozný zápach a křik, děti a žehy plakaly. Byl tam Polák, který prodělal bombardování Přemyšlu; říkal, že tam to nebylo tak děsné. Já jsem přesto na noc zalízal (doslova jsem musel přes sutiny a kvůli střelám lézt) do svého pokojíku nahoře.

Na jeden obraz si vzpomínám, vidím to, jako by to včera bylo. Stál jsem v koutě u okna a vyhlížel jsem úkosem na ulici, jak to tam vypadá. A tu vidím, jalo do ulice vyrazil výrostek a chtěl ji přeběhnout. Běží a najednou padá tváří na zem, s rukama roztaveným. Myslel jsem, kdybych byl doktor, poznal bych podle toho, jalo padl, kam ho to trefilo. Tož tam ležel na chodníku, obličejem k zemi, a papácha se mu odkutálela o krok dál. Zpod obličeje vytekl pramének krve, pak druhý a třetí - počítal jsem je, bylo jich sedm. Co se tak dívám, přiletěl havran, sedl si na tu beranici a koukal na hochu. Já vám měl takovou úzkost, aby do něho nezačal klovat, ale nemohl jsem nic dělat, nemohl jsem havrana nijak zaplašit... Viděl jsem, že za rohem je ambulance Červeného kříže, ale nikdo pro hochu nešel, protože se pořád střílelo. Ale přece se jim hochu zželelo, přišli pro něho mávajíce odznakem Červeného kříže a odnesli ho. Nevím, byl-li ještě živ. A takových obrazů je...

Protože telefon hotelu byl umístěn u vchodu, kam zalétaly kulky, bylo zakázáno k němu chodit; přesto jsem vlezl do budky a zatelefonoval našim, kde jsem - mysleli si všichni, že už jsem mrtev. Hůza se potom jednoho večera pokusil donést mně prádlo, ale musel se vrátit.

Jedné noci po kanonádě kadeti z hotelu odtáhli, ale bolševici pálili dál. Hotel se vzdal a bolševici určili, že na druhý den, tuším v sobotu, hosté mohou odtáhnout. Pro jednání s bolševiky byl za Rusy zvolen parlamentářem nějaký Polák, cizinci (bylo jich přes čtyřicet) zvolili si mne. Nechali jsme přinést na hromadu všechny zbraně, které v hotelu byly; ale část nabitých revolverů a nábojů Polák schoval pro ten případ, že by vznikl masakr - v tom případě už bylo lhostejné, jestli bychom se bránili nebo ne. Báł se zejména, že by se mohl stát útok na ženy, z toho by vznikla obecná řež. Vědělo nás několik o úkrytu zbraní. Přišli bolševici, obsadili hotel a sebrali zbraně - byla to divná posádka, s puškami na špagátech a tak. Dali nás pod stráž. Jeden z těch vojáků sahal mi po kroužku na vázance. Byl to, tuším, hliníkový prstýnek s červeným sklíčkem; naši hoši to urobili ze zapalovače a dali mně to na památku; ale protože prstenů krom snubního nenosím, dal jsem si jej na vázanku. Ukázal jsem jej vojákovi, že je to jen olovo a sklo a že to je památka; chce-li, že mu to dám. Nechtěl. I ptám se ho tak žertem, pustí-li mě brzy ven. "Začochu, pušću," řekl, "začochu, zarježu." Ale nezařezal. Někteří hosté upláceli stráž, ale já nedovedu podplácet, je to tak ponižující.

Nejhorší bylo, když se stráž namol opila vínem, které našli ve sklepě. kel jsem k veliteli a prosil, aby změnil stráž. Dal si říci a přivedl stráž jinou. Po dlouhé noci přišla komise prohlížet naše pasporty; tu vedl, podle obleku, student. Mezi hosty byl Lotyš, socialista, znal můj spis o marxismu; ten mi velmi pomohl, abych neměl potíže.

Tak jsem se po týdnů dostal ven; pak jsem bydlil u našich krajanů, u Országha, u Rixyho, a začal znova pracovat s Odbočkou na organizaci našeho korpusu. Naši hoši si chodili ukazovat ten rozstřílený hotel, že jsem tam bydlel; klíč od hotelu jeden z nich přinesl do muzea v Turčanském Svatém Martině.

Z Moskvy jsem potom odešel do Kyjeva. protože náš korpus byl rozložen kolem Kyjeva. Tam jsem se usadil v hotelu Paříž na Kreščatiku; ale sotva jsem dojel, oblehli bolševici Kyjev, a když prošla lhůta na vzdání, začali pálit na město kanóny. Doktor Girska, který byl lékařem ve špitále, převedl mě do Georgijevského špitálu, že tam budu bezpečnější; ale naše porady byly v hotelu Paříž, tož to bylo prašť jak uhoď, protože jsem tam musel denně docházet. Jeden obus vletěl do pokoje, zrovna vedle našeho, narazil na stěnu, padl na zem a zůstal stát, nevybuchl; byl na loket vysoký. Nikomu se nic nestalo, jen kousek omítky poranil na hlavě člena rodiny, právě obědvající.

Pak postupovali bolševici dovnitř města a bojovalo se v ulicích. Cesta do naší Odbočky vedla přes hlavní bulvár a příční ulici, jmenovala se, myslím, Prorjeznaja. Šel jsem s Hůzou tou příční ulicí, přes kterou se střílelo; kryli jsme se domy na té straně, odkud koule lítaly - to je pravda, tam zase na nás mohly spadnout komíny a střechy; ale ono si nebylo co vybrat. Do jednoho dvora zrovna padl granát a vybuchl; šli jsme se na to podívat.

Když jsme se dostali na hlavní bulvár, běží tam oficír a mává na nás rukou. "Opásno," křičí, "nebezpečno, zpátky!" Po bulváru to zrovna klepalo, jak přšely kulky na dlažbu. Podívám se na Hůzu: Půjdeme-li zpátky, může nás to stejně trefit, tož raději dopředu! A přeběhli jsme bulvár.

Jednoho dne šel jsem s Klecandou na nádraží jednat s velitelem bolševiků; před nádražím najednou cvrnk, a na coul před našimi hlavami trefila kulka do telegrafního sloupu. Blízko na dvoře si dva hoši hráli s nabitou puškou; puška spustila, jednoho to zastřelilo a kulka dolítla pak k nám.

Skutečný strach jsem měl jenom tehdy, když se ti vojáci v Moskvě opili; to mohlo šeredně dopadnout. Jindy jsem se nebál, a když už, tedy jsem to nedal na sobě znát, už kvůli našim hochům ne. Jakkak bych je mohl komandýrovat, kdyby viděli, že mám strach? O tom všem a o jednotlivých zkušenostech dalo by se dost vyprávět - ale zapomínám již na mnohé podrobnosti, a abych vám to řekl upřímně, nebaví mě na to vzpomínat. Mám teď plnou hlavu jiných detailů...

S VOJÁKY V RUSKU

V Rusku - pane, tam bylo víc práce než v Anglii, to už přestávalo psaní a bylo víc jednání. To se rozumí, také víc řečí, bez dlouhých šprochů to v Rusku ani nejde. Takové ruské porady, to trvá od rána do noci; na vzduch jsem se dostal až bůhvídky v noci. A pak, toho ježdění co bylo: k ruskému hlavnímu štábu, k našim regimentům a tak - nu, mnoho únavy. Jednou, když jsem jel z Kyjeva, rozbil se vagón, ve kterém jsem seděl - zlomila se osa nebo co; náhodou vlak zrovna vjížděl pomalu do nádraží, takže se nic nestalo; jen jsme museli ostatek cesty stát natlačeni v druhých vozech.

Potíží v Rusku bylo mnoho: největší byly s ruskými úřady, které nedovedly pochopit naši věc: měli nás za Rakušany a za zrádce našeho císaře - zradili císaře, zradí cara. Chtěli jsme, aby nám povolili postavit z našich zajatců dobrovolnou armádu proti Němcům; a když už nám povolili několik regimentů, aby z nich utvořili celý náš korpus. Pane, já se nedivím, že se jim do toho nechtělo. Báli se, když to povolí nám, že to budou muset povolit taky Polákům, a těm nevěřili. Potom neměli dost šatů a zbraní ani pro své vojáky, a teď by měli vyzbrojit naše. A mnozí Rusové tomu nepřáli, potřebovali našich zajatců jako šikovných dělníků v továrnách, v šachtách, na dráhách i na polích. Tož jsem musel s Klecandou a jinými dojíždět do Stavky a ke všem možným ministrům - byl to trpký chléb. Miljukov, který by nám byl nejspíš vyhověl, odstoupil právě v den, kdy jsem přibyl do Petrohradu. Jednal jsem s generály, s Brusilovem, Alexejevem a nejvíc s Duchoninem, to byl náčelník ruského hlavního štábu a dobrý voják, a s tím jsme to konečně upekli. Snad nejvíc nám pomohlo veřejné mínění, když se naši u Zborova dobře drželi. Tehdy jsem jednal o náš korpus v hlavním ruském štábu, v Mogilevě; mluvil jsem s mnohými, zejména s Brusilovem - poklonil se po pás a řekl: "Klaním se hluboko před vašimi vojáky." Byl jsem rád, že jsme pro něho mohli něco udělat po válce, když se, exulant, léčil v Karlových Varech. Jeho žena mně poslala po jeho smrti jeho osobní ikonu, zahalenou v prostřilené látce - tu ikonu nosil vždycky při sobě, aby ho chránila, a odkázal mi ji.

Když jsme konečně dosáhli našeho korpusu, ptal se mě Duchonin, koho chceme mít velitelem korpusu, a já mu jmenoval generála Šokorova, takového spolehlivého vojenského úředníka. Brzy nato bolševici Duchonina ubili a jeho mrtvolu zhanobili; šel jsem mu na pohřeb, a tam mi jeho vdova řekla, že by si byl Duchonin přál být komandýrem naší armády. Kdepak by mě mohlo napadnout, že by náčelník hlavního štábu stál o velitelství korpusu! Aspoň že se jeho vdově můžeme odvděčit za jeho dobrou vůli a vážnost, kterou měl k našim vojákům.

Sotva jsme měli svůj korpus, začaly se nesnáze s bolševiky. Umluvili jsme ozbrojenou neutralitu a vymohl jsem, že nás pustí přes Sibiř do Francie. Když jsem odjížděl na Sibiř, chtěli nás odzbrojit nebo získat pro sebe - to všechno znamenalo jednat a zase jednat s komisary, s vojáky a s kdekým.

Další potíže byly přirozeně s našimi vlastními lidmi. Předně jsme měli v Rusku svou starou, poloporuštěnou emigraci. Každá emigrace přijímá psychologii země, ve které žije; docela jiná byla povaha naší kolonie v Paříži, jiná v Americe a jiná v Rusku - s tím se muselo počítat.

Někteří vlivní našinci na Rusi převzali celý program starého carismu. Když jsem přijel, někteří mě udávali u ministerstev a měli tu a tam vliv i na naše lidi. Tož to se muselo srovnat.

Pak zas byly nějaké starosti s našimi vojáky. Měli jsme dobrovolníky z emigrace a dobrovolníky ze zajatců; byly rozpory mezi starodružiníky, dobrovolci ze Srbska a z Dobrudže a novými regimenty z náboru v ruských zajateckých táborech - to se muselo sjednotit. Druzí se hádali, kam se má táhnout: na Kavkaz, na rumunský front, nebo přes Archangelsk do Francie. Třetí měli spory, má-li být komando ruské či české; a čtvrtí, mají-li oficiři mít menáž společnou s mužstvem nebo ne. Ja, tož takové věci jsem musel porovnat. Co jsem jim říkal? Řekl jsem jim, na tom že čerta záleží, jaké bude komando, jen když ho budou poslouchat. Na tom nesejde, jedí-li oficiři s mužstvem; ať každý jí, kde se mu líbí, jen ať se postarají o dobrou menáž. Našli se oficiři demagogové, kteří si vojáky předcházeli u společného stolu, a byli někteří vojáci, kterým se už nechtělo do boje; byly potíže s aprovizací, a kolem dokola se rozpadala a rozbíhala ruská armáda. V takovém stavu jsme organizovali svůj korpus.

Ted' si vemte, že i naši zajatci byli do jisté míry demoralizováni; to je docela přirozené: každé zajetí tím, co má ponižujícího a bezprávného, člověka nějak ochromuje - nemá svého domácího kořene. Jak jednou voják zahodí flintu, chce už mít od vojny pokoj. Nábor dobrovolců v zajateckých táborech nešel někde dost hladce. Byli velitelé táborů, hlavně Nerusové, kteří kladli všechny možné překážky naší rekrutýrce. Manifesty, šířené v táborech, aby se naši zajatci hlásili dobrovolně do pole, byly plné takových ideálů, které je musely spíš odstrašovat. "Budete trpět hlad, budete zavšiveni v zákopech," takové zásluhy se jim slibovaly, když vstoupí do vojska. Zatím se ti lidé, to se rozumí, chtěli najíst a žít lidštěji než jako vojennoplenníci. A zas ti, co už byli ve vojsku, měli konflikty s důstojníky v domnění, že dobrovolník nemusí slepě poslouchat, demagogové je v tom živili, po bolševickém vzoru se dělaly vojenské rady a konventikle a chtěly vojsko řídit hlasováním. To všecko bylo přirozené, ale někdy hodně svízelné. Byl u nás jeden takový plukovník, Rus, který měl plná ústa Husa a bratrství, aby se dostal nahoru; toho jsem prokousl, jak říkají Rusové, nechal jsem ho preterovat - a jeho pluk se chtěl bouřit. Takových věcí bylo víc. Ti z našich, kteří se zbolševizovali, agitovali proti vojsku i proti naší půjčce; ale když se ke Kyjevu blížili Němci, vstupovali honem do naší armády vojsko se nám už stalo ochranou.

Já vám řeknu, náš člověk je dobrý voják, když je v boji; pak je statečný a chytrý jako málokdo. Urní se dostat z každé šlamastiky; ale když v ní není, tedy do ní vhrkne sám. Neumí vždycky vytrvat a selhává, když nemá co dělat; to bylo před Sibiří a na konci sibiřské kampaně zas. Ale ani lépe vyzbrojené a organizované armády než naše by nesvedly líp takové sibiřské tažení. Mně šlo jen o to, aby byli schopni boje, až přijdou do Francie; to jejich bratrství a zvláštní řády dobrovolného vojska, to nevadilo, jen když se drželi v bojovém stavu. Zařídili jsme během doby kursy pro důstojníky, nácvik vojáků a všechny možné dílny, krejčovny, ševcovny, uzenářství, tiskárnu, sport, divadlo, poštu i banku pro naše vojáky, abychom je zaměstnali a aby se nám nerozběhli. Museli se starat o menáž, a to bylo hodně těžké; muzici na Ukrajině už nechtěli za ruble prodávat, že prý prodají Němcům za hřebíky. Peníze papírové neměly pro ně ceny, vyvíjel se primitivní obchod výměnný. Na Sibiři bylo v té věci lépe. To se rozumí, když se pak naši hoši dostali do boje, byli to vojáci, jakých by pohledal - to byl boj o život.

Mne měli naši vojáci rádi a uznali mě za vrchního velitele; Íí myslím hlavně proto, že jsem jim někdy vyhuboval - na vojně patří k věci, aby lidé byli k sobě upřímní - a snad i proto, že jsem se nebál. Hoši si chodili v houfech ukazovat ten rozstřílený hotel Metropol, co jsem v

něm bydlel, a povídali si o mně celé legendy; říkalo se, že se ničeho nebojím. Zatím jsem se kolikrát bál, ale nedal jsem to na sobě znát; zrovna kvůli nim jsem chodil po ulicích, když se střílelo. Neviděli ve mně tu profesorštinu. Byl jsem s nimi rád; pozoroval jsem mnoho společného mezi vojáky a dětmi. Vojáci, stejně jako děti, potřebují spravedlivosti, přimosti, otevřenosti; protože musejí poslouchat až na smrt, musí jim ten, koho poslouchají, opravdu a bez pokrytectví imponovat. I ty vojenské parády jsou spíš pro vojáky samotné než pro jejich velitele. Mám vojáky rád, i když nemám rád válku.

Největší starost byla, kde se má našeho korpusu nejučelněji užít. Ruské fronty už nebylo; zato na západě stálo pětkrát sto tisíc dobře ozbrojených německých vojáků, protože Němci bolševikům nevěřili. Bolševici by zpočátku byli šli s námi proti Němcům, ale tomu spojenci nechtěli a právem; proti vůli Trockého udělal Lenin s Němci mír. Proboha vás prosím, jak jen si někdo mohl nebo může představit, že bychom se tehdy mohli probít skrze německou frontu domů! Padesát tisíc vojáků, skoro žádná děla, neúplná výzbroj, vůbec vadná aprovizace v týle země v plné revoluci! Nebo vést vyhlazovací boj proti bolševikům: pád carismu, rozklad jeho celé administrace, zrevolucionování ohromné země - s padesáti tisíci vojáků se nemohlo potlačit takové veliké hnutí, vyvolané neschopností starého režimu! Francie na podzim roku sedmnáct chtěla hodit naše vojáky na rumunskou frontu; tož jsem se tam jel podívat na front k Mirceoti, u Jas, a viděl jsem: už se tam nebojuje, jen mně jako na počest dali pár ran a Němci odpověděli stejně nebojovně; mluvím s rumunskými a francouzskými oficíry a slyším, že se už vojákům nedostává masa i chleba, tož aprovizace vážne. A pak jsem čul, že Rumunsko už pomýšlí na mír byla to pravda; co by se tam bylo stalo s námi? Proto jsem rozhodl nechodit tam, i když jsem z toho měl polemiku s Clemenceauem.

To jediné možné a rozumné bylo, převézt naše vojáky na francouzský front, kde bylo třeba každého muže. A viděl jsem: přes Archangelsk to nepůjde; je tam špatná doprava a Němci by na moři torpédovali naše transporty ancvaj. Nejkratší cesta do Francie a domů byla ta nejdelší: přes Sibiř a kolem světa. Tak jsem to nařídil a sám jsem jel napřed přes Sibiř jako kvartýrmajstr, aby naši viděli, že to jde. Vyjednal jsem s bolševiky, s jejich prvním generalissimem a pak s komisarem Fričem, který býval universitním profesorem, ozbrojenou neutralitu, že naši vojáci odjedou se zbraní; to jsem měl černé na bílém. Našim vojákům jsem dal rozkaz: nevměšovat se do vnitřních ruských věcí - aby tam nemusili zůstat; ale kdyby proti nim vystoupila některá slovanská strana, bránit se. S Němci i Maďary jsme už byli ve válečném stavu tím, že jsem dal naši armádu oficiálně od Francouzů prohlásit za část armády francouzské; našim se mohli postavit do cesty jen bolševici - proto jsem řekl "slovanská strana". Neutralita se rozuměla sama sebou už proto, že nás bolševici vlastně živili, nebo nám aspoň nepřekáželi v aprovizaci.

Z Moskvy jsem vyjel 7. března - náhodou v den svých narozenin. Dostal jsem ochotou lady Paget místo ve vlaku anglického Červeného kříže, který odvážel z Ruska anglickou samaritskou misi; měl jsem tam jen tvrdou lavičku - ještě že mi Hůza opatřil v Moskvě matraci. Ta cesta trvala měsíc; cestou jsem si rozmýšlel a sepisoval svou knihu Nová Evropa, pozoroval anglické spolucestující, debatoval s bolševickým průvodčím. Jednou se náš vlak musel zastavit, protože v krajině před námi se bojovalo; někdy nám došlo topivo a muselo se naštipat dříví pro lokomotivu - v tom nade všecky vynikal Hůza.

Pospíchal jsem do Ameriky také proto, že jsem už očekával jednání o mír; jen jsem se ještě musel zastavit v Japonsku, abych přišel ve styk s evropskými spojenci a upozornil japonskou vládu, že naši vojáci, aspoň část, se přijdou nalodit do Japonska. Japonsko jsem nemohl studovat; neměl jsem tam pokdy se rozhlédnout kolem sebe.

No tož byla to velká práce v Rusku, ale pěkná; už jsme se domů nevraceli s holýma rukama, měli jsme něco skutečného a svého, svou armádu, první skutečný, třeba exteritoriální kus svého příštího státu.

KONEC VÁLKY

Do Ameriky, do Vancouveru jsem jel z Japonska na lodi Empress of Asia. V Americe už na mne všude čekali naši krajané i američtí novináři - musel jsem si zvykat na tu americkou slávu; jednak celá Amerika prožívala ve válce takové horečné vzrušení, bylo jim to nové, cítili nový vztah k Evropě a ke světu vůbec; jednak tu už působila popularita našich legií, které se tehdy začaly probíjet zbraněmi skrze Rusko a Sibiř. Znal jsem naše vojáky, věděl jsem, že se z toho dostanou; ale Američané mají neobyčejný podiv ke všemu hrdinství, tož na ně tažení našich padesáti tisíců přes celý zemědělný dělal veliký dojem.

Bylo to počtvrté, co jsem přišel do Ameriky. Poprvé to bylo, když jsem jel za Miss Garrigue v roce sedmdesátém osmém, a dvakrát jsem tam jel přednášet; to bylo v letech 1902 a 1907. Tož jsem viděl Ameriku růst ještě od jejích pionýrských dob. Ano, líbí se mi. Ne že bych měl rád kraj; ten náš je pěknější. Americký kraj je - jak bych vám to řekl? Je to jako americké ovoce; vždycky se mi zdálo, že jejich ovoce chutná nějak syrověji než naše, naše že je sladší a zralejší na chuť. Myslím, že to dělá ta tisíciletá práce u nás, která je za vším. A stejně i ta americká krajina je jaksi syrovější než naše. Americkému farmáři, vyzbrojenému stroji, je půda fabrikou a ne předmětem lásky, jako dosud u nás.

Na Americe se mi líbí ta otevřenost lidí. To se rozumí, i tam jsou lidé dobří i špatní tak jako u nás; ale jsou otevřenější i v tom zlém. Takový americký viking je docela bezohledný a nemilosrdný; je to otevřený pirát beze všech cavyků, neschovává se za mravní nebo vlasteneckou plentu. Ti dobří, ti zas jdou stejně energicky za tím, co považují za dobré, ať je to humanita, náboženství nebo kulturní věci; jsou podnikavější dobří než u nás. V tom je pořád ještě to podnikavé pionýrství, tak jako tam dosud je divoká půda.

Ta americká industrializace a pracovní tempo, to mě nepřekvapuje. Prosím vás, když Amerikám mají zásobit zbožím přes sto miliónů svých lidí, museli si zvyknout dát se do práce ve velkém; to dělají ty veliké rozměry. Ani v tom jejich kapitalismu nevidím žádného rozdílu; takový jejich miliardář je náš milionář, jenomže ve větším měřítku. Nebo se říká honba za dolarem. Jako by to u nás bylo lepší. Rozdíl ovšem je ten, že u nás v Evropě se honíme spíš za krejcarem než za dolarem a že to děláme poníženěji, jako by to byla diškrece. Evropa je v tom ohledu míň bezohledná, ale špinavější.

Amerikanism mašin. Stroje mají své dobré stránky i zlé stejně taylorism, racionalizace a ty věci. Nahradí-li stroje hrubou, úmornou práci člověka, tož dobrá; mělo by se víc myslet na to než na zisk v penězích. Mně bylo cizí to tempo americké práce; při každé práci potřebuji jaksi volného okraje, abych si mohl věc řádně promyslet. Náš dělník je snad míň hybný, ale pracuje dobře a přesně; kvalita je u nás nad kvantitu. V Americe práce fyzická se cení více než u nás; americký student jde o prázdninách sklízet obilí nebo dělat číšníka; u nás se vzdělání školské a zejména akademické skoro přeceňuje. Americký dělník je proti našemu volnější a má svůj elbowroom; je-li šikovný, má svou fordku a bungalov - proto tam není socialismu v našem smyslu.

To nevadí, že k nám proniká takzvaný amerikanistu. Tolik set let jsme evropeizovali Ameriku, mají teď stejné právo. My se amerikanizujeme, ale nezapomeňte, že Amerika se zas

čím dál tím víc poevropšťuje. Četl jsem, že teď dva milióny Američanů za rok přijíždějí do Evropy - má-li Evropa něco dobrého pro jejich život; však si to odnesou s sebou. Když čtete novější americké autory, vidíte, jak přísně soudí ty chyby a plochostí amerického života - jen kdyby naši autoři byli tak otevřeni k našim chybám! Budoucnost je v tom, že se Evropa vyrovná Americe a Amerika Evropě. Zkrátka: mně poskytla Amerika mnoho k pozorování a k studiu; naučil jsem se v ní mnohému, mnohému cennému. -----

V Americe, to už jsem se vědomě připravoval na mírové I jednání. Především jsme museli utužit jednotu Čechů a Slováků. Druhá věc, to bylo jednání s podkarpatskými Rusy, aby se přihlásili sami k našemu státu. To byl zbrusu nový projekt, který se vynořil teprve v Americe; viděl jsem hned, co by to pro nás bylo, kdybychom měli územní most k budoucímu demokratickému Rusku nebo k Ukrajině. Nepřemlouval jsem zástupce podkarpatských Rusů k ničemu, jen jsem jim vyložil situaci - můžete se připojit k Maďarům, k Polákům nebo k nám, volte sami. Volili nás. Další práce byla, tak jako předtím v Evropě, sjednotit menší evropské národy v jejich boji za svobodu: tedy jednat s Poláky, Rusíny, Srby, Hrvaty, Rumuny a jinými; výsledkem byla ta společná Deklarace nezávislosti ve Filadelfii. Šlo dále o to, získat americký lid; co to bylo schůzek, porad, přednášek a víceméně slavnostních mítinků a kongresů; ale nic naplat, muselo se zpracovávat veřejné mínění, které předtím o nás vědělo málo, o Slovácích skoro nic. V Americe byla populární válka proti Germánům, ale ty zmotané národní problémy střední Evropy byly lidem cizí. Naštěstí už od začátku války naši lidé ve Spojených státech zahájili propagandu proti Rakousku; když pak naše legie na Sibiři k sobě obrátily pozornost celého světa, měli jsme trumfy v rukou. Hlavně se nesměl ztráct čas, protože válka už se chýlila ke konci; a to ještě ten konec přišel o půl roku dřív, než jsem čekal.

Když bylo připraveno veřejné mínění, začal jsem jednat s americkými úředními kruhy, s Lansingem, plukovníkem Housem a jinými; v těch stycích pro nás mnoho udělal Mr Crane, můj starý americký přítel - jeho syn byl u Lansinga sekretářem. S prezidentem Wilsonem jsem se sešel, myslím, čtyřikrát. Můj první dojem z něho byl dojem takové dokonalé úpravnosti, neatness; řekl jsem si, je vidět, že má ženu, která ho miluje. Dost dobře jsme si rozuměli - nu, oba jsme přece byli profesori; byl v zásadách tvrdošíjný, ale přijímal námítky. Věděl o mně a byli jsme ve stycích, třeba nepřímých, ještě než jsem přišel do Ameriky. Viděl jsem, že v evropských věcech nebude doma a nebude si pro svou přímočarost rozumět s evropskými státníky; varoval jsem ho, aby do Evropy na mírové jednání nechodil, ale nedal si říci, byl příliš unášen svým plánem Společnosti národů, aby chtěl počítat s překážkami.

V té době, v květnu roku osmnáct, za mnou přijela z Anglie naše Olga. Tehdy bylo pro ponorkovou válku zakázáno brát na lodi ženy a děti; tož dostala na lodi místo na rozkaz Wilsonův, že jede jako kurýr se zprávami - jediná žena na konvoji osmi lodí. bil jsem nejvíce ve Washingtoně; abych měl trochu pohybu a vzduchu, jezdíval jsem na koni v Rock Creek Parku - když to chcete vědět, to bylo tam, kde jsem si mohl srazit vaz; chtěl jsem jenom zkusit, jak se skáče přes nejvyšší překážku. Pak už mě naši lidé nenechali jezdit samotného. Také mně pořídili první auto, byl to malý dodge. Vzpomínám si, jak jsme v něm jezdili nebo spíše se jen pokoušeli jet po ulicích, když bylo příměří, Armistice Day. Takovou lidovou radost jsem jakživ neviděl; všichni lidé jásali a zpívali, objímali se, houkali na houkačky, celý New York byl zasypan barevným papírovým sněhem. U nás neumíme být tak zuřivě a dětinně veselí jako Amerikám.

Když jsem dostal telegram, že mě doma zvolili za presidenta - - já na to do té doby nemyslíl; když jsem si představoval, co budu dělat po svém návratu, myslel jsem jenom, že budu žurnalistou. Když jsem dostal ten telegram, to byla pro mne jen starost: starost s odjezdem, kdo má jet s sebou a tak. Odjel jsem 20. listopadu; náhodou je to den ženiných narozenin. Ta cesta na lodi, to byl můj první odpočinek za čtyři léta; mohl jsem s dcerou hrát v šachy - od té doby jsem jich neměl v rukou; chodil jsem po palubě, díval jsem se na moře, uvažoval, jak se to všecko stalo - a měl jsem radost. Bože, tož se nám to přece jen povedlo!

V republice

ÚŘAD PRESIDENTA

Že jsem se stal presidentem: na to jsem nebyl připraven. I když jsem byl uznán za hlavu naší zahraniční vlády, i když jsem už byl jist, že z té vojny vyjdeme svobodni a že se navrátím - co budu dělat, až zase budu doma, o tom jsem neměl kdy přemýšlet. Ještě chvíli docírovat na universitě? Vedle toho být poslancem a žurnalistou? Když mě v listopadu osmnáct zvolili doma presidentem, nu dobrá; hlavu jsem si s tím hned mnoho lámat nemohl, bylo plno starostí před odjezdem z Ameriky. Teprve na lodi jsem měl pokdy uvážít novou situaci. Srovnával jsem republiku americkou a švýcarskou; revidoval jsem si katastr politicky a administračně zralých osobností; představoval jsem si detaily nutné státní konstrukce, jak by měl náš stát vypadat, a takové věci. Zabýval jsem se dávno analýzou státu, jeho forem a funkcí; jako poslanec jsem študoval podrobně složení Rakousko-Uherska a všechny jeho politické a kulturní síly. Dost mně chybělo, že jsem v tu chvíli nevěděl, jak se zatím doma utvářejí poměry. Přitom jsem se musel připravit, jak a co bude v Londýně, v Paříži a v Itálii; věděl jsem, že budu muset navštívit tato politická centra a osoby, které budou na mírových konferencích dělat novou Evropu dost mi to vrtalo hlavou. Musel jsem si zvykat i na formálnosti hlavy státu.

Když jsem se vrátil - - tehdy jsem se necítil příliš dobře; myslel jsem, že nebudu dlouho živ. Snad to bylo po těch námáhách a rozčileních za války a po těch několika chřipkách, které jsem prodělal; pro každý případ jsem se hleděl postarat, aby tu byla kontinuita, aby se ničím nepřerušila ta naše rozdělaná práce za hranicemi. Vždyť se teprve mělo sklízet ovoce těch několika let práce za hranicemi, všech těch demarší a styků - tož o to jsem měl první starost. Doma jsem se musel vpravovat do nových poměrů; byla už utvořena vláda, bylo tu revoluční Národní shromáždění, byly již některé nové zákony a instituce. Ještě bylo dobře, že jsem skoro všechny ty lidi v naší politice odedávna znal a věděl, co od koho čekat. A mnoho, snad denně jsem se musel učit něčemu novému; to není maličkost, být prvním presidentem v novém státě, který nemá své tradice vládnutí a reprezentace. Viděl jsem chyby, které se dělaly, a které jsem dělal já. Třeba taková maličkost: zapomněl jsem na presidentství a slíbil kamarádům, že den po přísaze přijdu do kavárny, kde jsme v roce čtrnáct mívali své politické porady. Jdu z Hradu do města - sběh lidu. Tak jsem se učil být presidentem - a ještě dnes se učím; pořád přicházejí nové situace, v kterých se musím rozhodovat.

Musel jsem se hodně napřemýšlet, co je a jaký má být president demokratického státu. Když se dělala ústava, představovali si mnozí, že funkce presidenta republiky bude víceméně reprezentativní, de facto bez možnosti zasáhnout přímo do politických událostí. Bylo by to analogon přísně konstituční monarchie (anglické), ale u nás prvá ústava nebyla dost připravena ani v teorii ani prakticky; převzal se starý státní aparát (to bylo správné!) a nové se dělalo pod tlakem poměrů od gruntu změněných. Uplatňoval jsem svůj vliv pomocí Švehly a jiných; zasadil jsem se například o to, aby president měl ústavní právo nejen schvalovat

návrhy vlády a parlamentu, ale účastnit se vládních porad a vystupovat podle potřeby iniciativně i v parlamentě. Šlo mně také o to, zabezpečit odbornost administrace a vlády; proto u nás míváme kombinovanou vládu parlamentní i odbornickou, a odtud také stálost hlavních úředníků státu (Švehla, Beneš a jiní).

Myslím, že naše ústava je dobrá; ale šlo a jde stále o to, naplnit literu životem. Jsou v naší ústavě, jako v každé jiné, jisté nejasnosti; to ono by mohlo být jiné - máme například nepoměrně mnoho poslanců, podle Anglie by nám jich stačilo kolem dvou set. Pravda, měnit ústavu je věc choulostivá; máme přece příklad Ameriky: tam od vydání ústavy 1787 bylo za sto čtyřicet let přijato jen devatenáct oprav, třebaže bylo podáno přes dva tisíce návrhů. A ty opravy jsou vlastně doplňky - například volební právo žen; původní text zůstává v platnosti. Jak říkám: neběží jen o slova zákonů, ale o to, jak jim rozumíme a jak je provádíme: všechny zákony, i ústavní, zůstávají za ustavičným vývojem poměrů, až konečně se ukáže, kde a co se musí nově kodifikovat. Zákon takzvaný zvykový nebyl jen v začátcích kultury, platí posud a stále, třebaže v pozměněných formách.

Ve všem, co jsem konal, jsem musel uvažovat, jaké se tím utváří praeiudicium nebo zvyk; a byly to často oříšky tvrdé. Musela se vědomě tvořit tradice. Máte například nevyhnutelný ceremoniál: hleděl jsem, aby i v něm se vyjadřovala demokratičnost, jaká odpovídá době a povaze našeho národa. Přál bych si, aby si naši lidé lépe než posud uvědomili nutnost symbolů; nejen život náboženský, také život politický se smyslově a ideově vyjadřuje symboly. Žil jsem posud co nejvíce v soukromí, ale teď jsem se musel smířit s těmi strážemi dole, s parádami, recepce a se vši tou reprezentací; co dělat, říkám někdy, to patří ke kšeftu. Po té stránce, řekl bych, to máme zařízeno dobře, náš republikánský ceremoniál, náš protokol se stal v mnohém příkladem. Sám pro sebe žiju tak, jak bych si přál, aby mohl žít každý občan; má jediná nákladnější záliba jsou knížky, ale ty budou sloužit veřejnosti.

Veliká obět, obět' citelná je mi uložena tím, že jsem stále pod oficiálním dozorem a na očích lidí.

To se rozumí, mnoho starostí mně dělaly politické a administrační otázky denní. Jen si vzpomeňte na začátky republiky, na valutní rozvrat kolem nás, na občanské boje a puče ve všech skoro sousedních státech; už skoro zapomínáme, co v které chvíli bylo nebezpečnější, zda hospodářská zbědovanost či vlna komunismu nebo desperátní převratové pokusy poražených vrstev starého režimu. A třeba být na strážích posud a stále proti chybám starým i novým. Dnes se nám zdá skoro samozřejmé, že náš stát to všechno přežil v poměrném klidu a že při tom budoval svou ústavu a své řády; ale tehdy to znamenalo vzít rozum do hrsti a neztrácet hlavy. Míval jsem týdně, aji několikrát týdně schůzky se Švehlou, Tusarem, Rašínem a jinými. Beneš býval za hranicemi, tož obšírná korespondence. Co to bylo porad, společných obědů, to jest zase porad v jiné formě, procházek a šprochů! Vzpomínám na ty doby rád; uvědomil jsem si jasně a in concreto cenu osobnosti v politice a ve státě. Dobrý program je dobrá věc; ale krom toho musí na něj být čestný, statečný a moudrý člověk, který má odvahu odpovědnosti. Proto se stále ohlížím víc po lidech než po heslech. U nás ještě příliš dáme na hesla - to je, myslím, také jedno z dědictví po Rakousko-Uhersku; tenkrát jsme neadministrovali a nedělali politiku my, nýbrž Vídeň, a tak jsme si víc než zdrávo zvykli na hesla. Víím, že se v politice nelze obejít bez hesel; ale když teď máme svůj stát v rukou, musí se hesla nebo chcete-li, tedy ideály - ztělesňovat v určitých a promyšlených požadavcích, radách a v praktických programech; vidět to na naší žurnalistice (nevyklučuju žádnou), jak dovedeme myslit a peu prés, neurčitě, negativně, polemicky, nekonstruktivně. Nejsem nikdy proti kritice; bože můj, po většinu života jsem vystupoval jako kritik; ale rád bych kritiku

konstruktivní, radící, nerozčilenou. Vždyť ani revoluce nesmí být jenom negativní, musí být založena a připravena pozitivně - jak potom, prosím vás, může se spokojit negací reformující kritika?

To se rozumí, porady s vedoucími politiky a ministry mívám i dnes, a hodně často. Snažím se všechno kontrolovat, třebaže do administračního chodu vsahuji co nejméně; je nutné, aby se ministři sami zaučovali, jako jsem se musel zaučovat také já. kasto, snad denně, si říkám: ještě třicet let klidného, rozumného a dělného vývoje, a pak je náš stát zajištěn; ale pro těch třicet let počítám na prstech ty opravdu vůdčí, vyzkoušené a silné lidi - ty mladší už málo znám. Neohlížím se jen po politicích, ale po státnících; těch, říkám to rovnou, nemáme tolik, abychom se mohli obejít bez práce všech. Proto pozor, abychom osvědčené pracovníky zbytečně neztráceli ani ze zlé vůle nespotřebovali! Musíme se ještě mnohému naučit: na prvním místě umění kriticky oceňovat poslance, politiky, žurnalisty i úředníky vyšším měřítkem státnictví. Není státníkem ten, kdo nevidí aspoň kus cesty dopředu a nepřipravuje vývoj budoucích let.

Snad nic není pro politiku, ale i pro život tak důležité jako poznávat lidi. Poznat ty právě a povoláné, ale také prokouknout ty nesprávné a neprávem se deroucí na veřejnost. Každý úspěšný převrat vynese na povrch mnoho parvenuů, křiklounů a falešných proroků. I my máme své; po ovoci poznáte je, a poznají je konečně všichni. Vždyť přese všechno, co nás dělí v tábory a strany, chceme snad všichni politiku rozumnou a poctivou, a dvakrát dvě i v politice jsou a zůstanou jen čtyři.

Stejně důležitá jako politika vnitřní mně vždycky byla a je politika zahraniční, a právě v době poválečné. Tu je dvojnásob třeba dívat se dopředu a být připraven na věci příští. Nebýt nikdy a nikým překvapen! Otázky do budoucnosti nejsou nikdy úzce vymezeny; dohadu dopředu se můžeme odvážit jen tehdy, když jsme v mezích možnosti vzali zřetel na nejširší souvislost a souhru všech sil a činitelů. Musí se vědět, aby se mohlo předvídat, jak říká Comte. Zahraniční politika je a má být věcí veliké a důsledné koncepce státní a světové. Přitom si málokdo představí, co drobné práce a neviditelných iniciativ skutečná zahraniční agenda vyžaduje. Pro mne aspoň je to práce neustálá; přesvědčil jsem se za války, jakou praktickou cenu v politice, zejména mezinárodní, mají osobní styky a poctivé osobní informace. Sympatie a důvěra jsou lepší argument než jakákoliv chytristika. Tož, to se rozumí, na tom poli je funkce presidenta někdy formálně úřední, ale nepoměrně častěji soukromá; jsem si ovšem dobře vědom toho, že pojem soukromosti v tomto případě je zákony nedefinován. A právě u nás, protože naši lidé měli málo styků s cizinou, je stále ještě třeba navazovat informativní i přátelské styky s nesčetnými lidmi, kteří k nám přicházejí ze zájmu o náš stát a o naše instituce. Jen málokdo ví, co času jsem tomu věnoval. Mnoho lidí za mnou jezdí ne jako za presidentem, ale jako za autorem politických a jiných spisů a názorů, o které se zajímají; tož sloužím při tom spřádání styků i jako spisovatel, kantor a novinář. Nerad poučuji a vykládám, raději se dovidám; ale rád nerad, musím si i to odsloužit. Dobré, přátelské styky s cizinou umožňují vhodné svazky hospodářské.

Jiná kapitola mé politiky, to je Hrad, totiž jeho úprava; udělat z něho památník naší historie, obraz našeho staronového státu, symbol nejen minulosti, ale i budoucnosti. In concreto: hrad monarchický pozměnit na hrad demokratický.

Mnoho zájmu jsem měl od začátku o naše vojenství; vojenské věci jsem študoval už jako poslanec za Rakouska, ale daleko víc za války, když jsem musel počítat s výsledkem vojny a když jsem organizoval náš korpus na Rusi. Jsem rozhodný pacifista, ale mám vojsko rád; i

kdyby už nebylo válek, nebudou nikdy zbytečny dvě základní vojácké ctnosti každého celého muže: kázeň a statečnost. Chci-li mír, neznamená to, že přijímám bez obrany útok; právě naopak. Já chci mír prakticky, ne utopicky; to znamená, že pro udržení míru vynaložím všechnu sílu důvtipu a lásky k národu i k člověčenstvu, ale je-li třeba, i všechnu sílu obrany. Proto být nebojácný, mužný, co nejsilnější! Není a nikdy nebylo nejmenšího rozporu mezi mým humanitismem a mým úsilím o obranu státu. Potřebujeme míru k vybudování státu i k osobnímu štěstí nás všech; proto budeme pracovat pro mír vytrvale a promyšleně. A míru potřebují všichni ostatní národové a státy tak jako my. Nová Evropa je jako laboratoř vybudovaná na velikém hřbitově světové války: laboratoř znamená a vyžaduje práce všech. A demokracie - demokracie moderní je v začátcích. Bylo by chybou nevidět přívržence a zastánce starého, aristokraticko-monarchického režimu - také při práci!

Vojsko, třeba v pozměněné formě, bude snad vždy, jistě ještě dlouho; chci říci: národ potřebuje vycvičené pohotovosti mladých, zdatných a otužilých mužů, kteří mohou být kdykoli a ihned dirigováni k práci při velikých katastrofách a podobně a k obraně.

Těžká byla pro mne otázka trestu smrti; stálo mě mnoho nocí, když jsem měl podepisovat trest smrti, a dni, kdy jsem to učinil, mám ve svém kalendáři poznamenány černým křížkem. Sledoval jsem pozorně, má-li trest smrti vliv na zločinnost; studoval jsem statistiku zločinů a zejména vražd po celou dobu, ale nevidím, že by trest smrti měl účinek odstrašující na lidi zločinné; zločinec ve chvíli vraždy nemyslí na trest, ale na úspěch svého zlého činu. Jistý účinek je na občany ostatní, zejména o věci myslící. Můj argument pro trest smrti není, že je odstrašující, ale že v něm je mravní expiace: vzít člověku život je bezprávi tak strašlivé, že může být usmířeno jen výkupným stejně těžkým. Dělán ovšem patřičný rozdíl mezi vraždou a zabitím a uznávám polehčující okolnosti při každém zločinu, jak to moderní kriminální psychologie vyžaduje; ale ve výjimečných případech nemohu vyvracet, že trest smrti je ve shodě s metafyzickým uznáním hodnoty lidského života. Věřím a čekám, že bude zrušen vyšší vzdělaností a mravností obyvatelstva, souhlasem nás všech. -----

Mám-li říci, v čem se můj život vyvrcholil, tedy ne v tom, že jsem se stal prezidentem, a že mohu nést tuto stejně velkou čest jako těžkou povinnost. Má osobní satisfakce, smím-li to tak nazvat, je hlubší: že jsem ani jako hlava státu nic podstatného nevyškrtl z toho, več jsem věřil a co jsem miloval jako chudý študent, jako učitel mládeže, jako nepohodlný kritik, jako reformní politik; že, stoje v moci, nenacházím pro sebe nižádného jiného mravního zákona ani jiného vztahu k bližním, k národu a k světu, než jaké mne řídily předtím. Smím říci, že se mi potvrzuje a naplňuje vše, več jsem věřival, takže jsem nemusel změnit nic na své víře v humanitu a demokracii, na svém hledání pravdy, ani na nejvyšším mravním a náboženském příkazu lásky k člověku. Pravím to ze zkušeností, kterých stále ještě nabývám ve svém postavení, že není jiné morálky, jiného etického řádu pro státy a národy a jejich správce než pro jednotlivce. Není to osobité uspokojení z toho, že jsem po celý svůj život, tak podivně a složitě utvářený, zůstal sám sebou; důležitější je, že v tolika zkouškách zůstaly a ověřily se ty lidské a obecné ideály, které jsem vyznával. Říkám si, že v tom neustálém zápase o lepší příští národa a lidstva stál jsem na straně dobré. To vědomí stačí, aby život člověka byl krásný, a jak se říká, šťastný.

STARÝ STROM

Jedna věc mě překvapila, když jsem se vrátil z vojny: jak moji známí, moji vrstevníci zestárli. Zapomněl jsem po tu dobu války skoro na všechno, tak jsem byl celou pozorností ponořen do

vojny, do všech jejích detailů a konečných výsledků; když jsem viděl tu změnu v lidech, až jsem se zarazil, že patrně jsem zestárl také já.

Podívejte se na ten starý dub; prý je mu devět set let, ale jak je silný, kolik je v něm života! Ta velikost ani to stáří mu nebrání vyrážet v nové listí ani kvést. Člověk by měl stárnout podobně. Žít do sta let, to by neměl být žádný kumšt - to se rozumí, těmi umělými, nepřírozenými zásahy se toho nedosáhne. Růst na zdravém vzduchu a v sluníčku, rozumně jíst a pít, žít mravně, pracovat svaly, srdcem a mozkiem, mít starosti, mít cíl - to je celý recept makrobiotiky. A neztratit živý zájem: protože zájem, to je život sám, bez zájmu a bez lásky není života.

Měříme život příliš jednostranně: podle jeho délky a ne podle jeho velikostí. Myslíme víc na to, jak život prodloužit, než na to, jak jej opravdu naplnit. Mnoho lidí se bojí smrti, ale nedělají si nic z toho, že oni sami a tolik jiných žijí de facto jenom položivotem, bez obsahu, bez lásky, bez radosti. V poznání pravdy, v mravním řádu, v účinné lásce máme už v tomto životě podíl na věčnosti - prodlužujeme svůj život ne o dni nebo o léta, ale o věčnost. Je dohře, že hledíme život člověka prodloužit; ale nadto jej máme zhodnotit. Někdy se mi vracívá sen, nevím, odkud se mi vzal, snad z nějakého obrazu: na moři loď a nad ní se naklání anděl s hodinami; čas po čase skane z těch hodin krůpěj do moře a anděl praví: Zas jedna minuta uplynula. Ten sen si vždycky uvědomuje jako výstrahu: Dělej, pracuj, dokud tvé .minuty plynou.

Mnoho lidí stárne jen z pohodlnosti, že už nechtějí nic dělat. Nestárnout, to není jen udržet se, ale pořád růst, pořád získávat; každý rok má být, jako by člověk vystoupil o příčli na žebříku výš. Sám dávám pozor, stárnu-li; kontroluje své duševní schopnosti, paměť, kombinačnost a ostatní. Jak bych viděl, že ztrácím nějakou hlavní schopnost, udělám hned místo mladším. ----

Péče o tělo: kdyby to šlo po mém, hleděl bych se obejít bez doktorů; ale neumí-li se někdo starat o své zdraví sám, o toho se musejí starat lazebníci. Vzdělaný člověk se má pozorovat, má přemýšlet o své dietě; to není materialistu - materialistu je nemyslet a jíst a pít, co hrdlo ráčí, přes míru a proti rozumu. Především tedy střídmost; jíst a pít mnohem méně, než se zpravidla pije a jí. Chcete-li to vědět, tedy jím třikrát denně: k snídani napřed něco ovoce, ždíbec másla a zavařeniny na topince, občas kousek opékané slaniny a tak asi půl sklenice neslazeného čaje; jídával jsem někdy i vejce naměkko, ale není prý to moc zdravé. K obědu několik lžic bílé polévky, malý kousek masa, víc zeleniny, kousek moučnicku, ovoce a černou kávu. K večeři jsem si zvykl na talířek kaše nebo kousek buchty s mlékem obarveným kapkou kávy. To stačí. Ani svým hostům nepředkládám k obědu víc, až na jednu koncesi, že dostanou takzvané entrée, obvykle rybu nebo tak; prý taková zákuska podněcuje apetyt - nevím, k čemu je toho třeba: stačí ukojit přirozený hlad. Mezi tím trojím jídlem nepožívám nic, leda o páté doušek holého čaje, je-li společnost. Žaludek si potřebuje odpočinout, jako každý pracující úd, a toho se mu dostane vyhladověním. Většina lidí nechává svůj žaludek dřít do úmoru - přejídat se je jako nosit nad své síly těžká břemena. Dnes už i medicína varuje lidi před tloušťkou; tlouštíci se nedožijí dlouhého věku, protože ukládají většinu svých orgánů přílišnou námahu. A nadto tloušťka není pěkná napohled. To se rozumí, i to patří k programu humanitnímu, aby lidé byli krásní.

Pokud se pití týká, nikdy jsem nepil kořalky; víno jsem pival od chlapectví, narodil jsem se ve vinném kraji; pivo jsem se naučil pít až ve městě. Teprve před svým padesátým rokem jsem

poznal, že alkohol není k ničemu dobrému, ale spíš k zlému, a přestal jsem jej pít vůbec. Po mé poslední nemoci mě doktoři nutili, abych pil před jídlem skleničku vína; nechutnalo mi a konečně jsem pokusy zjistil, že to jde bez vína také a ještě lépe. Jako prezident chtěl jsem i své hosty nutit, aby jedli bez vína nebo piva, ale nešlo to. No, dobře, myslím si, ať každý dělá, jak se mu líbí; abstinence není mým náboženstvím, ale občas se pokouším své spoluobčany upozornit; jak nemírné pití je, stručně řečeno, hloupé.

Další má životospráva je prostá. Když ráno vstanu, vykoupám se ve studené vodě a pak sokoluju - mám na to svůj vlastní systém. Denně hodinu až dvě chodím nebo si vyjedu na koni; snesu teď v sedle dobře dvě až tři hodiny, ale před několika léty jsem jezdil i pět hodin. Čistota je stejně důležitá - čistota zubů a úst, čistota těla a čistota vzduchu. Kouření: jako kluk jsem si hrál na mužského - to bylo v roce šedesátém šestém; chtěl jsem Prušákům ukázat, že jsem Čech, a tož jsem si urobil cigarety z bílo-červeno-modrého papíru a z těch jsem před nimi bálil. Později na universitě jsem chvíli kouřil cigarety (víc mě těšilo je dovedně udělat). Kouření, pití a nestřídmost, to nejsou potřeby, ale jen návyky. Chceme-li vychovat zdravé děti, nestačí jenom kázat, co je zdravé a co ne, nestačí poučovat, ale prakticky v nich vypěstít zdravé návyky. Četl jsem kdesi, že smrt je zlozvyk; nechci se přít o smrti, ale jistě předčasné stárnutí a mnoho nemocí jsou jenom zlozvyky. Věřím, že tak jako přírodní síly, i své zdraví a zvyky budou mít lidé víc a víc v moci a že se jednou budou ohlížet na mnohé naše choroby se stejnou hrůzou jako my na středověké nebo asijské morové rány. Moderní medicína má pravdu, že přestává být jen léčením a stává se profylaxí - a výchovou.